

Socialdemokratin och den uteblivna omdaning

En studie över den reformistiska arbetarrörelsens socialiseringssträvanden 1918–1920

Social Democracy's Lost Transformation – On the Reformist

Labour Movement's Push to Socialise the Economy 1918–1920

Av: Erik Philipsson Svensson

Handledare: Lars Ekdahl

Södertörns högskola | Institutionen för historia och samtidsstudier

Masteruppsats 30 hp

Historia | VT 2018

Innehåll

Inledning

Ägandefrågan i Marx fotspår	4
Socialdemokratin inför den nya verkligheten	5
Uppsatsen övergripande syfte	8
Forskningsläge	10
Förståelsens teoretiska ramverk	17
Preciserade frågeställningar	23
Metodologiska utgångspunkter	25
Källmaterial	26
Disposition	28

Socialdemokratin socialiseringsproblem

Ägandet och dess funktion inom historiematerialismen	30
Socialisering och industriell demokrati – två sidor av samma mynt?	35
Den österrikiska modellen	36
Strandade planer i den nya republiken	42
Två ytterligare exempel: Storbritannien och Tyskland	45
En splittrad internationalism	50
SAP kraftsamlar	57
Valrörelsen och andrakammarvalet 1920	64
Jordfrågan	67
Valets förutsättningar och resultat	71
Valnederlagets förklaringar	73
Epilog	76

Den uteblivna omdaning

Avslutande diskussion	79
Abstract: Social Democracy's Lost Transformation	90

Populärvetenskaplig sammanfattning.....	91
Källor och litteratur	
Otryckta källor.....	92
Tryckta källor	92
Litteratur.....	95

Inledning

Ägandefrågan i Marx fotspår

Frågan om ägandet och dess former, ställd på sin spets genom dikotomin privat kontra socialt, har sedan den tid då Karl Marx uppställde sitt teoretiska ramverk utgjort en svårknäckt nöt för dem som förespråkade ett från kapitalismen väsensskilt samhällssystem vid namn socialism alternativt kommunism. Marx hävdade att grunden till kapitalismens negativa konsekvenser låg i dess inneboende klassammansättning eller, annorlunda uttryckt, dess produktionsförhållanden. Arbete och kapital stod i ett strikt motsatsförhållande, och enligt teorin byggde den historiska utvecklingen på dialektiken mellan dessa produktionsförhållanden (i juridisk form uttryckta genom äganderätten) och samhällets produktivkrafter.¹ Det från den hegelska logiken adopterade *upphävandet* – syntesen av motsatserna i form av negationens negation – skulle leda till socialismens (och till slut kommunismens) förlovade land, men då Marx var och förblev kritiker, erbjöds ingen vägkarta dit. För att ställa till det ytterligare var han som bekant själv inte marxist.² Om problemet, i och med publicerandet av *Kapitalet*, blivit genomlyst med all önskvärd rigorositet, var emellertid lösningen fortfarande hölj i dunkel.

Detta innebar uppenbara bekymmer för dem som bekände sig som anhängare av denna *Idé*. Den föreliggande uppgiften var nu att försöka dra slutsatser av teorin som i sin tur kunde omvandlas till ett strategiskt gångbart handlingsprogram. Den hermeneutiska process som inletts redan då Marx fortfarande var vid liv intensifierades flerfaldt efter hans död och mynnade snart ut i vad som kan liknas vid ett teoretiskt slag mellan olika fraktioner bland den växande arbetarrörelsens intellektuella ledare. Vilken metod som skulle tillämpas i arbetet kring ägandets socialisering och den sociala revolution som av många ansågs vara dess syfte rådde det delade meningar om. Inte desto mindre fanns inom den socialistiska arbetarrörelsen under 1900-talets inledning en tämligen etablerad konsensus kring att produktionsförhållandena behövde förändras. Detta för att ett nytt, kvalitativt överlägset slags samhälle skulle kunna komma till stånd.

¹ I filosofen G. A. Cohens definition av det smått snåriga begreppet ”produktivkrafter” ingår dels produktionsmedlen, det vill säga arbetsföremål (t.ex. malm) och arbetsmedel (t.ex. maskiner), dels arbetskraftens diverse kvaliteter (kunskap, kroppsstyrka, färdigheter, uppfinningsförmåga etc.). Se Cohen, G.A., 1978. *Karl Marx's Theory of History*. Oxford: Clarendon Press, s. 32.

² Marx ska enligt Engels ha yttrat dessa bevingade ord i en polemik med det franska socialistpartiet *Parti Ouvriers* ledare Jules Guesde och Paul Lafargue och deras val av strategier. Jmf Schmidt, Werner, 1997, ... *då är jag inte marxist*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, s. 12.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP) var i allra högsta grad delaktigt i detta intellektuella och politiska arbete. Redan i sitt första partiprograms allmänna grundsatser hade man tydligt slagit fast vad den grundläggande målsättningen för partiets verksamhet var:

Socialdemokratien skiljer sig från andra politiska partier därigenom, att den vill *helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation* och genomföra arbetareklassens sociala frigörelse, till betryggande och utveckling af den andliga och materiella kulturen. [Min kursivering]³

Frågan om hur denna omdaning rent konkret skulle gå till fick emellertid föra en undanskymd tillvaro under SAP:s första decennier, då en allt mer ovillkorlig förutsättning för socialismens förverkligande ansågs ligga i att rösträtten blev allmän: de politiska praktikerna utformades i princip enkom med detta delmål för ögonen. Strategin grundade sig på axiomet att det endast var genom (den institutionaliserade) politiken och politisk praxis som makten över samhällsutvecklingen kunde erövrats. Detta ledde till ett accepterande av parlamentarismen och dess spelregler, samtidigt som det innebar ett exkluderande av alternativa vägar.⁴ Bortsett från agitationen och massmötena kom partiet gradvist att utesluta utomparlamentariska aktioner, och samhällsomstörtning med våldets hjälp hade aldrig varit aktuell.⁵

Utvecklingen pekade också obönhörligen mot en demokratisk utvidgning. Vägen dit skulle dock visa sig gå via första världskriget och den sociala och politiska malström som med nödvändighet följde i dess spår. Dittills hade den europeiska socialdemokratien mer eller mindre systematiskt parerat frågor rörande makten och dess utövning: hur man rent faktiskt skulle skrida till verket med att få det socialistiska samhället till stånd när makten väl erövrats var, visade det sig, ett senare problem.⁶

Socialismen inför den nya verkligheten

De revolutionära stormar som med våldsamt kraft utlöstes över Europas himmel var alltså en direkt konsekvens av världskrigets fasor.⁷ I dess kölvatten ägde världens första framgångsrika proletära revolution rum i Ryssland 1917. Två år senare utropades de, förvisso kortlivade,

³ Misgeld, Klaus (red.), 2001, *Socialdemokratins program 1897 till 1990*. Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, s. 13.

⁴ För en bakgrund till detta vägval och dess konsekvenser, se Przeworski, Adam, 1985, *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: University of Cambridge Press, s. 16-29.

⁵ Dannefjord, Per, 2010, *Organisationspraktiker och målförändring. Exemplet svensk socialdemokrati*. Lund: Arkiv förlag, s. 210. Den politiska storstrejken 1902 kan ses som den sista utomparlamentariska aktionen sanktionerad av SAP i rösträttsfrågan.

⁶ Eley, Geoff, 2002, *Forging Democracy. The History of the Left 1850–2000*. Oxford: Oxford University Press, s. 226.

⁷ Hobsbawm, Eric, 1994, *The Age of Extremes*. New York: Vintage Books, s. 54-59.

bayerska och ungerska rådsrepublikerna. Kejsarna i Tyskland och Österrike tvingades i exil. Kriget, vars orsaksförklaringar varierade inom arbetarrörelsen och således utgjorde en ytterligare källa till splittring, tycktes inte desto mindre bana väg för en helt ny politisk-ekonomisk ordning.

För Sveriges del innebar Europas revolutioner och den därtill kopplade rädslan för en inhemsk arbetarrevolt att Högerens motstånd i rösträttsfrågan slutligen bröts.⁸ Under 1918 års sista tumultartade månad, då Tyskland stod på inbördeskrigets rand, lade den liberal-socialdemokratiska regeringen fram sin författningsproposition inför riksdagen och tillägnelsen av det primära verktyg med vilket det socialistiska samhället skulle kunna börja byggas var genomförd. Till följd av den politiska demokratins genombrott aktualiserades därmed frågan huruvida tiden var inne för partiet att realisera dess mer grundläggande och långtgående målsättning. Den ursprungliga orsaken till varför SAP grundats var trots allt den privata äganderätten, vilken man ville ersätta med en samhällelig dito. Detta för att arbetarklassen skulle kunna upphöra att vara en klass av lönearbetare.⁹

Men det faktum att diskussionerna rörande socialismens realiserande nu tog fart hade även sitt ursprung i de konvulsioner som vänstern en bloc genomled till följd av världskriget. Vid dess utbrott hade de socialdemokratiska partierna i de deltagande länderna, när det väl kommit till kritan, prioriterat nation före klass, och Andra internationalen, som sedan 1889 utgjort den organisatoriska grunden för samarbetet mellan de nationella arbetarepartierna, var försatt i upplösningstillstånd. När så den nationalistiska feberyran slutligen avtog 1916–17 stod det klart att de meningsskiljaktigheter som redan innan kriget existerat inom arbetarrörelsen blivit oöverbryggbara.¹⁰ Dessa grundade sig i en rad sinsemellan besläktade frågor varav den mest fundamentala – brännande aktualiserad genom utvecklingen i Ryssland – kretsade kring den övergripande relationen mellan rörelsen och kapitalismens utveckling eller, formellt uttryckt, mellan aktör och struktur. Revolutionen i öst presenterade nämligen med våldsamt klarhet ett alternativ till den tämligen passiva och mekanistiska determinism som låg till grund för Andra internationals ideologi: den mänskliga viljan tycktes bevisligen kunna – om viljan bara fanns vill säga – försätta berg. Bolsjevikernas maktövertagande

⁸ Östberg, Kjell, 2017, "Demokratiska drömmar i många former", i Kjersti Bosdotter, Lars Ekdahl & Anne-Marie Lindgren (red.). *Då var det 1917*. Huddinge: ARAB och AKS, s. 51.

⁹ Misgeld (red.), 2001, s. 14. Idén om att upphäva lönearbetet härstammade i stort från Marx mervärdeteori, som i korthet går ut på att kapitalisten i det rådande ekonomiska systemet approprierar det värde som arbetaren utöver sin lön producerar. För att upphäva lönearbetet krävdes således att kapitalismen som sådan upphävdes, vilket endast en socialisering av produktionsmedlen ansågs kunna åstadkomma.

¹⁰ För mer om vändningen från nation tillbaka till klass inom den europeiska arbetarrörelsen, och dess konsekvenser, se Eley, 2002, s. 132ff.

skapade således, som historikern Geoff Eley uttryckt det, en ny horisont.¹¹ Hädanefter skulle arbetarrörelsen oåterkalleligt vara uppdelad i två läger, splittrad framför allt i synen på det ryska exemplet. Även om den svenska socialdemokratins tudelning i sig inte kan tillskrivas oktoberrevolutionen, då Sveriges socialdemokratiska vänsterparti (SSV) bildades i maj 1917, kom dock skiljelinjerna efter oktober att i mångt och mycket löpa längs just inställningen till revolutionen och dess politisk-teoretiska implikationer.¹²

Ur krigets rasmassor reste sig alltså en starkt radikaliserad, om än identitetskrisande, arbetarrörelse. Denna nyfunna élan, i kombination med vänsterkonkurrenten om arbetarväljarna hemmavid och den allmänna rösträttens genomförande, kom för den svenska socialdemokratin att leda till en upptagenhet med grundläggande ekonomiska och sociala frågor. En sorts vakuum hade uppstått som illa kvickt behövde fyllas för att partiet inte skulle riskera att sätta sitt existensberättigande på spel. Inom såväl SAP som den europeiska socialdemokratin över huvud inleddes därför omfattande diskussioner rörande hur en genomgripande socialisering skulle kunna utföras. Till vänster utgjorde den ryska sovjetrepublikens politisk-ekonomiska modell en skarp gräns för hur överförandet av det ekonomiska livet från privat till samhällelig ägo skulle gå till: en socialisering av revolutionärt snitt var inte aktuell. Det gällde därmed att försöka utarbeta en självständig modell som skulle kunna appellera till de egna leden, samtidigt som partiet behövde bredda sin parlamentariska bas för att kunna göra verklighet av sina mål. I denna strategi ingick därför ett tydligt och konsekvent avståndstagande från bolsjevismen och dess, i socialdemokratins ögon, odemokratiska förfaringssätt.¹³

Under sin partikongress i februari 1920 antog SAP ett nytt och enligt flera forskare radikaliserat program.¹⁴ Här fastslogs bland annat målet att ”i samhällets ägo överföra alla för en planmässig folkhushållnings genomförande erforderliga naturrikedomar, industriföretag, kreditanstalter, transport- och kommunikationsleder.”¹⁵ I juni samma år tillsatte den socialdemokratiska statsministern Hjalmar Branting tre utredningar – socialiseringsnämnden, kommittén för industriell demokrati samt kommittén för trustkontroll – som skulle undersöka

¹¹ Eley, 2002, s. 152.

¹² Den ursprungliga schismen mellan moderpartiet och de som kom att bilda SSV gällde framför allt försvarsfrågan samt den så kallade ministersocialismen, men berörde även frågor av mer allmän art, till exempel vad som borde ingå i begreppet ”demokrati” och synen på utoparlamentariska aktioner. För en vidare diskussion om orsakerna till splittringen, se Schmidt, Werner, 1996, *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, s. 89–109.

¹³ Ekdahl, Lars, 2003, ”Svensk arbetarrörelse på den tredje vägen?”, i Håkan Blomqvist & Lars Ekdahl (red.), *Kommunismen – hot och löfte*. Stockholm: Carlsson bokförlag, s. 86.

¹⁴ Jmf Friberg, Anna, 2012, *Demokrati bortom politiken. En begreppshistorisk analys av demokratibegreppet inom Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1919–1939*. Stockholm: Bokförlaget Atlas, s. 92.

¹⁵ Misgeld (red.), 2001, s. 37.

förutsättningarna för en genomgripande samhällsomdaning i socialistisk skrud. Riksdagsval till andra kammaren nalkades till hösten och socialiseringsfrågan, beslutade man, skulle sättas högst upp på agendan: en uppgörelse med vad nationalekonomen Villy Bergström kallat kapitalismens själva kärnpunkt tycktes följaktligen nära förestående.¹⁶

Uppsatsens övergripande syfte

De frågor jag är intresserad av att ställa, och som enligt min mening ställs på sin spets under uppsatsens undersökningsperiod, kretsar kring såväl den svenska som den europeiska socialdemokratins uttryckta vilja och simultana oförmåga att ersätta det kapitalistiska produktionssättet. Socialismen – vad den nu ansågs beteckna – sågs efter första världskrigets slut stå för dörren, och då inte enbart inom arbetarrörelsen *sensu stricto*. Även krafter på den borgerliga sidan av det politiska spektrumet tycktes förberedda på något slags samhällelig vänstergir. Det österrikiska konservativa kristligt-sociala partiets (CS) välkomnande av socialiseringsåtgärder, och dess efterföljande medverkan i landets socialiseringskommission kan som exempel läsas i detta ljus: partiet var till och med initiativtagare till kommissionens bildande.¹⁷ Vid arbetarkonferenser, partikongresser och partistyrelsemöten, i fackföreningar och tidningspress diskuterades frågan för en tid i en aldrig tidigare skådad omfattning, för att sedan, för Sveriges del, via bland annat socialiseringsnämndens (som det skulle visa sig) fruktlösa utredningar, försvinna från den politiska dagordningen.

Hur kan detta förstås historiskt? Utifrån ett stigberoendeteoretiskt perspektiv går det att argumentera för att den efterföljande folkhemsideologin, med sin borgfred mellan arbete och kapital, innebar en inslagen väg mot ett gradvist accepterande av kapitalismen som sådan, vilket endast lämnade utrymme kvar för i sig viktiga socialpolitiska reformer och, som idag, kosmetiska finjusteringar.¹⁸ Dock kan man med fog hävda att från och med 1930-talet lämnades kapitalismens grundval, den privata äganderätten, i orubbat bo.¹⁹ Den föregående perioden – i synnerhet åren som närmast följde världskrigets slut – var i kontrast en radikalt öppen situation. Ingen visste riktigt vartåt, eller hur, det skulle barka. Den katastrof som kriget

¹⁶ Bergström, Villy, 1989, ”Program och ekonomisk politik 1920-1988”, i Klaus Misgeld, Karl Molin & Klas Åmark (red.). *Socialdemokratins samhälle 1889-1989. SAP och Sverige under 100 år*. Kristianstad: Tiden, s. 21.

¹⁷ Enligt ekonomhistorikern Christian Seidl för att därmed få större inflytande över utformningen av dess förslag. Jmf Seidl, Christian, 1994, ”The Bauer-Schumpeter Controversy on Socialization”, *History of Economic Ideas*, vol. 2, nr. 2, s. 57.

¹⁸ Detta argument styrks av Gustav Möllers senare framförda åsikt att det välfärdspolitiska program som krystades fram under trettioårsdepressionen inte borde betraktas som ett slutgiltigt förverkligande av socialdemokratins mer grundläggande värderingar och mål. Jmf Ekdahl, i Blomqvist et al. (red.), 2003, s. 82.

¹⁹ LO:s aldrig implementerade förslag kring löntagarfonderna får i detta fall betraktas som undantaget som bekräftar regeln.

utgjort hade öppnat ett möjlighetsfönster mot en annan sorts samhälle och i Ryssland sprängdes, som nämnts, konturerna av en typ fram.

Den totala samhällsomdaning som första stycket i SAP:s allmänna grundsatser talade om hade således inte endast kommit att bli en retorisk kvarleva. Frågan togs för en tid på största allvar. Detta ska dock inte misstolkas som någonting som uppfattades som oproblematiskt eller, i vissa fall, ens riktigt välkomnat av socialdemokratins ledande skikt. Snarare var det ett problem par excellence. I den uppkomna situationen konfronterades man med en rad olika frågor som saknade självklara svar. Skulle man främja eller motverka kapitalismens ”naturliga” utveckling, och i så fall hur? Var socialisering synonymt med förstatligande, eller fanns det andra former att föredra? Vad var egentligen syftet med det ekonomiska livets gradvisa överförande från privat till samhällsägande? Och var skulle man börja?

I föreliggande uppsats ämnar jag därför undersöka och analysera SAP:s socialiseringssträvanden i ljuset av den europeiska socialdemokratins teoretiska och politiska kontext inom vilken frågan kom att aktualiseras. Detta för att närmare förstå vad dessa högtflygande ambitioner bestod i; vilka modeller som diskuterades; vilka kriterier man ställde upp för deras realiserande och varför, samt vilka orsaker som låg bakom att socialdemokraterna lade ner sina vapen i striden kring äganderättens utformning. Syftet är att genom en djupstudie av denna socialiseringssträvan – dess beskaffenhet och villkor – kunna bidra med ny och fördjupad kunskap kring vad som inte kan betraktas som annat än ett av 1900-talets stora vägskalet; såväl för socialdemokratien och dess ideologiska utveckling, som för samhället över huvud.

Särskild fokus kommer riktas mot två aspekter som den tidigare forskningen i generell mening förbisett. Den första gäller den vidare, transnationella kontext i vilken socialiseringsfrågan kom att aktualiseras. En anblick ger nämligen vid handen att en förståelse av socialdemokratins socialiseringssträvanden inte låter sig begränsas inom nationens gränser. I de flesta väst- och centraleuropeiska länderna var frågan under åren som närmast följde världskriget ”the talk of the town”. Socialiseringskommissioner bildades i ett antal länder.²⁰ Den svenska behandlingen av frågan måste således relateras till det faktum att arbetarrörelsens organisationer över stora delar av den europeiska kontinenten ställde upp ett gemensamt mål, för att sedan i mångt och mycket gå samma öde till mötes.

²⁰ Förutom i Sverige bildades liknande kommissioner i bland annat England, Tyskland, Österrike, Norge och Holland. Jmf Socialiseringsnämnden, 1936, *Ur socialiseringens ”europeiska” idékrets*, (SOU 1936:8). Stockholm: Finansdepartementet.

Den andra aspekten som särskilt kommer granskas är det riksdagsval – ”socialiseringsvalet” kallat – som ägde rum hösten 1920. Som jag redan nämnt beslutade SAP:s ledning att frågan skulle sättas högst på agendan, då man sökte ett starkt mandat för sitt omdaningsarbete och de utredningar som tillsatts i juni samma år. Resultatet blev en besvikelse; det totala valdeltagandet minskade med 10,6 procent och både SAP och SSV backade (SAP förlorade elva mandat och SSV fyra). Landets regering övergick till en partipolitiskt obunden expeditonsminister ledd av ämbetsmannen Louis de Geer, och vid nästa valrörelse 1921 var frågan närmast som bortblåst.²¹ Man tycks alltså med visst fog kunna argumentera för att valet kan ses som ett kritiskt ögonblick eller en brytpunkt vad gäller SAP:s inställning till socialisering. I och med valnederlaget övergick partiet från en offensiv till en avsevärt mer defensiv hållning, då resten av 1920-talet i regel kom att präglas av en talande tystnad i frågan.²²

Forskningsläge

Här följer en redogörelse för vad den existerande forskningen sagt om socialdemokratins under, i grova drag, uppsatsens undersökningsperiod. Det rör sig dels om inhemsk litteratur, dels de delar av den internationella forskningen som ansetts vara av mer central vikt. Då en del av det som presenteras är av mer teoretisk natur ger jag här endast en kortare introduktion, vilken följs upp av en mer fördjupad diskussion i nästföljande kapitel.

Vilken position intar då socialdemokratins och SAP:s socialiseringssträvanden i forskningsfloran? Ämnet tas upp i en inte oansenlig mängd av den litteratur som behandlar partiet under perioden då socialisering var på tapeten. Traditionellt sett har frågan lästs genom ett termprisma av radikaliserings/avradikaliserings, alternativt revolutionärt/reformistiskt, där socialiseringslinjens övergivande ansetts utgöra dödsstöten för marxismen inom partiets ideologiska komposition. Herbert Tingstens *Den svenska socialdemokratins idéutveckling* är kanske det främsta exemplet på denna tanketradition. För honom satt SAP fram till 1930-talet ohjälpligt fast i rävsaxen, klämt mellan Marx ”stora”, utopiska perspektiv och behovet av konkreta politiska förslag; något som fick sin lösning genom folkhemspolitiken. Den deterministiska ”ödestron” utgjorde en återvändsgränd vad gällde den praktiska politiken, och

²¹ Jonsson, Tomas, 2000, ”Att anpassa sig efter det möjliga”. *Utsagningsbegreppet och SAP:s ideologiska förändringar 1911–1944*. Göteborg: Arachne, s. 170. de Geer avsattes dock efter bara några månader som statsminister och ersattes av Oscar von Sydow som ledde Sverige fram till valet 1921.

²² Flera forskare menar att socialiseringsutredningen så småningom blev en förevändning för partiledningen att på obestämd tid skjuta avgörandet på framtiden, samtidigt som man, när krav på socialisering restes, kunde hänvisa till att frågan faktiskt var under utredning. Jmf Lundh, Christer, 1987, *Den svenska debatten om industriell demokrati 1919–1924*. Lund: Studentlitteratur, s. 291.

den långa ökenvandring partiet enligt detta synsätt inlett vid dess grundande nådde under trettioalet sin oas i och med Ernst Wigforss keynesianskt beslätade ekonomiska politik och Gustav Möllers socialpolitiska reformism. Genom sin status av standardverk har denna tolkning länge varit något som mer sentida forskare tvingats förhålla sig till; i många fall dock utifrån en polemisk ståndpunkt.²³ Kritiken har bland annat gällt Tingstens framställning av Marx, som i ljuset av senare forskning måste betraktas som förenklad. Den dikotomiska, närmast ömsesidigt uteslutande uppdelningen han gör mellan ett ”stort” och ett ”litet” perspektiv kan exempelvis ifrågasättas och har så även gjorts, bland annat av historikern Christer Winberg.²⁴ Vidare har Tingsten även ett snävt nationellt samt tämligen renodlat ideellt perspektiv, vilket enligt min mening leder till att den bredare kontexten i vilken frågans aktualisering kanske bäst kan förstås går förlorad.

Tingsten behandlar såväl socialiseringsdebatten under 1910-talets slut som valet 1920, där tesen just består av att partiets ideologiskt ”falska” tro på att den ekonomiska utvecklingen per automatik skulle omvandla samhället i socialistisk riktning ledde till en återvändsgränd. I och med SAP:s hastigt vunna maktställning till följd av liberalernas utträde ur regeringen i mars 1920, kunde man inte inför väljarbasen motivera att passivt sitta och vänta med armarna i kors, varför man i all hast tvangs utarbeta någon sorts position. ”Hela debatten fick en prägel av improvisation”, menar Tingsten.²⁵ Han indikerar stöd för tanken att det var socialiseringspropagandan som var den största anledningen till varför partiet misslyckades i valet 1920, speciellt då på landsbygden. En annan orsak Tingsten lyfter fram är att SAP hade svårt att förklara skillnaden mellan sina socialiseringsplaner å ena sida, och krigshushållningen under kriget med det så avskydda kommissionsväsendet å den andra.²⁶ Dessa teser kommer att granskas i uppsatsens undersökning.

Kontextuellt gör Werner Schmidt i sin avhandling *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum* en lovvärd gärning när han placerar Andra internationalens (och därmed i förlängningen SAP:s) teoretiska grund i sitt historiska sammanhang. Den socialiseringslinje som partiet företrädde kan, enligt honom, ses som endast delvis byggd på den grund Marx själv lade. Via inflytandet från Andra internationalens teoretiska produktion, grundade sig den svenska socialdemokratins ideologi, åtminstone delvis, på vad som senare

²³ Jmf Schmidt, 1996, s. 17ff, samt Dannefjord, 2009, s. 285.

²⁴ Winberg, Christer, 1980, ”Tingstens idékritik och den tidiga svenska socialdemokratien”, *Scandia*, nr. 1, s. 100ff.

²⁵ Tingsten, Herbert, 1967 [1941], *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*. Stockholm: Aldus/Bonnier, s. 260.

²⁶ Tingsten, 1967, s. 260.

kommit att pejorativt kallas ”vulgärmarxismen”. Schmidt menar i sin avhandling att denna typ av marxism, vars främste företrädare vanligtvis anses vara Karl Kautsky, växte fram inom den tyska kejsarliga kontexten, präglad av de tyska socialdemokraternas utanförskap och offerroll. Programmatiskt fick den sin utformning i Erfurt-programmet från 1891 och byggde enligt Schmidt på en mekanisk, icke-dialektisk version av Marx teori, där, bland annat, samhällets ekonomiska bas mer eller mindre kausalt ansågs betinga den så kallade överbyggnaden.²⁷

Denna förvrängning av Marx hade två kontextuella huvudorsaker. Grunden lades genom Engels två publikationer, *Anti-Düring* och *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, som utformades som ett slags systematiserande handböcker för den tyska socialdemokratin, vilka dess ledare tillägnade sig under inflytande av en tidsanda allmänt präglad av Darwins evolutionslära.²⁸ Dessa två skrifter kom enligt Schmidt att utgöra ett slags filter genom vilket Marx lästes.

Den andra lika avgörande orsaken går att finna i det faktum att en inte oväsentlig del av Marx skrifter ännu inte publicerats under Andra internationals formering och existens, däribland *Grundrisse* och *de ekonomisk-filosofiska manuskripten*. Schmidt menar således att de ”humanistiska” och, enligt honom, mer teoretiskt raffinerade aspekterna av Marx tänkande således inte var tillgängliga för de socialdemokrater som efter första världskriget och den allmänna rösträttens genomförande skulle omsätta sina programsatser i praktisk politik.

Huruvida Marx skulle ha stöttat socialdemokraterna i sin socialiseringslinje får vi naturligtvis aldrig veta, men Schmidt argumenterar för att den ekonomistiska determinism som låg till grund för SAP:s samhällssyn inte låg i linje med Marx egen, mer komplexa, dialektik. Istället menar Schmidt att det tidiga vänstersocialistiska projektet – först inom SAP och sedermera genom det nybildade SSV – utgjorde ett försök att, i större enlighet med Marx teorier, framhäva och bejaka samhällets komplexa totalitet liksom den fria viljans möjligheter att påverka samhällsutvecklingen.²⁹

På ett mer empiriskt plan diskuterar ekonomhistorikern Christer Lundh tämligen ingående den relativa iver och optimism kring socialiseringsfrågan som fanns hos den så kallade andra generationens socialdemokrater under åren 1918–1920 (även om hans huvudsakliga fokus ligger på den besläktade debatten kring industriell demokrati). I avhandlingen *Den svenska debatten kring industriell demokrati 1919–24* redogör han för diskussionen inom partiet som följde i krigsslutets spår, och ser kongressbeslutet om att

²⁷ Schmidt, 1996, s. 61ff.

²⁸ Schmidt, 1996, 58f.

²⁹ Schmidt, 1996, s. 229f.

placera socialiseringsplanerna högst upp på agendan som en konsekvens av vänsterfalangens (Rickard Sandler, Gustav Möller, Arthur Engberg et al.) framgångsrika propagerande i frågan under föregående år.³⁰ Samtidigt, påpekar Lundh, hade partiet svårt att formulera en egen strategi då det var klämt mellan vänsterpartiets revolutionära linje, vilken man tvingades positionera sig gentemot, och borgerlighetens principiella motstånd. Det verkar även ha rått en viss oenighet inom partiet i frågan, inte minst från Brantings sida, som under valkampanjen menade att socialiseringen ännu var ett teoretiskt problem och därmed inte aktuellt.³¹ Att närmare undersöka denna konflikt inom partiet och hur den yttrade sig i valrörelsen är ett av undersökningens delmoment.

Vidare har Lundh även kompletterat sin avhandling med en redogörelse för de utländska källor som inspirerat och legat till grund för den svenska debatten kring industriell demokrati.³² Här behandlas såväl den ryska sovjetmodellen som den centraleuropeiska rådsrörelsen samt den engelska så kallade gillesocialismen, men liksom i Lundhs avhandling avhandlas här även socialiseringsfrågan. Lundh visar här hur pass utbredd diskussionen om industriell demokrati var under slutet av 1910-talet, hur de olika modellerna såg ut samt hur det gick, land för land, i arbetet med att implementera dem. I de fall där frågan överlappade med den besläktade diskussionen om socialisering, vilket i synnerhet var fallet i Österrike och Tyskland, är Lundhs empiriska genomgång en användbar andrahandskälla.³³

Socialisering och industriell demokrati sågs emellertid inte enkom som ändamål i sig. Istället betraktades dessa reformer som medel genom vilka formen – den politiska demokratin – skulle kunna utvidgas och fyllas med konkret innehåll: de antogs med andra ord kunna förverkliga mer grundläggande värden som frihet, rättvisa och jämlikhet.³⁴ Om detta har Anna Friberg skrivit i sin avhandling *Demokrati bortom politiken – En begreppshistorisk analys av demokratibegreppet inom Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1919-1939*, där fokus ligger på att ur ett begreppshistoriskt perspektiv analysera SAP:s demokratisyn. Enligt henne betraktades begreppet ”socialisering” som ett verktyg med vilket ekonomisk demokrati skulle kunna förverkligas, och betecknade för socialdemokraterna såväl statligt övertagande av produktionsmedlen som arbetarnas övertagande av desamma.³⁵ Den grundläggande frågan var

³⁰ Lundh, Christer, 1987, *Den svenska debatten om industriell demokrati 1919-1924. I. Debatten i Sverige*. Lund: Studentlitteratur, s. 161f.

³¹ Lundh, 1987, s. 290.

³² Lundh, Christer, 1989, *Den svenska debatten om industriell demokrati 1919-1924. II. Utländska inspirationskällor*. Lund: Studentlitteratur.

³³ Lundh, 1989, se kapitel 3.

³⁴ Friberg, 2012, s. 147f.

³⁵ Friberg, 2012, s. 135.

med andra ord hur makten över det ekonomiska livet skulle kunna fördelas på ett liknande sätt som den gjorts på den politiska arenan i och med parlamentarismens och den allmänna rösträttens införande.

Enligt Friberg rådde det dock begreppslig förvirring gällande de tre modeord – socialisering, industriell demokrati och ekonomisk demokrati – som socialdemokraterna vid denna tid refererade till, och sambanden dem emellan. ”Frågan var huruvida de avsåg samma sak eller om de var väsensskilda”, menar hon.³⁶ Enligt hennes analys betecknade industriell demokrati just det industriella området specifikt, medan termen ekonomisk demokrati avsågs omfatta samhället i stort. Socialisering betraktades i detta sammanhang som vägen till ekonomisk demokrati, men allt eftersom socialiseringsfrågan övergavs kom de andra begreppen att inta en mer framskjuten position i debatten.

Utöver den litteratur som redogjorts för ovan har socialdemokratiens socialiseringssträvanden som nämnts även analyserats utifrån ett mer övergripande, teoretiskt perspektiv av ett antal forskare. I avhandlingen ”*Att anpassa sig efter det möjliga*” – *Utsagningsbegreppet och SAP:s ideologiska förändringar 1911-1944* granskar idéhistorikern Tomas Jonsson SAP:s möten med vad han kallar det kapitalistiska systemets försvarsinstanser – staten, rätten och nationen – och vilka återverkningar detta i sin tur fick på partiets ideologi och politiska praktik. Jonsson tar som utgångspunkt den grundläggande striden om ägandet och dess former, vilket han bland annat motiverar genom att hänvisa till orsaken till partiets grundande: att ersätta det privata ägandet av produktionsmedlen med ett samhälleligt.³⁷ Denna med Marx besläktade ståndpunkt, där ekonomins socialisering innebär upphävandet av mervärdet, lönearbetet och själva arbetarklassen i sig, genomgår, enligt Jonsson, en förändring i tre faser som motsvarar respektive möte med ovan nämnda försvarsinstanser; något som resulterar i en rörelse allt längre bort från den ursprungliga teorin. Jonsson argumenterar för att vi kan förstå denna gradvisa metamorfos genom att granska partiets användande av utsagningsbegreppet, från det att det infördes i partiprogrammet 1911, till dess att det togs bort 1944.

Vidare menar Jonsson att valet till andrakammaren 1920 och händelserna kopplade därtill är tämligen utforskade, vilket också bekräftas av min egen genomgång av forskningsläget. Den enda, mig veterligen, som någorlunda utförligt skrivit om det före Jonsson (som endast behandlar det summariskt) är Tingsten. Detta trots att Jonsson menar att det hade minst lika stor betydelse för förändringen av partiets ideologi och politiska praktik

³⁶ Friberg, 2012, s. 145.

³⁷ Jonsson, 2000, s. 32.

som det så kallade kosackvalet 1928, efter vilket folkhemstanken blev partiets ledstjärna.³⁸ Sett ur denna, socialdemokratiska, synvinkel kan det knappast betecknas som ett ”parentesval”, som statsvetaren Peter Esaiasson valt att kalla det i sin översikt över svenska valrörelser.³⁹ Esaiasson ger valet denna benämning på grundval av att det enligt honom allmänt ansågs att ett nyval var nära förestående på grund av rösträttsreformen och den vilande grundlagsändringen, vilket också blev fallet då ett nytt riksdagsval ägde rum 1921.

Skälen som anges till varför SAP led nederlag i valet 1920 är bland andra misslyckad propaganda, brist på konkreta förslag för hur socialiseringen skulle genomföras samt de skandaler som partitopparna Värner Rydén och Herman Lindqvist var inblandade i.⁴⁰ Anledningen till bristen på djuplodande forskning om valet kan tänkas vara att det *anses* vara ett parentesval, av den anledningen Esaiasson anger. Dessa angivna skäl kommer som sagt att granskas och prövas i den del av undersökningen som behandlar andrakammarvalet.

Sociologen Per Dannefjord angriper i sin avhandling *Organisationspraktiker och målförändring – Exemplet svensk socialdemokrati* SAP:s utveckling ur ett organisationsteoretiskt perspektiv, och kan sägas ställa liknande frågor som Jonsson fast med ett annat fokus. Dannefjord försöker här formulera ett alternativ till de gängse rationalistiska förklaringsmodellerna som, förenklat, menar att organisationer uppställer ett (eller flera) huvud- och delmål, för att sedan utveckla praktiker som syftar till målets uppfyllande. ”Gemensamt [för dessa modeller] är att det finns ett antagande om en vilja som leder till ett mål som i sin tur motiverar praktiker som förändras när målen eller förutsättningarna för praktikernas effektivitet förändras”, skriver Dannefjord.⁴¹ Istället, menar han, bör relationen mellan organisationer och dess mål ses som en mer dialektisk process, där de politiska praktiker som utarbetas i syfte att uppfylla delmål (i SAP:s fall rösträtten) får återverkningar såväl på målhierarkin som organisationsstrukturen. Detta kan i sin tur leda till att organisationen i fråga överger det ursprungliga målet och formulerar nya.⁴²

Vad säger då Dannefjord om perioden som denna uppsats behandlar? För det första, menar han, var det parlamentariska läget i landet komplicerat då inget av de tre stora partierna, liberalerna, Högern eller SAP, hade tillräcklig makt för att bilda en stabil regering.

³⁸ Jonsson, 2000, s. 75f.

³⁹ Esaiasson, Peter, 1990, *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget, s. 121f.

⁴⁰ Esaiasson, 1990, s. 123. Rydén och Lindqvist hade efter krigsslutet spekulerat i ett antal företag, däribland Svensk import AB och bolaget Arbetarbränsle, vilket ledde till att de fick lämna sina förtroendeuppdrag.

⁴¹ Dannefjord, 2009, s. 295.

⁴² Dannefjord, 2009, s. 28ff.

För det andra var poängen, eller målet, med socialdemokraternas riksdagsarbete inte längre klart definierat eftersom den allmänna rösträtten var genomförd. Därför var man tvungna att så att säga titta sig själva i spegeln och försöka utröna en bild av vilka man egentligen var och vad man ville. Resultatet av denna självvrannsakan blev alltså de föreslagna reformerna om socialisering och industriell demokrati. Vad gäller den förra menar Dannefjord att det fanns en stor diskrepans mellan programpunkten i det nya partiprogrammet och de utredningsdirektiv som Branting gav vid tillsättandet av socialiseringsnämnden. Här var, enligt Dannefjord, alla marxistiska influenser borta, vilket han tolkar som att hotet mot den rådande ordningen redan här försvunnit: ”[Utredningen] syftar inte till en omdaning av samhället utan till en produktion som tar tillvara resurserna till allas bästa”, menar han.⁴³ Denna fråga rörande de till synes dubbla signaler som SAP sände är av stort intresse och synas, som jag redan påtalat, i undersökningen.

Vad gäller den internationella utblicken anlägger historikern Geoff Eley i *Forging Democracy – The History of the Left in Europe 1850-2000* ett brett perspektiv för att genomlysna den socialistiska arbetarrörelsens kamp för demokrati. Här redovisas hur detta begrepp fyllts med skiftande innebörder och hur kampen förts och utvecklats i tandem med samhällsutvecklingen i stort. I sin analys av perioden 1914-1923 menar Eley att den kan jämföras med såväl franska revolutionen som Napoleonkrigen gällande dess revolutionära omvälvningskraft och vad den kom att få för konsekvenser för kontinenten.⁴⁴ Kriget utlöste en komplex händelsekedja där gamla nationer föll och nya uppstod, och där krav om utökad demokrati och makt åt folkflertalet stod i förgrunden, överallt pådrivet av folkliga massaktioner. Socialdemokratins position och roll visavi nationalstaten kom att radikalt omdefinieras, jämfört med hur den sett ut innan krigets utbrott. Eley menar att detta var tiden då socialdemokratins ”konstitutionaliserades” och för första gången i skarpt läge konfronterades med frågor om makten över samhället.⁴⁵ Vad resultatet av denna process skulle bli var ingalunda givet på förhand; vidare betingades den av varje lands specifika förhållanden. Eley behandlar, dock endast översiktligt, den europeiska socialdemokratins socialiseringssträvanden.⁴⁶ *Forging Democracy* tjänar i uppsatsen därför primärt som en kontextuell källa.

⁴³ Dannefjord, 2009, s. 217.

⁴⁴ Eley, 2002, s. 220.

⁴⁵ Eley, 2002, s. 226.

⁴⁶ Jmf Eley, 2002, kapitel 14.

I *Socialism, Social Ownership and Social Justice* redogör Leslie Macfarlane på ett mer detaljerat plan för några av de berörda länderna och deras respektive ansatser att socialisera ekonomin.⁴⁷ Även han placerar in dessa i en längre historieskrivning om vänstern, med speciellt fokus på bland annat ägandefrågan, vars diskussion han spårar ändå tillbaka till antiken och föreställningen om den så kallade primitiva kommunismen. Här behandlas såväl den tyska socialiseringskommissionen som bildades i slutet av 1918, som den engelska ”Sankeykommissionen”, vars uppgift var att utreda förutsättningarna för en nationalisering av landets gruvnäring. Styrkan i *Socialism, Social Ownership and Social Justice* utgörs av just den empiriska redogörelsen för socialiseringsfrågan inom vissa av de berörda länderna.⁴⁸

Slutligen har ekonomhistorikern Christian Seidl i artikeln ”The Bauer-Schumpeter Controversy on Socialization” redogjort för hur det gick när man i Österrike försökte implementera sitt socialiseringsprogram.⁴⁹ Landet är, som vi senare kommer se, av särskilt intresse, då det var här som den mest detaljerade planen för hur det socialistiska samhället skulle kunna komma till stånd utarbetades. Programmet hade till stor del utformats av Otto Bauer, landets dåvarande utrikesminister tillika socialistisk teoretiker och företrädare för den så kallade austromarxistiska skolan. I artikeln presenteras dels den österrikiska modellens beskaffenhet, där socialisering och industriell demokrati sågs som oupplösligt förenade, dels själva händelseförloppet, där den dispyt som uppstod mellan Bauer och landets finansminister Joseph Schumpeter ges en framskjuten plats. Seidl argumenterar här för att denna konflikt, tillsammans med ett antal andra faktorer, låg till grund för det faktum att Österrikes ambitiösa planer aldrig förverkligades.⁵⁰

Förståelsens teoretiska ramverk

I detta kapitel förs som jag nämnt en fördjupad diskussion kring några av de teman och förklaringar som i den mer teoretiskt orienterade forskningen lyfts fram i analyser av socialdemokratins i allmänhet och dess socialiseringssträvanden i synnerhet. De bildar en sorts teoretisk språngbräda, eller ett löst sammanfogat ramverk om man så vill, i min ambition att närmare förstå socialdemokratins strandade planer. Efter diskussionen av dem preciseras ett antal frågeställningar som löper genom uppsatsen och som ämnas besvaras i dess slutmoment.

⁴⁷ Macfarlane, Leslie J., 1998, *Socialism, Social Ownership and Social Justice*. London: Macmillan Press Ltd.

⁴⁸ Jmf Macfarlane, 1998, kapitel 9-11.

⁴⁹ Seidl, 1994.

⁵⁰ Seidl, 1994, s. 60ff.

Vad har vi då för byggstenar till hands för att kunna bilda oss en teoretisk förståelse för socialdemokratins och dess avbrutna socialiseringsförsök? Hur har detta, för att tala med Werner Schmidt, ”historiska misslyckande” med att påbörja en omdaning av kapitalismen under åren efter första världskriget tolkats? För att inte gå händelserna i förväg, och för att över huvud taget begripa varför ägandefrågan intog en så fundamental position i socialdemokratins samhällsanalys fordras en förståelse av historiematerialismen. I detta syfte används filosofen G A Cohens *Karl Marx's Theory of History*, i vilken Marx teori förklaras och analyseras på ett, i mina ögon, kärnfullt och klart sätt.⁵¹ Genom ett strukturalistiskt angreppssätt visar Cohen här bland annat vilken funktion ägandet som sådant har, vilka rättigheter som medföljer det samt vilken roll den privata äganderätten spelar i det kapitalistiska produktionssättet. Cohens bok är en tämligen heltäckande analys av historiematerialismens diverse teoretiska komponenter, men det är framför allt just hans kapitel om ägandet som jag använder mig av. Detta som sagt för att vi ska få en klarare bild av hur det kom sig att socialdemokrater ansåg att lösningen på de samhällsproblem man såg omkring sig låg i att äganderätten blev social, men även för att, i ett komparativt moment, kunna se om och i så fall hur det skedde en förskjutning från den ursprungliga teorin. Med förskjutning menas till exempel huruvida socialdemokraterna utan vidare tillägnade sig Marx analys och argument, eller om dessa fick lämna plats för en annan sorts argumentation och vad detta i så fall grundade sig på.

För att återkomma till Tomas Jonssons ”*Att anpassa sig efter det möjliga*”, är den bärande tesen att problematiken kring äganderätten utgör en så kallad konstituerande antagonism för partiet; en antagonism han med hjälp av psykoanalytisk terminologi kallar ett *extimt objekt*. Begreppet är lånat från Jacques Lacan och är uppbyggt av tanken om en ”inre” och ”yttre” verklighet som konstituerar en identitet, i detta fall partiets. Yttre såtillvida att de förut nämnda försvarsinstanserna – staten, rätten och nationen – utgör hindret för realiserandet av ekonomins socialisering; inre i den meningen att detta mål utgör det för partiet ”begärda objektet”, eller den ”traumatisk kärna”, som håller ihop identiteten, vilken utan denna skulle falla isär. Jonsson kallar detta i psykoanalytisk jargon för en ”internt relaterad icke-reducibel objektifierad antagonism.”⁵² Frågan är här hur SAP kunnat verka för att omdana produktionsförhållandena (vilket ju var dess primära mål från början), samtidigt som man i och med inträdet i/accepterandet av parlamentet respektive erkännandet av den existerande rättsliga ordningen samt nationen i någon mening kom att medverka till vidmakthållandet av

⁵¹ Cohen, 1978, kapitel 5.

⁵² Jonsson, 2000, s. 70.

dem. Kruxet, enligt Jonsson, är hur förskjutningen bort från äganderättsproblematiken kunde ske utan att partiet bröt alltför radikalt med sin egen identitet. Det är således denna balansakt som avhandlingen i mångt och mycket behandlar. Svaret Jonsson ger är att den väljarbas partiet appellerar till spaltas och breddas i allt högre grad. Från att i partiprogrammet 1897 inkom varit ”arbetareklassen” (i praktiken industriarbetarna), spaltas denna vid 1920 års revision upp i konsumenter och producenter, vars respektive intressen måste tillgodoses, till att vid programrevisionen 1944 bestå av konsumenter, producenter och medborgare, där staten (partiet) ses som en garant för allmänintressets tillgodoseende. I och med att SAP uteslöt sin vänsterfalang och accepterade staten/parlamentarismen menar Jonsson att partiet i mångt och mycket förlorade sitt ”aktörsperspektiv”: det som hädanefter kom att dominera var en sorts strukturalistisk determinism eller, som Jonsson kallar det, ett ”systemperspektiv”.⁵³

Vidare utgår Jonsson från att det inom politiken som sådan föreligger en grundläggande konflikt mellan två principer – röstmaximering och intressekamp – som SAP, liksom andra partier, ända sedan dess möte med parlamentarismen behövt förhålla sig till. Den förra rör det parlamentarisk-strategiska kampen om väljarna, medan den senare, i SAP:s fall, kretsar kring den ekonomiska och juridiska kampen om mervärdet och företräddandet av arbetarklassens materiella intressen. För att ett parti ska vara långsiktigt framgångsrikt – för att det ska kunna etablera hegemoni – krävs enligt Jonsson att konflikten mellan dessa två principer upphävs, vilket i sin tur fordrar att element från ”motståndarsidan” approprieras och görs till sitt eget.⁵⁴ Han talar om att det fordras en av motståndarsidan erkänd ekvivalensprincip. Detta lyckades inte partiet med förrän idén om folkhemmet lanserats (även om man kan diskutera huruvida partiet faktiskt upprättade en socialdemokratisk hegemoni).

När det kommer till att försöka förklara varför socialiseringslinjen aldrig omsattes i praktik menar Jonsson att

Socialisering och industriell demokrati tillkom som kompromissbildningar mellan den del av äganderättsproblemet som partiet avvisat i uteslutningen av vänstern och de premisser som följde med erkännandet av statens parlamentariska system. Därmed kan de svårligen användas för ett angrepp på samma äganderätt som man nyss erkänt, dvs. denna möjlighet är från början utesluten, vilket dock först uppenbaras efter 1920 års förlustval [...] Bortträngningen av det direkta äganderättsproblemet i och med uteslutningen av vänsterfraktionen och valet att gå in i den parlamentariska praktiken provocerar fram kompensatoriska föreställningar kring ”socialisering” och ”industriell demokrati”. De

⁵³ Jonsson, 2000, s. 108f.

⁵⁴ Jonsson, 2000, s. 49.

fungerar som en spärr mot det extima objektet; de kompenserar för förlusten vilket samtidigt innebar att de inrättas som ett skydd.⁵⁵

Med det ”direkta äganderättsproblemet” menar Jonsson här just den syn på äganderätten där dennas socialisering ses som ett medel för att upphäva arbetarklassen, mervärdet och kapitalismen i ett slag, det vill säga den analys som i mångt och mycket låg i linje med den Marx utarbetat.⁵⁶ Denna inställning till frågan präglade partiet under inledningen av dess existens, men hade under vår period fått lämna plats för en uppspaltad och rättsligt kodad tolkning, där det gällde att ”få producenternas strävan efter ökad demokrati inom produktionen, över egendomen, att sammanfalla med konsumenternas önskan om bättre behovstillfredsställelse, ökad produktion.”⁵⁷ Jonsson argumenterar liksom Schmidt alltså för att Vänsterpartiet i stort fortfarande stod nära Marx i detta hänseende.

För Dannefjords förståelse av hur partiers struktur, praktiker och målsättningar utvecklas och förändras är begreppet ”arena” av central vikt. Detta definieras som ”de sociala relationer som skapas när organisationer aktualiserar praktiker i konkurrens om en bestämd resurs”.⁵⁸ Annorlunda uttryckt är arena den sociala kontext inom vilken en organisation verkar. Inom den så kallade parlamentariska arenan är resursen således väljarna, men Dannefjord understryker att en organisation, i vårt fall SAP, ofta verkar på flera olika arenor samtidigt. SAP verkade således även på den politiska arenan (till vilken den parlamentariska arenan kan ses som en underkategori) och den socialistiska arenan, där man konkurrerade med SSV om bland annat det socialistiska begreppets innebörd.

Valet att träda in på en arena innebär vidare att man underställer sig de redan fastställda villkor som existerar inom den. ”Organisationen anpassar sig till den omgivning där verksamheten bedrivs och erhåller en begränsad uppsättning möjligheter därigenom”, menar Dannefjord.⁵⁹ Det rör sig här till exempel om redan etablerade institutioner, regler, rutiner och så vidare. Vidare hävdar han att ”praktiker, mål, organisationsformer och relationer till andra aktörer påverkas av arenans struktur”.⁶⁰ SAP valde att träda in på den parlamentariska arenan då denna, som vi sett, tidigt kom att betraktas som den mest legitima formen för målsättningens realiserande. I och med detta strategiskt grundade beslut blev den ”lösa” struktur som präglat partiet under dess så kallade pionjärsfas suboptimal, vilket ledde till att

⁵⁵ Jonsson, 2000, s. 170.

⁵⁶ Jonsson, 2000, s. 77.

⁵⁷ Jonsson, 2000, s. 89.

⁵⁸ Dannefjord, 2009, s. 145.

⁵⁹ Dannefjord, 2009, s. 300.

⁶⁰ Dannefjord, 2009, s. 146.

partiets organisation strukturerades och hierarkiserades. De nya sociala relationer som rösträttsarbetet ledde till innebar att rösträtten förvandlades från att framför allt varit ett medel till att bli ett mål i sig, vilket i sin tur återverkade på målhierarkin. Kompromissvilja bar frukt i det att samarbete med ideologiska motståndare, det vill säga liberalerna, gav resultat och alternativa strategier uteslöts. Organisationens kontext, menar Dannefjord, är således inte bara en ”yttre” företeelse som existerar i form av motstånd och hinder, utan är från början integrerad i organisationen och utgörs inte bara av aktörer utan även institutioner, praktiker och arenor. Vidare anser han att politiska partiers mål inte enbart kan förstås utifrån deras formuleringar, utan att deras vikt och innebörd förändras med tiden och därför måste sättas i relation till just kontexten samt organisationens position inom det ”organisatoriska fältet”; en term som är besläktat med arenabegreppet.⁶¹ Med andra ord vill Dannefjord upphäva den dikotomiska uppdelningen mellan interna och externa processer som enligt honom är vanlig inom forskningen om partier.

Ett ytterligare bidrag till att utarbeta en teoretisk förståelse av socialdemokratins statsvetaren Adam Przeworski *Capitalism and Social Democracy*, i vilken dess målsättning och möjligheter att realisera denna inom ramarna för kapitalismens institutioner analyseras. I polemik med den voluntaristiskt baserade idén – ofta framförd från revolutionärt håll – om att socialdemokratins ledare i sitt påstådda vankelmod svikit såväl sin klassbas som sitt mål att ersätta kapitalism med socialism, hävdar Przeworski i likhet med Dannefjord att målsträvanden alltid måste ses i relation till samhällets konkreta historiska struktur.

Följaktligen menar han att

If we are to draw lessons from historical experience, we can assume neither that the practice of political movements is uniquely determined by any objective conditions nor that such movements are free to act at will, independently of the conditions they seek to transform. These conditions constitute at each moment the structure of choice: the structure within which actors deliberate upon goals, perceive alternatives, evaluate them, choose course of action, and pursue them to create new conditions.⁶²

Således har socialdemokratins enligt Przeworski ställts inför tre val som betingats av det rådande samhällssystemet: huruvida man ska verka för förändring *inom* eller *utanför* rådande kapitalistiska institutioner; huruvida man ska söka mandat för sitt förändringsarbete uteslutande ifrån arbetarklassen eller från en bredare klassbas, samt huruvida den eftersträlvade förändringen ska ske stegvis genom reformer eller om all energi ska riktas mot

⁶¹ Dannefjord, 2009, s. 296ff

⁶² Przeworski, 1985, s. 3.

att avskaffa kapitalismen i ett slag.⁶³ Dessa tre grundläggande frågor kan sägas ha ställts på sin spets under åren efter första världskriget, då man nu för första gången befann sig i en position att på allvar kunna inleda arbetet med det socialistiska samhällsbygget. Gällande de första två valen relaterar de mer eller mindre kausalt till varandra: i och med acceptandet av den parlamentariska vägen tvingades socialdemokratien att söka mandat för sitt förändringsarbete även utanför proletariatet i strikt mening, då arbetarklassen aldrig, enligt Przeworski, utgjort en majoritet av befolkningen i kapitalistiska samhällen.⁶⁴

Röstmaximeringsprincipen är med andra ord en logisk konsekvens av acceptandet av parlamentarismen. Således menar han att ”The emancipation of the working class could not be the task of workers themselves if this emancipation was to be realized through elections.”⁶⁵

För Przeworski är det alltså i partiets acceptans av parlamentet som den mest legitima arenan inom vilken kampen om den politiska makten förs som problemen hopar sig; det är här dilemmats kärna är situerad. Att socialdemokratien nu tvingades söka mandat utanför arbetarklassen innebar emellertid inte per automatik att partiet inte längre representerade dess intressen; skillnaden var att dessa nu var tvungna att sammanfalla med de övriga gruppernas intressen från vilka man sökte stöd. Snarare fick detta konsekvensen att klasskonflikten, eller klasskampen om man så vill, som basen för *det politiska* marginaliserades i och med denna differentiering. Enligt Przeworski kom hädanefter intressekonflikter alltmer att förstås i termer av individen/medborgaren visavi nationen i sin helhet.⁶⁶ Arbetarnas primära gruppidentifikation var därmed inte längre nödvändigtvis den egna klassen utan tilläts splittras upp utefter andra kategorier som region, etnicitet, kön, etcetera. Följaktligen sammanfattar Przeworski det socialdemokratiska dilemmat på följande vis:

To be effective in elections they have to seek allies who would join workers under the socialist banner, yet at the same time they erode exactly that ideology which is the source of their strength among workers. They cannot remain a party of workers alone and yet they can never cease to be a worker's party.⁶⁷

Przeworski behandlar även socialdemokratiens socialiseringssträvanden under åren efter första världskriget och identifierar tre huvudorsaker till varför dessa gick på grund. För det första menar han att det fanns en tvetydighet i det av Marx postulerade projektet med att

⁶³ Przeworski, 1985, s. 3.

⁶⁴ Przeworski, 1985, s. 23f. Det ska dock påpekas att Przeworski här aldrig tydligt definierar kategorin proletariat/arbetarklass, vilket för tydlighetens skull hade varit önskvärt.

⁶⁵ Przeworski, 1985, s. 24f.

⁶⁶ Przeworski, 1985, s. 28.

⁶⁷ Przeworski, 1985, s. 29.

”expropriera expropriatorerna”. Till exempel menar han att det förelåg en oklarhet i relationen mellan socialisering, det vill säga överlåtandet av kontroll och makt till producenter inom en viss industri, och nationalisering, alltså ett planmässigt styrande från statsmaktens sida (något som även uppmärksammades av Tingsten).⁶⁸ Å ena sidan upphäver inte direkt kontroll över en industri motsättningen mellan dessa producenter och konsumenterna (arbetare i andra industrier). Å andra sidan, vid en nationalisering, leder denna till omfattande byråkratisering. Denna motsättning fann socialdemokraterna, enligt Przeworski, aldrig riktigt någon lösning på. Att undersöka hur socialdemokraterna själva såg på denna konflikt, om den nu över huvud taget erkändes, är ett av uppsatsens delmoment.

För det andra var den teoretiska aktiviteten som uppvisades sent tillkommen visavi den politiska praktiken: socialdemokraterna, skulle det visa sig, visste helt enkelt inte hur man skulle realisera sitt program. Valet av industri, finansierings- och förvaltningsmetoder, relationen mellan olika sektorer – alla dessa tekniska frågor förblev enligt Przeworski mer eller mindre obesvarade.⁶⁹

För det tredje var man ohjälpligt fast i det parlamentariska dilemmat: socialdemokratiska partier uppnådde aldrig (med några få undantag under mitten av 1900-talet) majoritet i riksdagen. Valet stod därför mellan att fortsätta sträva efter den socialistiska förändringen och förlora riksdagsval eller verka för ”reformer” inom systemets ramar. Reformers sätts här inom citationstecken av den anledningen att Przeworski definierar reformism som en gradvis, kumulativ progression mot verkligt strukturella förändringar som leder i en tydlig riktning; något han menar att socialdemokratin gav upp i samma ögonblick som ägandefrågan övergavs.⁷⁰ För att sammanfatta Przeworskis tolkning förelåg det alltså för socialdemokratin i det närmaste ett slags strukturell omöjlighet, eller en olöslig ekvation om man så vill, för målsättningens realiserande givet de kriterier man ställt upp och de institutioner man konfronterades med.

Preciserade frågeställningar

Hur relaterar då föreliggande uppsats till den existerande forskningen? Och vilka frågeställningar är meningsfulla att utforska i dess ljus? De som skrivit mest ingående om den aldrig genomförda socialiseringen (företrädesvis Tingsten, Lundh, och Jonsson) har alla gjort det utifrån ett tämligen snävt nationellt perspektiv, även om Lundh, som vi sett, skrivit en

⁶⁸ Tingsten, 1967, s. 225.

⁶⁹ Przeworski, 1985, s. 34.

⁷⁰ Przeworski, 1985, s. 40.

uppföljare rörande utländska inspirationskällor kring frågan om industriell demokrati. Här berörs som sagt även socialiseringsproblemet. Men den svenska behandlingen av frågan skedde som vi redan sett inte i ett vakuum. Socialiseringsnämndens ordförande Rickard Sandler kunde i ett valtal konstatera, att ”socialiseringsproblemet är en fråga, som ej är speciellt svensk. Den står på dagordningen i alla kulturländer.”⁷¹ Med andra ord är det av vikt att ställa frågan hur detta ”problem” kom att hamna på tapeten i Sverige och vilka som var socialiseringslinjens främsta exponenter; vilken eller vilka modeller som utgjorde inspirationskällan och vilka dess upphovsmän var. Varför var över huvud taget socialiseringsfrågan den fråga som, med Hjalmar Brantings ord, ”över hela världen trätt i förgrunden”, efter det att rösträttsreformen genomförts?⁷² Kort och gott: vad utgjorde myllan i vilken frågan aktualiserades och hur påverkade denna kontext SAP och dess strävanden? En hypotes är att det är i detta vidare sammanhang som de primära förklaringarna måste hämtas till varför såväl socialiseringsfrågan blev aktuell som varför socialdemokratin övergav densamma.

Gällande riksdagsvalet ser jag detta som en, åtminstone potentiell, brytpunkt vad gäller SAP:s inställning till socialiseringen. Här ämnar jag att i dialog med den tidigare forskningen och dess förklaringar undersöka varför det gick som det gick. Finns det till exempel fog för att, i enlighet med Tingsten, hävda att det var på landsbygden som partiet stötte på patrull när det skulle söka det svenska folkets mandat för sitt omdaningsarbete, och vad berodde detta på? Fanns det andra faktorer som spelade in varför SAP gjorde sitt sämsta val sedan 1911, då proportionalitetsprincipen för första gången var i spel, och vilka var i så fall dessa? Och vad gjorde partiet självt för analys? Vidare kommer de argument man anförde för socialiseringen synas och jämföras med de ursprungliga, i historiematerialismen grundade orsakerna till varför äganderätten behövde anta en social skepnad. Granskningen av valet tjänar här som en sorts fallstudie och syftar till att på ett mer empiriskt plan belysa hur det gick när ett socialdemokratiskt parti satte socialiseringsfrågan i fokus i en valrörelse.

Slutligen, med utgångspunkt i såväl ovan ställda frågor som i den teoretiska litteraturen, väcks även ett antal funderingar av mer allmän art. Det är min uppfattning att det råder något av en brist på historiska studier av mer syntetiserande karaktär i ämnet, där SAP:s socialiseringssträvanden läses genom den europeiska socialdemokratins gemensamma mål att under mellankrigstidens revolutionära fas påbörja socialiseringen av samhällets ekonomiska liv. Att den historievetenskapliga forskningen om arbetarrörelsen ofta låtit sig begränsas av

⁷¹ Citerad i *Social-demokraten*, 31/8 1920.

⁷² SAP, kongressprotokoll, 1920, s. 3.

nationsgränserna är en uppfattning som även delas av historikern Talbot C. Imlay i hans studie *The Practice of Socialist Internationalism*.⁷³ Föreliggande uppsats kan därför betraktas – i den utsträckning en sådan studie låter sig genomföras inom ramarna för en masteruppsats – som en övning i sagda syfte. I linje med denna ambition ämnar jag således slutligen föra en diskussion kring de villkor socialdemokratins ställts inför när den försökt förändra kapitalismen ”inifrån”. Vilka slags historievetenskapliga slutsatser kan vi dra av dessa försök att på reformistisk väg ersätta kapitalismen efter första världskriget? Och i vilken mån var detta projekt strukturellt (o)möjligt, givet de kriterier man accepterat? Den senare frågan väcks genom en läsning av framför allt Przeworski, men även Tingsten, och kretsar kring huruvida socialdemokratins socialiseringssträvanden bör betraktas som i det närmaste predestinerat dödfödda ambitioner givet den samhällsstruktur inom vilken man opererade och de kriterier man ställt upp, eller huruvida man så att säga gav upp frågan av egen fri vilja. Annorlunda uttryckt gäller det här relationen mellan vad man skulle kunna kalla strukturell determinism och voluntarism, och vilket av dessa två perspektiv som bäst kan förklara varför ägandefrågan förlorade sin dragningskraft.

Metodologiska utgångspunkter

Då uppsatsens syfte är att undersöka och analysera socialdemokratins socialiseringssträvanden ur ett historiskt-kontextuellt perspektiv är det en i vid mening hermeneutisk metodologi jag applicerar på källmaterialet. Som en av hermeneutikens centrala företrädare, filosofen Hans-Georg Gadamer, påpekat är en av dess grundteser att ”förstå det hela ur det enskilda och det enskilda ur det hela.”⁷⁴ Denna typ av tolkning beskrivs ofta i metaforiskt språk som en cirkelrörelse mellan uttolkaren och tolkningens objekt, där polariteten, enligt Gadamer, konstitueras av spänningen mellan förtrogenhet och främlingskap.⁷⁵ Uppgiften är därför att i största möjliga mån upprätta ett samförstånd mellan tolkaren och texten; denna strävan utgör förutsättningen för att förståelse ska kunna uppstå, vilket som bekant är hermeneutikens grundsyfte.

Dessa metodologiska utgångspunkter kan vidare sägas fungera som en motivering eller ett berättigande till varför jag vill anlägga ett bredare perspektiv på socialiseringsfrågan. ”Den historiska förståelsens uppgift inbegriper alltid kravet på att öppna den historiska horisonten,

⁷³ Imlay, Talbot C, 2018, *The Practice of Socialist Internationalism. European Socialists and International Politics, 1914-1960*. Oxford: Oxford University Press, s. 101.

⁷⁴ Gadamer, Hans-Georg, 1997 [1960], *Sanning och metod i urval*. Göteborg: Daidalos, s. 137.

⁷⁵ Gadamer, 1997, s. 142.

så att det man önskar förstå får sina rätta proportioner”, menar Gadamer, och som jag påpekat har måhända tidigare historiska studiers horisont i närmandet av uppsatsens ämne varit litet för snäv.⁷⁶ Därför har jag valt att angripa frågan utifrån en mer omfattande, europeisk horisont. Jag ser i likhet med Tingsten och Jonsson ägandefrågans centralitet hos SAP som en konsekvens av det marxiska arvet partiet och dess ledarskikt bar på och som, för att parafasera Marx själv, tryckte som en mara på deras hjärnor. Därför tar jag utgångspunkt i historiematerialismen (med specifikt fokus på ägandefrågan) så som den formulerades av Marx och sedermera tolkades av socialdemokratin vid 1900-talets inledande decennier, och fokuserar på problematiken vad gäller det konkreta politiska praktiserandet av dess generella grundsatser. Jag utreder vad detta möte bestod i och hur försöken att förena teori och praktik såg ut. Dessa försök var som jag påpekat i inledningen oundvikligen själva en del i en hermeneutisk process genom samspelet med den marxiska traditionen och socialdemokratin konkreta historiska position varifrån uttolkningen och vidareutvecklingen skedde. Detta märktes bland annat i de hänvisningar man gjorde till Marx och viljan att legitimera sin ståndpunkt genom dessa, samtidigt som man i andra fall gjorde tydliga avsteg från hans teori. Således måste denna process att så att säga plocka russin ur kakan granskas och frågor måste ställas varför vissa delar av teorin tillägnades medan andra inte gjorde det, vilket görs med hjälp av det teoretiska ramverket.

Källmaterial

Var framträder då socialiseringsfrågan i det källmaterial som efterlämnats? Som jag tidigare varit inne på var diskussionerna kring frågan som mest intensiva – såväl i Sverige som internationellt – under den ”offensiva” perioden, 1918–1920. Under dessa år producerades en ansenlig mängd material i frågan, då den allmänna uppfattningen var att socialiseringen stod för dörren, samtidigt som det rådde stor oklarhet i hur den konkret skulle genomföras. Generellt karakteriseras därför mycket av materialet från den här tiden av ett något trevande anslag. För att få syn på socialiseringsfrågan under denna period är exempelvis partiets teoretiska tidskrift *Tiden* belysande, i synnerhet de artiklar som SAP:s partisekreterare tillika *Tidens* redaktör Gustav Möller författade. Dessa behandlar på olika vis frågan, både på ett principiellt plan och, genom en detaljerad genomgång av den österrikiska socialiseringsmodellen (och det dit tillhörande förvaltningssystemet), på ett mer praktiskt plan. Här ges en inblick i hur Möller, som för övrigt var den mest drivande i frågan inom

⁷⁶ Gadamer, 1997, s. 150.

SAP:s ledarskikt, resonerade kring partiets och socialiseringens mål och vision, samt de villkor och hinder som av honom ansågs föreligga. Då dessa texter publicerades i *Tiden* får de betraktas som försök av Möller att dels komma framåt i frågan, det vill säga skänka den ökad klarhet, dels också som ett inlägg i den samtida debatten. Detta då artiklarna exempelvis innehåller klart normativa resonemang om vad som utmärker det socialistiska samhället.

Vidare har allehanda material från SAP:s arkiv på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB) gått igenom. I partistyrelsens och det verkställande utskottets (VU) protokoll ges en, om än något begränsad, inblick i hur partiets ledning ställde sig i frågan. Här yttrar partiets ledarskikt sina tankar oförblommerat utan en ”publik” i åtanke, vilket gör materialet relevant. Även 1920 års programkommission och dess motiveringar till revisionen, samt kongressmaterial från samma år används. Kommissionen tog här beslut om att flytta socialiseringskraven från de allmänna grundsatserna, till det politiska programmet vilket ger vid handen att socialiseringsaktionen ansågs vara nära förestående. Jag har också gått igenom programrevisionens handlingar samt valrörelsens handlingar i SAP:s arkiv på ARAB men har inte använt dessa mig av dessa i uppsatsen på grund av det bristfälliga innehållet. Det ska även nämnas att jag granskat en del fackföreningsmaterial, däribland tidskriften *Fackföreningsrörelsen*, men då dess första nummer gavs ut i november 1920 har jag inte använt mig av detta. Fackföreningsrörelsens perspektiv på socialiseringsfrågan lämnas (tyvärr) i uppsatsen därhän av arbetsekonomiska skäl.

Socialiseringsnämnden tillsattes som nämnts i juni 1920. I anslutning till detta anförde Branting utredningsdirektiven visavi statsrådsprotokollet innehållande en tämligen utförlig motivering av nämndens syfte och uppgift. Denna är intressant av flera skäl, bland annat på grund av att den socialdemokratiska partiordföranden tillika statsministern här ger sin utförliga syn på varför en socialisering är befogad.

Vad gäller den internationella utblicken under denna period används framför allt protokollen från den skandinaviska arbetarekongressen som ägde rum 1920 samt Internationalens konferenser. Även här var Möller involverad och delvis framkommer här det komparativa momentet, då skillnader och likheter mellan de olika ländernas representanter synliggörs. På den förra konferensen går exempelvis Möller i polemik med norrmannen Ole Lian och hans inställning till såväl Ryssland som socialiseringen och var den bör inledas. Utöver dessa kongressprotokoll har skrifter av ledande socialdemokrater ute i Europa gått igenom, däribland Otto Bauers *Vägen till socialismen*, som uppenbart inspirerade den svenska socialdemokratin i socialiseringsfrågan. Till exempel utgavs den som vallitteratur inför riksdagsvalet. Till detta tillkommer även ett urval av olika partiprogram och manifest,

däribland det brittiska Labourpartiets efterkrigstida manifest samt ett inlägg av Karl Kautsky i den tyska socialiseringsdebatten.

När det gäller just andrakammarvalet i september 1920 har tidningsmaterial från bland annat den största partipolitiskt bundna dagstidningen *Social-Demokraten* genomsköts. Här återges valtal, debattinlägg och kommentarer som alla ger en inblick i valrörelsens karaktär och utveckling. SAP utgav också ett valuppdrag där partiet för väljarna presenterar vad de lägger en röst på om de röstar på socialdemokraterna. Uppdraget innefattar en motivering av socialiseringsnämnden och dess arbete, samt varför partiet anser att det gradvisa överförandet av viktiga samhällsfunktioner från privat till samhällsägare är befogad. Därutöver har jag även använt alla de övriga deltagande partiernas valmanifest för att få syn på hur konfliktlinjerna såg ut och vad de respektive partierna själva hade för agenda inför valet. Vad beträffar valresultatet publicerade Statistiska centralbyrån (SCB) en detaljerad genomgång av utfallet, vilken naturligtvis är värdefull när det kommer till att analysera till exempel var partiet backade. Tingsten hävdade som jag nämnt att socialiseringspropagandan misslyckades på landsbygden, vilket rapporten kan bidra till att kasta ljus över.

Disposition

Uppsatsens undersökande del är disponerad så att den inleds med en redogörelse och diskussion av äganderätten och dess beskaffenhet. Här utgår jag från dess roll inom den historiematerialistiska teorin och söker förklara varför den för socialister ansågs vara så central för realiserandet av deras ideologi. Därefter följer en presentation av de två stora reformer – socialiseringen och den industriella demokratin – vilka man ansåg utgjorde den ”kungsväg” som skulle leda till socialismen. I koppling till detta diskuteras den modell, vars ursprung härrörde från Österrike och den austromarxistiska skolan, som kom att utöva stort inflytande på och adopteras av stora delar av den socialdemokratiska arbetarrörelsen och som utgjorde det mest konkreta försöket att omsätta teori i praktik. Efter det följer i kapitlet ”Strandade planer i den nya republiken” en mer empiriskt orienterad redogörelse för hur det gick när man i Österrike försökte implementera dessa tvillingreformer. Under rubriken ”Två ytterligare exempel: Storbritannien och Tyskland” ges som titeln antyder två ytterligare exempel för hur det gick när man i två av Europas största makter försökte inleda socialiserandet av produktionsmedlen. Sedan följer en redogörelse för ansatserna att återuppliva Internationalen, vilken ställs i ljuset av den djupa splittring som arbetarrörelsen genomled. Därefter kommer vi in på förloppet i Sverige, där jag i kapitlet ”SAP kraftsamlar” diskuterar den svenska behandlingen av socialiseringsfrågan, efter vilket riksdagsvalet och

valrörelsen behandlas. Undersökningen följs av en avslutande diskussion. För att sammanfatta kan dispositionen beskrivas som att den går från ett mer abstrakt och vitt perspektiv, genom diskussionen av ägandeteorin samt den europeiska kontexten och händelseförloppet, mot ett mer specifikt och näraliggande dito, där den svenska utvecklingen behandlas.

Socialdemokratins socialiseringsproblem

Ägandet och dess funktion inom historiematerialismen

Varken teoretiserandet eller den politiska kampen om ägandet och egendomen uppstod i och med den socialistiska arbetarrörelsen, utan går långt tillbaka i tiden.⁷⁷ Detta till trots går det inte att bortse från att ett tydligt brott inträffade i och med Marx teoribygge.

Problemformuleringen och analysen fick tvivelsutan en ny, mer genomarbetad och rigorös skrud, baserad på den materialistiska inverteringen av Hegels dialektik. Ägandefrågan kom till följd av detta att inta en ny position inom den politiska diskursen. För att förstå varför den var så central för socialdemokratien, varför den under SAP:s första decennier sågs som nyckeln för att det socialistiska samhället skulle kunna bli verklighet, behöver vi först därför granska ägandets roll hos Marx och hans historiematerialism. Denna diskussion förs, som nämnts, med utgångspunkt i Cohens *Karl Marx's Theory of History*. Innan vi gör det bör det dock påpekas att den svenska socialdemokratins ideologi och samhällsanalys aldrig uteslutande byggts på historiematerialismen. Dess idéhistoriska genealogi har varit – och fortsätter vara – föremål för debatt, men klart är att SAP:s ideologi präglas av en stark heterogenitet. Werner Schmidt menar exempelvis att den bestod av en brokig blandning av "lassalleianism, anarkism, ortodox marxism och utopism".⁷⁸ Inte desto mindre torde det vara ställt utom rimligt tvivel att ägandefrågans centrala roll, ehuru förmedlad och filtrerad genom den Andra internationalens ideologiska produktion, härstammade från Marx och hans analyser av kapitalismen.

Som nämnts i inledningen är äganderätten inget annat än produktionsförhållandena uttryckta i juridisk form. Enligt den historiematerialistiska teorin utgör produktionsförhållandena den ekonomiska grundstruktur på vilken samhället vilar, och en förutsättning för möjliggörandet av ett annat slags samhälle är därför att produktionsförhållandena förändras. Men vad inryms då i detta så centrala begrepp? Produktionsförhållanden kan sägas utgöras av den totalitet av relationer mellan de personer och produktionsmedel som syftar och relaterar till produktion. Som sådana är de inte slumpmässiga utan kan kodifieras och följer således ett mönster: de bildar med andra ord en struktur eller en form som i egentlig mening är oberoende av de enskilda aktörernas diverse egenskaper. De sistnämnda fyller alltså snarare olika distinkta funktioner inom denna struktur,

⁷⁷ För vidare bakgrundsläsning, se Macfarlane, 1998, kapitel I-V.

⁷⁸ Schmidt, 1996, s. 62.

vilka bidrar till att upprätthålla den, och i juridiken kommer dessa relationer av makt till uttryck genom de rättigheter som inryms i och reglerar relationerna personer och produktionsmedel emellan. Cohen analyserar det hela på följande sätt:

To own an object is to enjoy a range of rights with respect to the use and situation of that object [...] The rights are limited by the character of the object and the nature of the prevailing legal system. Typical ownership rights are: the right to use an object *o*; the right of income generated by the use of *o*; the right to prevent others from using *o*; the right to destroy *o*; the right to transfer *o*; etc.⁷⁹

Det är alltså i dessa rättigheter och den inherenta makt de medför som pudelns kärna finns (även om det i verkligheten förekommer gråskalor som inte lätt låter sig inpassas i teorins idealtyper). Som Gunnar Adler-Karlsson i likhet med Cohen har påpekat, bör det framhållas att ägande inte är en enhetlig och odelbar kategori, utan inrymmer ett antal olika funktioner, varav några alltså definieras i citatet ovan.⁸⁰

Vidare vilar som bekant det kapitalistiska produktionssättet, enligt teorin, på två huvudklasser: proletärer och kapitalister. Proletären äger i detta system sin arbetskraft men, i regel, inga produktionsmedel; dessa ägs av kapitalisten som köper den arbetskraft som den förra är fri att sälja, samtidigt som proletären är beroende av att sälja sin arbetskraft för att kunna överleva. Hen är således underkastad kapitalisten i den makthierarki som determineras genom strukturen. Genom att organisera sig kollektivt i fackförbund kan arbetarna förvisso förhandla med sin motpart om hur stor andel av kakan som ska tillfalla dem. Inte desto mindre kvarstår, så länge produktionsförhållandena förblir desamma, ett strukturellt subordinerat förhållande. Cohen identifierar tre huvudtyper av maktasymmetri som underordnandet i kapitalismen bygger på:

- i. Proletären tjänar sitt uppehälle genom att producera åt kapitalisten, medan kapitalisten inte producerar något åt proletären. Kapitalisten äger hela produkten.

⁷⁹ Cohen, 1978, s. 63.

⁸⁰ Under den så kallade funktionssocialistiska eran, som i grova drag kan sägas ha sammanfallit med folkhemsepoken, flyttade man tonvikten från krav om direkt socialisering av produktionsmedlen till indirekt socialisering av vissa av ägandets funktioner. Detta hade bland annat sin grund i Nils Karlebys och Östen Undéns vidareutveckling av ägandeteorin. Adler-Karlsson, Gunnar, 1967, *Funktionssocialism*. Oskarshamn: Bokförlaget Prisma, s. 21f.

- ii. I produktionsprocessen har kapitalisten auktoritet över proletären, medan det motsatta inte gäller. Kapitalisten har exempelvis beslutanderätt över vad som ska produceras, hur mycket, av hur många osv.⁸¹
- iii. I och med att proletärens uppehälle är beroende av anställning hos kapitalisten, tenderar den förre att vara fattigare än den senare. Icke-producenter åtnjuter i regel större del av produktionens frukter än producenter just i egenskap av att vara ägare.⁸²

Detta system av relationer inom produktionsprocessen determinerar i sin tur en persons objektiva klasstillhörighet; hens så kallade klass-i-sig. Proletären är just proletär i egenskap av att hen äger sin arbetskraft men saknar de produktionsmedel som är nödvändiga för att självständigt kunna tjäna sitt uppehälle. Här gör vidare den utom-ekonomiska exploateringen entré: i och med bristen på erforderliga produktionsmedel krävs inget (hot om) våld för att få proletären att söka arbete; hen *måste* arbeta för att överleva. Den så kallade kapitalistiska utsugningen sker alltså i medierad form genom kontraktet mellan kapitalisten och proletären och det mervärde som den förre producerar (det vill säga produktens värde minus producentens erhållna lön).

Kapitalägarens appropriering av detta mervärde är enligt den historiematerialistiska teorin grunden till kapitalismens lyten, då producenten nu, som det hette, alienerades från sin produkt, vilken hen i det tidigare, förkapitalistiska samhället varit förenad med. Därav Marx tal om att kapitalismen inneburit en *negation* av den förutvarande privata äganderätten. Socialism/kommunism skulle enligt detta schema leda till den *negation av negationen* (om vilken det talades i inledningen), som skulle innebära att producenten återförenades med det hen producerar. I en passage i *Kapitalet*, som förtjänar att återges i sin helhet, skriver Marx angående denna process att:

[...] så snart arbetarna förvandlats till proletärer och deras arbetsmedel till kapital, så snart det kapitalistiska produktionsättet står på egna ben, skapas nya former för den vidare utvecklingen av det samhälleliga arbetet och för den ytterligare förvandlingen av jorden och alla andra arbetsmedel till samhälleliga produktionsmedel, varvid också nya former skapas för ytterligare expropriation av privategendomen. Men vad som nu skall exproprieras, är inte den självständiga arbetaren utan den kapitalist som exploaterar arbetarna.

Denna expropriation fullbordas genom den kapitalistiska produktionens inre lagar, genom kapitalets centralisation [...] Samtidigt med det sjunkande antalet kapitalmagnater, som har

⁸¹ Dess kärna kommer kanske allra tydligast uttryckt i den av arbetarrörelsen så avskydda tillika ökända paragraf 23 (alternativt 32) i arbetsrättens praxis, som slog fast att arbetsgivaren hade rätten att "fritt leda och fördela arbetet samt antaga och avskeda arbetare".

⁸² Cohen, 1978, s. 69f.

möjligheten att monopolisera och tillägna sig fördelarna av denna samhällsliga utveckling, ökar å andra sidan exploateringen av massorna, deras elände, slaveri och förnedring. Men även förbittringen ökar hos den ständigt växande arbetarklassen, som samtidigt skolas, sammansvetsas och organiseras genom det kapitalistiska produktionssättets egen mekanik. Kapitalmonopolet blir en boja för det produktionssätt, som växt fram upp under dess eget herravälde. Produktionsmedlen centraliseras, och arbetets samhällsliga karaktär utvecklas, tills produktionsprocessen inte längre rymmes innanför det kapitalistiska skalet. Detta spränges. Den kapitalistiska äganderättens timme slår. Expropriatorerna blir själva exproprierade.

Det sätt att tillägna sig egendom – alltså även kapitalistisk privategendom – som det kapitalistiska produktionssättet skapar, är den första negationen av den individuella privategendom, som skapas genom eget arbete. Men den kapitalistiska produktionen frambringar med en naturlags nödvändighet sin egen negation. Det är negationens negation. Denna återställer inte den privata äganderätten men däremot den individuella äganderätten i den utsträckning, som den kan förenas med de landvinningar, som den kapitalistiska epoken gjort: samverkan genom besittning av jorden och av de produktionsmedel, som arbetet själv har frambragt.

Förvandlingen av de splittrade privata egendomar, som skapats genom individens eget arbete, till kapitalistisk privategendom är naturligtvis en betydligt hårdare, långvarigare och våldsammare process än den motsatta, nämligen att förvandla den kapitalistiska privategendomen, som i verkligheten redan beror på samhällslig produktion, till samhällslig, gemensam egendom.⁸³

Utifrån detta profetiska stycke framträder de dilemman som socialdemokratin senare skulle brottas med tämligen klart. Ovedersägligt finns hos Marx historiematerialism klara inslag av teleologiskt tänkande; att beskriva kapitalismens utveckling mot socialism/kommunism i termer av ”en naturlags nödvändighet”, uppställer tydliga problem för dem som ska omvandla denna teori till praktik.⁸⁴ Om utvecklingen påstås vara homolog med den av en naturprocess är steget inte långt till de ideologiska slutsatser som Andra internationalens intellektuella ledare skulle komma att dra; i den beskrivna dialektiken tycks motsatsernas lagar och spel själva göra jobbet. Man kan till exempel fråga sig vilken roll arbetarklassens politiska organisationer egentligen spelar enligt detta schema. Enligt citatet ovan ”skolas, sammansvetsas och organiseras” ju klassen av den kapitalistiska produktionsprocessen i sig, vilket i och för sig inte behöver utesluta förekomsten och nödvändigheten av formella organisationer. Men vilken funktion de är tänkta att fylla i relation till denna övergripande, naturlagsliknande samhällsutveckling förblir något oklart. Därutöver ges inga ledtrådar rörande hur denna nya ägandeform rent konkret är tänkt att vara utformad: skillnaden mellan ”privat” och ”individuell” egendom är till exempel långt ifrån klar. Möjligen såg Marx

⁸³ Marx, Karl, 1969 [1867], *Kapitalet*. Uddevalla: Bo Cavefors Bokförlag, s. 670f.

⁸⁴ Marx kom framåt slutet av sitt liv, i ett brev till ryskan Vera Zasulich, att tillbakavisa kritiken som riktats mot honom om att hans teori byggde på en universell och ”transcendental” kapitalistisk utvecklingslinje, oberoende av konkreta historiska förhållanden och dess specifika analyser. Det behöver kanske inte nämnas att detta tämligen obskyra brev inte ingår i hans kanoniska skrifter och att det knappast heller var tillgängligt för socialdemokraterna på 1910-talet. För en vidare diskussion om brevets filosofiska implikationer, se Balibar, Etienne, 1995, *The Philosophy of Marx*. London: Verso, s. 108ff.

framför sig något slags koncessionssystem där (viss) egendom ligger i enskilda händer men ägs gemensamt, men detta får vi alltså inte något svar på.

Vidare återfinns i denna skiss fröet till de diskussioner SAP och dess europeiska systerpartier skulle komma att föra vid 1910-talets slut. Det fanns till exempel en stark tro på kapitalismens monopoliserande effekt, och visst pekade utvecklingen mot kapitalets centralisering och koncentration.⁸⁵ Man skulle exempelvis komma att tala om ”socialiseringsmognad” när man försökte komma fram till var socialiseringen skulle inledas, där tanken var att så att säga plocka den lägst hängande frukten från det privatkapitalistiska trädet. Med detta menades att de näringsgrenar där utvecklingen lett till skapandet av truster eller monopol var mest lämpliga att överföra från privat till social ägo. Följaktligen spekulerade Gustav Möller i *Tiden*-artikeln ”I socialiseringsfrågan” att de svenska socker- och kvarnindustrierna skulle kunna vara först ut att socialiseras.⁸⁶ Men på ett mer grundläggande plan blottlägger citatet från *Kapitalet* just klyftan mellan teori och praktik som för socialdemokraterna skulle visa sig vara så svår att överbrygga. Som påpekats hade emellertid socialdemokratin inte gjort några vidare ansatser till att själva försöka utarbeta ett konkret handlingsprogram, utan istället ägnat all sin energi åt att genomföra den allmänna rösträtten. Den unge teoretikern och partistyrrelseledamoten Nils Karleby medgav 1918 i en artikel i *Tiden* att socialdemokrater varit underlåtna vad gällde denna fråga:

Socialdemokratin står i det underliga läget, att den förts fram så gott som till makten utan att under sin vandring ditåt åtminstone i tillräcklig utsträckning teoretiskt planera hur den skulle förverkliga sitt sociala program. Den har gått ut ifrån som en självklarhet, att blott den erövat makten, skulle resten komma av sig själv.⁸⁷

När rösträtten slutligen genomfördes 1918/19 kom per automatik frågan om en demokratisk utvidgning att hamna högst upp på dagordningen. Som Anna Friberg visat i *Demokrati bortom politiken*, fanns nämligen en utbredd uppfattning inom socialdemokratin om att fullständig demokratin inte lät sig begränsas till valurnorna. För att denna ”borgerliga” demokrati skulle kunna omvandlas till en, som SAP:s danska systerparti kallade det, ”absolut” demokrati, fordrades utöver rösträtten en omdaning av samhällets sociala och ekonomiska

⁸⁵ Exempel på detta finns det många av, bland annat i USA med Rockefellers Standard Oil, och i Sverige med Ivar Krügers tändsticksimperium.

⁸⁶ Sockertrusten utgjordes av företaget Svenska sockerfabriks AB, som i praktiken uppnått monopolställning på marknaden genom en hopslagning av ett antal mindre råsockerbruk och raffinaderier 1907. Möller, Gustav, 1919a, ”I socialiseringsfrågan”, *Tiden*, nr. 4, s. 189.

⁸⁷ Karleby, Nils, 1918. ”Demokratins sociala problem”, *Tiden*, nr. 8, s. 346.

grund.⁸⁸ Yrvaket, mot fonden av världskrigets ruiner och massornas otåliga krav, började nu socialdemokratin arbeta med att formulera ett konkret aktionsprogram. Att äganderätten behövde anta en social skepnad visste man, men hur skulle detta gå till? Hur såg försöken att förena Marx kritiska teori med positiv, socialistisk praktik ut? Hur var de reformer med vilkas hjälp det kapitalistiska produktionssättet skulle kunna överskridas beskaffade?

Socialisering och industriell demokrati – två sidor av samma mynt?

Den omdaning socialdemokrater runtom i Europa eftersträvade under slutet av 1910-talet ansågs som vi sett kunna komma till stånd genom förverkligandet av två stora idéer: socialiseringen och den industriella demokratin. Relationen mellan dessa två tänkta reformer och dess utveckling är värd att granska närmare. Idén om den industriella demokratin härstammade från dels den engelska så kallade gillesocialismen, dels den centraleuropeiska rådsrörelsen, och hade i Sverige kommit att hamna på tapeten primärt genom riksdagsledamoten (och sedermera finansministern) Ernst Wigforss entusiastiska propagerande. Tanken bakom denna syndikalistiskt färgade modell var att det inom industriföretagen, på korporativ grund, skulle inrättas drifts- eller förvaltningsråd, där representanter för arbetarna, konsumenterna och statsmakten tillsammans skulle besluta om vederbörande företags verksamhet. Det fanns också tankar på att inrätta bransch- eller industriråd och till och med ett slags industriparlament som högsta förvaltande instans.⁸⁹ I dessa råd skulle arbetarna ges insyn i företagets drift och räkenskaper och således förberedas för att så småningom själva kunna sköta ruljangsen. Därmed skulle de problem bolsjevikerna stod inför kunna få en lösning. Gustav Möller, tillsammans med andra reformistiska socialdemokrater, riktade nämligen kritik mot Lenin och det faktum att man i de ryska fabrikerna avskedat den ”borgerliga” tekniska och administrerande personalen inom de socialiserade företagen, för att därefter tvingats återanställa dem mot höga löner för att driften inte skulle avstanna.⁹⁰ Dessa tilltänkta råd skulle även ha medbestämmanderätt vid anställning och avskedande av personal. Följaktligen var det ett helt nytt paradigm man sökte få till stånd vad gällde arbetets organisering.

Under vad Christer Lundh kallar den ”offensiva” perioden, 1918–1920, sågs den industriella demokratin och socialiseringen av SAP:s vänsterflygel (som då hade stark vind i

⁸⁸ Friberg, 2012, s. 94f.

⁸⁹ Lundh, 1987, s. 125.

⁹⁰ Möller, Gustav, 1918a, ”Den sociala revolutionen”, *Tiden*, nr. 6, s. 249.

seglen) som två kompletterande sidor av samma reformpaket.⁹¹ Närmare bestämt skulle driftsråden utgöra förvaltningsformen inom de företag som socialiserats (även om liknande råd också skulle införas inom ännu inte socialiserade företag). Till exempel slog det socialiseringsutskott som bildats vid 1920 års skandinaviska arbetarkongress i en resolution just fast att den industriella demokratin var ett förberedande led mot socialiseringen.⁹² Denna tanke hade kanske sin främste exponent i Otto Bauer, ledaren för de österrikiska socialdemokraterna tillika företrädare för den socialistiska strömning som gått under namnet austromarxism. I Sverige fann Bauer en beundrare i Gustav Möller, som i *Tiden* 1919 kom att presentera en entusiastisk redogörelse för österrikarnas framsteg vad gällde ny lagstiftning. För anhängarna av denna mer radikala linje hade socialiseringen högre prioritet då driftsrådets beslutanderättsliga befogenheter inom privata företag skulle begränsas av äganderätten; man kunde nämligen inte utan vidare fatta beslut som rörde ägarnas privata egendom. Möller kom även att uttrycka skepsis mot själva termen ”ekonomisk demokrati” då han menade att likställdhet inte uppnåddes genom att de anställda gavs representation i ett råd.⁹³

Men vad bestod då den modell som Bauer utarbetat, och som Möller med flera inspirerades av 1919? Och vad utgjorde myllan i vilken den uppkommit? För att svara på dessa frågor måste vår blick vändas mot Österrike och Wien. Det var nämligen i denna nyfödda republik som den mest konkreta modellen för hur en överföring av ekonomin från privat till samhällelig ägo skulle kunna gå till utarbetades. Det var också här man kom längst i försöken att implementera tvillingreformerna rörande industriell demokrati och socialisering.

Den österrikiska modellen

Den austromarxistiska skolan intog en säregen position inom den socialistiska rörelsen vid 1900-talets inledning. Ursprungligen utmejslad genom en kritik mot Andra internationals revisionism kretsade den kring ledarskiktet inom Österrikes socialdemokratiska parti (SPÖ), med sin bas i Wien.⁹⁴ Bland dess mest prominenta namn återfanns Max Adler, Rudolf Hilferding, Karl Renner och så Otto Bauer, som från sekelskiftet fram till 1934, då

⁹¹ Lundh, 1987, s. 170.

⁹² Skandinaviska arbetarkongressen, socialiseringsutskottets resolution. Återgiven i: SAP, verksamhetsberättelse 1920. Stockholm: A.-B. Arbetarnes Tryckeri, s. 5.

⁹³ Möller, 1919a, s. 191.

⁹⁴ Bottomore, Tom, 1978, ”Introduction”, i Tom Bottomore & Patrick Goode (red.). *Austro-Marxism*. Oxford: Clarendon Press, s. 1. Denna ”tredje väg” manifesterades bland annat genom att partiet var verksamt inom den kortlivade ”andra-och-en-halv”- eller Wieninternationals som grundades i den österrikiska huvudstaden 1921,, bara för att upplösas två år senare.

socialdemokratin (tillfälligt) krossades i landet, sökte utarbeta en praktiskt framkomlig och odogmatisk väg, utan att för den sakens skull tumma på det revolutionära innehållet och slutmålet. Sprungna ur huvudstadens rika intellektuella miljö, hade de genom studier under ledning av den tidige marxistiske professorn Carl Grünberg vid Wiens universitet kommit att anamma en mer positivistiskt präglad variant av marxism.⁹⁵ Denna grupp individer skulle komma att publicera en rad teoretiskt utvecklade verk som i Marx fotspår sökte genomlysna olika aspekter av det samtida kapitalistiska samhället, däribland frågor om nationalism (Bauer), imperialism (Hilferding) och socialfilosofi (Adler). I sin introduktion till en antologi med texter av dessa austromarxister menar sociologen Tom Bottomore att de, genom kombinationen av intellektuellt och praktiskt-politiskt arbete, lyckades med den ofta eftersträlvade men svåra bedriften att förankra sin politiska praktik i en genomarbetad tillika radikal samhällsteori.⁹⁶ Detta fick sitt klarast lysande avtryck i, som det kom att kallas, det ”röda” Wien, där en rad tämligen radikala reformer genomfördes, bland annat på bostadsmarknaden.⁹⁷ Följaktligen karakteriserades austromarxisternas politiska projekt av vad Bottomore kallar ”revolution genom reform”, där målet var att, såväl praktiskt som teoretiskt, försöka överbrygga klyftan mellan socialdemokrati och bolsjevism genom att hitta en tredje väg.⁹⁸

I en mycket inflytelserik programmatisk broschyr vid namn *Vägen till socialismen*, som ursprungligen publicerats som artikelföljetong i tidningen *Arbeiter-Zeitung* i januari 1919, presenterade Bauer sin modell för hur det socialistiska samhället skulle kunna komma till stånd.⁹⁹ I skriften går Bauer efter en inledande resumé av den efterkrigstida situationen över i en diskussion kring den grundval som utgör skillnaden mellan politisk och social revolution. Medan den politiska omvälvningen, hävdade han, lätt kan genomföras i ett slag fordrar den sociala ett långsiktigt och planmässigt förfarande. Detta då målet – välståndet – beror på två saker; dels hur mycket varor som produceras i landet, dels hur fördelningen av dessa är beskaffad, vilket fordrar en fungerande produktionsapparat. Som argument mot social revolution i bolsjevikisk mening kom Bauer således att anföra följande:

⁹⁵ Bottomore, 1978, s. 10f.

⁹⁶ Bottomore, 1978, s. 37.

⁹⁷ Än idag finns avtrycken som austromarxisterna lämnat synliga i Wien. 80 procent av bostadsbeståndet i huvudstaden utgörs av hyresrätter; 2/3 av invånarna bor i kommunalt ägda eller subventionerade bostäder. Fitzpatrick, Michael. ”What could Vienna’s low-cost housing policy teach the UK?”, *The Guardian*, 12 december 2017. [Elektroniskt] tillgänglig: <https://www.theguardian.com/society/2017/dec/12/vienna-housing-policy-uk-rent-controls>. (Hämtad 2018-04-18).

⁹⁸ Bottomore, 1978, s.39.

⁹⁹ *Vägen till socialismen* blev omåttligt populär när den kom; den tryckes i hela 12 upplagor och översattes till ett antal språk, däribland svenska. Jmf Lundh, 1989, s. 73.

Ju mindre den samhälleliga avkastningen är, desto mindre är också den del, som faller på var och en även vid den rättvisaste fördelning och desto mindre har alltså den enskilde att förbruka och njuta av. I en sådan tid måste vi akta oss att förstöra vår produktionsapparat, ytterligare försvåra råvarutillgången, än mer inskränka vår varuproduktion, ytterligare reducera totalavkastningen av vårt arbete. Vår fattigdom tvingar oss till en rättvisare varufördelning; men den tvingar oss också att genomföra denna gestaltning på ett sådant sätt, att varuproduktionen icke tar skada.¹⁰⁰

Skulle arbetarna på ett omedelbart och icke-planmässigt sätt ta över produktionsmedlen fanns det enligt Bauer alltså en överhängande risk för inbördeskrig och kontrarevolution, vilket riskerade att driva arbetarklassen bort från det socialistiska lägret. Exemplet Ryssland spökade uppenbarligen i bakgrunden. Samma rädsla gav även Möller uttryck för i *Tiden*-artikeln ”Den sociala revolutionen”, där han menade att ”[En] allmän fattigdom, som skulle utmärka den sociala revolutionens samhälle under långa år, skulle på grund av det sorgeliga misslyckandet komma privatkapitalismens profeter att vinna en lätt seger och den öppna reaktionens makter att hembära den slutliga vinsten ur katastrofen”.¹⁰¹ Denna fråga rörande metoden, det vill säga revolution kontra reformism, hade följaktligen såväl samhällsekonomiska som strategiska motiv för dessa förespråkare av en icke-revolutionär socialiseringslinje. Enligt Tomas Jonsson implicerar Möller i sin artikel en intresseuppdelning mellan producenter och konsumenter, och menar att det enligt Möller låg en risk i att alltför ensidigt tillvarata de förras intressen. Rädslan för vad man ofta benämnde som ”gruppagoism” var hos honom och andra socialdemokrater påtaglig. Jonsson går i sin analys ännu längre och argumenterar för att detta i praktiken innebar en övergång till att se konsumenternas intressen som de av primär vikt.¹⁰²

Denna till synes omärkliga förskjutning kan dock sägas bära på stora implikationer och markerar ett i det närmaste paradigmiskt skifte för socialdemokratin. En konsekvens av den här klyvningen blir att SAP som organisation överskrider sin roll som representant för sin ursprungliga klassbas: arbetarklassen/proletariatet. Detta då konsumentintresset nu började betraktas som synonymt med samhällsintresset, vilket arbetarna, som Jonsson påpekar, stod *utanför* och vars respektive intressen därmed måste jämkas samman på kompromissen väg.¹⁰³ En annan konsekvens är, eller åtminstone blev, att frågans maktdimensioner sköts i bakgrunden. Ur det perspektiv Jonsson anlägger skulle denna förskjutning kunna förklaras av SAP:s strävan efter röstmaximering, samtidigt som man från den ursprungliga klassbasens håll förväntades göra verklighet av sina socialiseringsplaner. Enligt Przeworskis teori skulle å

¹⁰⁰ Bauer, Otto, 1983 [1921], *Vägen till socialismen*. Stockholm: Arkiv, s. 8

¹⁰¹ Möller, 1918a, s. 248f.

¹⁰² Jonsson, 2000, 148f.

¹⁰³ Jonsson, 2000, s. 166.

sin sida detta skifte kunna tolkas som en konsekvens av partiets av parlamentarismen betingade behov att söka mandat från andra grupper i samhället, då arbetarklassen inte var tillräckligt stor för att på egen hand kunna skänka partiet egen majoritet i riksdagen. Å andra sidan kan man argumentera för att socialdemokraterna faktiskt här identifierade en reell motsättning, då konsumenter strävar efter så billiga varor som möjligt – vilket också kom att anges som skäl – medan arbetarna strävar efter att maximera sin del av mervärdet, och att det var denna konflikt man sökte en lösning på. Detta pekar också Przeworski på som en konflikt man inte lyckades lösa.¹⁰⁴

Inte desto mindre kan det konstateras att Bauer (och Möller) här gör ett avsteg från Marx teori. Dels gjorde inte Marx på samma sätt denna distinktion mellan producent och konsument, dels hade de skäl som de angav för socialisering inget direkt att göra med upphävandet av mervärdet eller utsugningen. I princip går det ju nämligen att öka produktiviteten och fördela avkastningen rättvisare utan att för den sakens skull behöva lägga ägandet av produktionsmedlen i samhällets händer. För att göra det skulle det i princip endast krävas en rationalisering av produktionen samt en progressiv skattelagstiftning. Att Bauer fortfarande ansåg att en socialisering var önskvärd och nödvändig betingades av den aprioriska tron på att en sådan just med nödvändighet *skulle* leda till ökad produktion, så länge det skedde på ett gradvist och kontrollerat sätt. Ett av de vanligaste skälen som socialister angav till varför kapitalismen behövde ersättas var som bekant att den innebar ett enormt slöseri med produktivkrafterna, vilka i ett socialistiskt system obehindrat skulle kunna utvecklas.

Med vilka verktyg skulle då grunden för socialiseringen kunna läggas? Och på vilket område skulle den inledas? I och med uteslutandet av den revolutionära, utomrättsliga och utomparlamentariska vägen behövde man som vi tidigare konstaterat verka för förändringen inom de ramar som systemet angivit. Man behövde med andra ord foga sig efter vad Jonsson kallar de kapitalistiska försvarsinstansernas etablerade villkor.

Bauer, och många med honom, såg som första steg framför sig en ändring i expropriationslagstiftningen. Efter denna lagändring tänkte han sig att kol- och mineralverken samt järn- och stålindustrin var lämpligast att först socialisera, vars företag genom expropriation skulle bli samhällets egendom.¹⁰⁵ Denna expropriation skulle genomföras med ersättning till de gamla ägarna, som skulle ges i form av statsobligationer. Ersättningen var emellertid tänkt att senare gradvist ”återsocialiseras” genom en ny arvskatt. Syftet med

¹⁰⁴ Przeworski, 1985, s. 33.

¹⁰⁵ Bauer, 1983, s. 10f.

socialiseringen var enligt Bauer dubbelt: dels skulle den förbättra ställningen för de som arbetade inom den berörda industrin, dels skulle den ”ställa till hela folkets disposition de inkomster, som hittills tillflutit kapitalisterna.”¹⁰⁶

Det litet speciella med Bauers schema, vilket kom att tilltala Möller, var just idén om att de socialiserade företagen inte skulle förvaltas av staten. Vad som förordades var med andra ord någonting annat än ett enkelt förstatligande (eng. *nationalisation*) enligt modell á la SJ, där riksdagen fattade beslut om löner och drift. Det fanns nämligen en utbredd rädsla inom socialdemokratin för att en långtgående byråkratisering skulle äga rum vid överförandet av näringsgrenar från privat till samhällelig ägo, vilket denna modell ansågs kunna förhindra.¹⁰⁷ Här ligger för övrigt just den definitionsmissiga skillnaden mellan de båda begreppen, då det konstitutivt i själva begreppet ”socialisering” enligt denna modell kan sägas föreligga en inbyggd tanke om såväl ekonomisk som industriell demokrati. Denna tanke kom att slå rot i det lägret som såg socialisering och industriell demokrati som två sidor av samma mynt, ouplösligt förbundna.¹⁰⁸ ”Ingen förvaltar industriföretag sämre än staten”, menade Bauer i *Vägen till socialismen*, då demokratin riskerade att undergrävas med en allt för stor statlig förvaltningsapparat.¹⁰⁹ Han förespråkade alltså i sin skrift förvaltningsråd där dels representanter för arbetare och tjänstemän inom ifrågavarande företag skulle sitta, dels konsumenterna som använde dess produkter och dels staten som representant för hela folkets intressen. Vad gällde den första gruppen, de anställda, skulle dessa utses av fackföreningarna, medan representanterna för konsumenterna utsågs av de berörda konsumentföreningarna. Rörande staten/folkets representation skulle denna utses dels av finansministern, för att på så sätt säkra sund ekonomi, dels av riksdagen.¹¹⁰ Även för Bauer handlade det här om den utvidgning av demokratin som Friberg talar om.

Tingsten ställer sig dock i enlighet med Przeworski frågande när han diskuterar relationen mellan ”planhushållning” och ”självstyre”. ”Egendomlig är föreställningen, att företagen eller åtminstone industrigrenarna skulle vara ungefär lika självständiga som i det bestående samhället; hur skulle då planhushållningen ske?”, frågar han sig med hänvisning till funderingar framförda av Gustav Möller.¹¹¹ Målet skulle ju vara att öka den övergripande

¹⁰⁶ Bauer, 1983, s. 13.

¹⁰⁷ Denna rädsla härstammade delvis från det så impopulära kommissionsväsendet – ”krigssocialism” kallat – som rått under krigsåren. För en vidare diskussion, se Tingsten, 1967, s. 215-219.

¹⁰⁸ Detta skulle även påpekas av Rickard Sandler i ett av de principbetänkanden han författade å socialiseringsnämndens vägnar. Socialiseringsnämnden, 1936, *Socialiseringsproblemet. Allmänna synpunkter*. (SOU 1936:7). Stockholm: Finansdepartementet, s. 12.

¹⁰⁹ Bauer, 1983, s. 11.

¹¹⁰ Bauer, 1983, s. 12.

¹¹¹ Tingsten, 1967, s. 225.

samhälleliga kontrollen över det ekonomiska livet, samtidigt som man ville stärka makten hos dem som stod i den mest direkta förbindelsen med en viss produktion. Hur denna kontroll kunde uppnås utan en *nationalisering* var med andra ord för Tingsten en paradox. Enligt den modell som Bauer presenterade i *Vägen till socialismen* var (förmodligen) förhoppningen att förvaltningsrådslösningen, med representation från arbetare, konsumenter, samt regering och riksdag, skulle skapa en sorts balans mellan behovet av planmässighet och löntagarinflytande och bidra till kollektiv rationalitet. Även Möller kom i ett valtal att svara på kritiken om att staten efter en socialisering inte skulle ha något att säga till om:

Detta resonemang vittnar om att man på visst håll föreställer sig samhället som ett i luften fritt svävande väsen, som behöver extra underhåll. Men samhället skall ej förete bilden av någon sorts jättelik kapitalist, som, ersättande de nuvarande privatkapitalisterna, skall suga upp en hel del av vad som skapats. Samhället är väl i alla fall vi, vi, människorna, och det är klart att när samhällets alla medlemmar komma in i det hela på ett helt annat sätt, så uppstå ej heller de motsättningar som nu finnas.¹¹²

Med andra ord fanns det en föreställning om att de motsättningar som präglade det kapitalistiska produktionssättet skulle försvinna i och med införandet av detta nya produktionssätt. Denna idé om att motsättningarnas upphävande i ett framtida socialistiskt samhälle kan i stort härledas ur den dialektiska logik som historiematerialismen vilade på, enligt vilken socialismen/kommunismen ansågs beteckna en sorts konfliktupplösande syntes.¹¹³

Vad som föreslogs enligt detta socialiseringsschema var alltså, som nämnts, ett helt nytt paradigm ståendes på två ben: socialt ägande och industriell demokrati, med andra ord – ekonomisk demokrati i någon mening. Det ska dock tilläggas att Tingstens (och Przeworskis) frågor till viss grad var berättigade; det står nämligen klart att det rådde stor oklarhet bland socialdemokrater om hur socialiseringen faktiskt skulle gå till. Modellen som Bauer utarbetade var, om än den mest detaljerade och konkreta i sitt slag, lätt skissartad och lämnade en del frågor obesvarade. Bland annat saknades, vilket Christian Seidl påpekat, en diskussion om problemet kring *wirtschaftsrechnung* – kalkyleringsproblemet som uppstår när den kapitalistiska lagen om utbud och efterfrågan satts ur spel.¹¹⁴ Seidl menar, med visst stöd i källorna, att österrikarna vid denna tidpunkt avfärdade frågan om centralplanering och ansåg att den var totalt

¹¹² Citerad i *Social-Demokraten*, 13 september 1920.

¹¹³ Jmf Engels, Friedrich & Marx, Karl, 1909 [1848], *Kommunistiska manifestet*, Helsingborg: Demokraten, s. 27f.

¹¹⁴ Seidl, 1994, s. 46.

överflödig; i det framtida socialiserade samhället skulle folkhushållningsproblemet inte existera tack vare den enorma produktivitetsökning som socialismen skulle utlösa.¹¹⁵

Strandade planer i den nya republiken

Hur gick det då för österrikarnas vittgående och, trots allt, tämligen detaljerade planer? Den österrikiska socialiseringskommissionen tillsattes den 14 mars 1919, strax efter att SPÖ erhållit drygt 40 procent av rösterna och bildat en smått ohelig koalitionsregering tillsammans med det konservativa kristligt-sociala partiet (CS). Samtliga partier i landets nationalförsamling röstade för bildandet av kommissionen, i vilken Bauer gavs ordförandeskap. Den 24 april, efter endast en dryg månads arbete, lade kommissionen fram fem lagförslag inför nationalförsamlingen, påskyndad av såväl våldsamheter i huvudstaden till följd av de otåliga massornas krav på handling, som det faktum att landet nu hade två socialistiska rådsrepubliker – den bayerska och den ungerska – till grannar.¹¹⁶

Det var också här som problemen uppstod för de dittills tämligen framgångsrika österrikiska socialisterna. Fabriksrådslagen (ty. *Betriebsrätegesetz*) passerade nationalförsamlingens omröstning efter en mindre dispyt med CS rörande vissa detaljer; en dispyt som dock skulle visa sig föregripa värre schismer mellan de två koalitionspartierna i socialiseringsarbetet. Lagen, som enligt Möller var ett led mot den ”konstitutionella arbetsplatsen”, förordade att råd skulle införas på arbetsplatser med fler än 20 anställda, med det övergripande syftet att främja de anställdas ekonomiska, kulturella och sociala intressen.¹¹⁷ Bland arbetarrepresentanternas befogenheter ingick att få ta del av företagets lönelistor och utbetalningar, samt att kunna bestrida avskedanden om sådana skedde på politisk grund. Möller, som redogjorde för lagen i *Tiden*, menade att dess originalitet låg i att den gav arbetarna följande befogenheter: 1.) inflytande över uppsägningar och avskedanden, 2.) inflytande över förvaltning av företagets välfärdsinrättningar, 3.) inflytande över ackord, 4.) tillgång till balans- samt vinst- och förlusträkningen, 5.) månatligt samarbete med arbetsgivaren rörande förbättringar i driften och de allmänna principerna, samt 6.) rätten till representation i förvaltningsrådet eller styrelsen för aktiebolagen.¹¹⁸

Detta var dock den enda lagen som i realiteten kom att utgöra frukten av austromarxisternas socialiseringssträvanden. Vad gällde expropriationslagen kom CS här att

¹¹⁵ Seidl, 1994, s. 46.

¹¹⁶ Lundh, 1989, s. 76.

¹¹⁷ Möller, Gustav, 1919b, ”Socialiseringsprogrammet i Tysk-Österrike”. *Tiden*, nr. 6. Stockholm: Bokförlags-A-B. Tidens Tryckeri, s. 236.

¹¹⁸ Möller, 1919b, s. 237.

sätta större käppar i hjulet. Enligt det ursprungliga, av SPÖ utarbetade, förslaget skulle beslutanderätten över vilka företag och näringsgrenar som var föremål för socialisering ligga hos regeringen, utan att denna behövde söka stöd i nationalförsamlingen. Detta föll emellertid inte i god jord hos det parlamentariska socialiseringsutskott som bildats vid handläggningen av lagförslagen, som istället krävde att rätten skulle ligga i nationalförsamlingens händer, vilket också blev fallet. Ytterligare motgångar kom när CS motionerade till utskottet om att låta fastslå exakt vilka industrier som var föremål för socialisering. Motionen röstades igenom (ironiskt nog även av socialisterna) och man beslöt att kolgruvorna och kolhandeln, malmgruvorna och stålindustrin, elektricitetsindustrin och vattentillgångar, de större skogarna samt timmerindustrin- och handeln var de berörda näringsgrenarna. Detta gick dock stick i stäv med SPÖ:s syn på socialiseringen som en process som skulle utsträckas längre och längre med tiden, även om motionen trots allt tillät tämligen långtgående socialiseringar.¹¹⁹ Således hade den tidigare så starka vinden i austromarxisternas segel på kort tid förbytt till kraftig motvind.

Enligt Seidl låg fyra huvudorsaker bakom de misslyckade socialiseringsförsöken i Österrike:

i. Den första gällde relationen mellan delstaterna och den federala makten. När regeringen lade fram förslag om socialisering av en viss industri hävdade den delstat inom vilken industrin var belägen vid flera tillfällen att detta var en fråga som centralmakten inte hade befogenhet att besluta om. Detta var bland annat anledningen till att socialiseringen av det största järn- och stålföretaget, Alpine-Montan, gick i stöpet.¹²⁰

ii. Den andra anledningen rörde den sedermera berömde ekonomen Joseph Schumpeters roll i Österrikes socialiseringssträvanden. Schumpeter, som medverkat som expert i den tyska socialiseringsnämnden och nu var österrikisk finansminister, hade en annan, mer tvetydig inställning till socialiseringsingripanden än Bauer. Rent allmänt låg han nära Andra internationalens officiella doxa i sin syn på mognadsfrågan: endast när koncentrationen var tillräcklig var socialisering av godo.¹²¹ Samtidigt ansåg han att socialiseringsåtgärder var nödvändiga när folket så krävde, men menade att man då tydligt skulle ange vilka sektorer det gällde. Dock motsatte han sig socialisering av bankerna, då kapitalinflöde till Wien ansågs vara av överordnad prioritet.¹²²

¹¹⁹ Seidl, 1994, s. 59.

¹²⁰ Seidl, 1994, s. 60f.

¹²¹ Seidl, 1994, s. 49.

¹²² Seidl, 1994, s. 51

Den dispyt som sedermera kom att uppstå mellan Schumpeter och Bauer kretsade kring två frågor; dels gällde det finansieringen av expropriationen genom statsobligationer, som till följd av bristen på investerarintresse var värdelösa, dels frågan om Alpin-Montan. Schumpeter ansåg att de socialiserade företagen skulle bära sina egna risker och inte garanteras av staten, då han tvivlade på deras lönsamhet. Socialiseringskommissionen med Bauer i spetsen ville å sin sida tvinga bankerna att köpa obligationer, samt att en ny skatt skulle införas där intäkterna skulle öronmärkas för finansieringen av socialiseringsprocessen. Detta föranledde finansdepartementet att publicera ett utlåtande där man fastslog minimikravet att de socialiserade företagen åtminstone skulle behöva kunna betala räntan på vederbörande obligationer: om inte detta krav möttes skulle vidare socialiseringsåtgärder motsättas av departementet.¹²³

Gällande Alpine-Montan annonserade regeringen 21 maj att företaget stod högst upp på sin socialiseringslista, varefter värdet på dess aktier störtök. Strax därefter började emellertid en wiensk bankman vid namn Richard Kola – som tidigare anlits av Schumpeter och det österrikiska finansdepartementet – att på uppdrag av italienska finansiärer köpa stora mängder aktier i företaget, vilket fick värdet att tredubblas. Detta i kombination med att italienska investerare själva köpt upp stora andelar i Alpine-Montan ledde till att majoriteten av företaget gled ur händerna på Österrike, vilket försvårade socialiseringen av den så viktiga järn-och stålsektorn i landet. Misstankar förelåg om att det i själva verket var Schumpeter själv som uppdragit åt Kola att köpa aktier i syfte att sabotera planerna, och en kommitté tillsattes för att utreda frågan, men inget samband kunde fastslås och Schumpeter friades från misstankarna.¹²⁴ Inte desto mindre hade denna konflikt och Schumpeters inblandning och villkor en hämmande effekt på landets socialiseringsplaner.

iii. Den tredje anledningen till varför den österrikiska regeringen inte kom längre med sina strävanden var enligt Seidl landets skriande behov av kapitalinflöde till följd av dess ödelagda ekonomi. Varken Österrikes industriella produktion eller livsmedelsproduktion svarade mot vad befolkningens behövde, varför landet var beroende av utländska investerare.¹²⁵ Risken fanns att socialiseringsaktioner snarare skulle förorsaka ytterligare kapitalflykt. Detta hade sin bakgrund i att landet förlorat enorma landarealer till följd av nederlaget i kriget, som dessutom inte sällan tillhört de mer produktiva områdena.

¹²³ Seidl, 1994, s. 64.

¹²⁴ Seidl, 1994, s. 65f.

¹²⁵ Seidl, 1994, s. 61. Jmf Lundh, 1989, s. 77.

iv. För det fjärde menar Seidl att de strandade planerna om en österrikisk *anschluss* till Tyskland, vilket austromarxisterna hade propagerat för, satte ytterligare käppar i socialiseringshjulen.¹²⁶ Denna fråga hade Bauer avhandlat i *Vägen till socialismen*, där hans förhoppning var att man tillsammans med den starka och radikala tyska arbetarrörelsen tämligen lätt skulle kunna bryta allt motstånd och snabbt kunna driva igenom socialiseringsåtgärder. Bauer menade att socialiseringen förutsatte en stat som till sin natur var i stånd att genomföra en stor social omvälvning, vilket endast ett Tysk-österrikiskt förbund ansågs vara. Således anförde han följande: ”Anslutningen till Tyskland banar alltså väg till socialismen. Detta är den första förutsättningen för socialismens förverkligande. Kampen för socialismen här hemma måste därför närmast föras som en kamp för anslutning till Tyskland.”¹²⁷ Så blev emellertid inte fallet. Förhandlingar rörande en union mellan de två forna imperierna ägde förvisso rum i mars 1919, men i Versailles stod det klart att krigets segrande makter ville annorlunda.¹²⁸ Detta föranledde Bauer att avgå som utrikesminister och redan 1920 fick de österrikiska socialdemokraterna lämna ifrån sig regeringsmakten. Tidvattnet, visade det sig, hade vänt.

Två ytterligare exempel: Storbritannien och Tyskland

Även om austromarxisterna i någon mening ”nådde längst” i socialiseringsfrågan, såväl teoretiskt som rent praktiskt, lät sig denna rörelse inte begränsas till enstaka länder utan stod som påpekat på dagordningen inom så gott som hela den europeiska socialdemokratien. Detta hade sin yttersta grund i den djupgående politiska och sociala omvälvning som kriget inneburit. 1917 hade den nationalistiska patriotism som arbetarna i de krigförande länderna tidigare uppvisat definitivt brutits och förbytt till protester och upplopp mot dyrtid och den materiella knapphet som blev alltmer tilltagande. Som Geoff Eley visat, går detta bland annat att märka i den våg av strejker som sköljde över kontinenten. På våren i Tyskland exploderade det folkliga missnöjet i en rad städer, däribland Berlin, där över 300,000 metallarbetare inom krigsmaterielindustrin gick ut i strejk. I januari året därpå ägde den största massaktionen i såväl Tysklands som Österrike-Ungerns historia rum, då fyra respektive en miljon arbetare strejkade med krav på ekonomisk och politisk förändring.¹²⁹ Inte heller Sverige var undantaget, där hungerkravaller var vanligt förekommande inslag under våren och sommaren

¹²⁶ Seidl, 1994, s. 61.

¹²⁷ Bauer, 1921, s. 48f.

¹²⁸ *The New York Times*, 6 mars 1919. [Elektroniskt] tillgänglig: <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1919/03/06/97080406.pdf>. (Hämtad 2018-04-18).

¹²⁹ Eley, 2002, s. 138.

1917, och där även lokala arbetarråd bildades på en rad håll. Här, liksom på andra håll i Europa, kombinerades protesterna mot hungersnöden ofta med krav om författningsrevision i den ännu olösta frågan.¹³⁰ Över hela kontinenten restes följaktligen folkligt grundade uppfordringar om en ny samhällsordning; vad denna mer exakt skulle bestå i var dock ännu en öppen fråga.

I Storbritannien antog Labourpartiet vid en extrainkallad kongress i juni 1918 ett manifest vid namn ”Labour and the New Social Order” som skulle ligga till grund för partiets politik efter kriget. Här stadfästes kraven om nationalisering av i första hand gruvorna, järnvägarna och elverken, och partiet sade sig eftersträva ”a genuinely scientific reorganisation of the nation’s industry, no longer deflected by individual profiteering, on the basis of Common Ownership of the Means of Production.”¹³¹ Även den industriella demokratin var inkluderad som en punkt i manifestet. Samma år klubbades Labours nya partiprogram igenom, vilket författats av fabianen Sidney Webb, där det yttersta målet med partiets verksamhet nu beskrevs i följande ordalag:

To secure for the producers by hand or by brain the full fruits of their industry, and the most equitable distribution thereof that may be possible, upon the basis of the common ownership of the means of production and the best obtainable system of popular administration and control of each industry and service.¹³²

Detta var enligt Lundh ett tydligt tecken på en ”ideologisk vänstervridning” för det brittiska arbetarepartiet, som traditionellt sett präglats av tämligen liberala tankegångar.¹³³ I januari 1919, under massivt tryck från gruvarbetarna och deras militanta fackförbund Miners Federation of Great Britain (MFGB), tillsatte Storbritanniens premiärminister, liberalen Lloyd George, en kommission under ledning av domaren Sir John Sankey med uppgift att utreda förutsättningarna för en nationalisering av landets gruvnäring. I kommissionen ingick sex representanter för arbetsgivarna och lika många för gruvarbetarna, och regeringen ålade sig att verkställa den rekommendation som utredningen skulle landa i. Bakgrunden var att upp mot 100,000 arbetare i Glasgow i januari samma år gått ut i vild strejk mot 53-timmars arbetsvecka och för högre löner, varför man från regeringshåll fruktade att protesterna skulle spridas till att omfatta samtliga av landets 850,000 gruvarbetare.¹³⁴

¹³⁰ Jmf Blomqvist, 2017, i Bosdotter et al. (red.), s. 71-88.

¹³¹ ”Labour and the New Social Order”, 1918. [elektroniskt] tillgänglig: <https://pdcrodas.webs.ull.es/anglo/LabourPartyLabourAndTheNewSocialOrder.pdf>. (Hämtad 2018-04-18).

¹³² Citerad i Macfarlane, 1998, s. 240.

¹³³ Lundh, 1989, s. 111.

¹³⁴ Macfarlane, 1998, s. 244.

När slutbetänkandet så kom 20 juni samma år stod det klart att kommissionen var delad i mitten, med sex arbetarröster för och lika många arbetsgivarröster emot. Ordföranden Sankey ställde sig emellertid på gruvarbetarnas sida och förordade att staten skulle nationalisera såväl fyndigheter som anläggningar mot ersättning till de privata ägarna.¹³⁵ I förslaget ingick även ett nytt förvaltningssystem med en gruvminister som skulle utses av parlamentet och ett tillhörande nationellt, partsammansatt gruvråd med representanter för arbetarna, konsumenterna och den tekniska och kommersiella personalen. Arbetsgivarsidan motsatte sig detta förslag och gick istället fram med ett eget, där man förordade att staten skulle stå som ägare men att driften även framledes skulle ligga hos privata aktörer, med mindre arbetarinflytande.

MFGB ställde sig av naturliga skäl bakom Sankey-förslaget och begärde därför att regeringen skulle fullfölja sitt löfte, men Lloyd George nekade att göra detta på grundval av att den majoritet som var för nationaliseringsåtgärden inte var tillräckligt stor. Istället presenterade regeringen under sensommaren 1919 en sorts kompromissförslag som låg nära arbetsgivarnas dito. Vid det laget hade dock polariseringen mellan de båda parterna blivit så pass djup att gruvarbetarna talade om att ha blivit ”förledda, förrådda och duperade”, medan arbetsgivarna inte längre ens kunde tänka sig acceptera vad som i princip varit deras egen modell.¹³⁶ Detta fick MFGB att vända sig till landsorganisationen TUC för att utlysa generalstrejk, men då det visade sig att en inte oansenlig andel var emot att ta till strejkvapnet beslutade man att istället nöja sig med en propagandakampanj mot regeringen och dess U-sväng. Den politiska konjunkturen hade nu skiftat till arbetarnas nackdel; den radikala vågen var på väg att ebba ut och nationaliseringen av gruvorna var, visade det sig, en förlorad fråga. Orsakerna bakom denna snöpliga utgång tillskriver Lundh dels den liberala regeringens förhållningstaktik, dels MFGB:s militans med dess hot om strejk och offensiva retorik mot arbetsgivarna i en tid då det enligt honom måhända varit, ur ett strategiskt perspektiv, mer lyckosamt att sitta stilla i båten.¹³⁷

I Tyskland å sin sida skulle även här socialiseringsfrågan spela en central roll i debatten, som i stort kom att föras mot bakgrund av den revolutionära situationen i landet. Här skulle den djupt splittrade arbetarrörelsen i allmänhet och regeringspartiet SPD i synnerhet komma att spela en avgörande roll i hur socialiseringsfrågan och dess behandling utföll. Den tändande gnistan var som bekant det stora matrosmyteriet i Kiel 5 november 1918, vilket utlöste en våg

¹³⁵ Lundh, 1989, s. 114.

¹³⁶ Lundh, 1989, s. 115.

¹³⁷ Lundh, 1989, s. 116.

av uppdämt folkligt missnöje. Soldat- och arbetarråd bildades och organisationsformen spred sig som en löpeld genom det krigströtta och utarmade landet. Dessa råd, som delade likheter med de ryska sovjeterna och som sådana uppstått spontant, kom att utmana den parlamentariska modellen i det maktvakuum som uppstått i landet. Den 9–10 november formades likväl en provisorisk socialistisk regering, eller ett *folkkommissariernas råd* som man i revolutionär jargon kallade det, med tre representanter från SPD och tre från de oavhängiga socialdemokraterna i USPD. Regeringen godkändes den 10 november i Berlin av 3000 representanter för stadens arbetar- och soldatråd, som tog tillfället i akt att kräva snabba och genomgripande socialiseringar av produktionsmedlen.¹³⁸

När den nya regeringen, ledd av SPD:s Friedrich Ebert, den 12 november presenterade sitt efterkrigstida ”socialistiska” handlingsprogram fanns en rad reformer med, däribland allmän rösträtt, parlamentarism och 8-timmars arbetsdag, men lyste med sin frånvaro gjorde dock frågorna om socialisering och råd. Som Eley påpekat lade sig i själva verket majoritetssocialisterna vinn om att inte rucka på de institutioner – militären, statsbyråkratin och domstolsväsendet – som den störtade monarkin lämnat efter sig, och SPD utmärkte sig i sin orubbliga beslutsamhet att kväsa arbetarnas radikalism och rådsrörelsen.¹³⁹ Under december månads omvälvande händelseförlopp kraftsamlade partiet mot arbetarrörelsens vänsterfraktion, vilket föranledde USPD att lämna regeringen strax innan nyår. Kort därefter krossades spartakistupproret i och med mordet på Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht av Berlins paramilitära *Freikorps*, vars utomlegala verksamhet sanktionerats av Ebert och, i synnerhet, landets försvarsminister Gustav Noske.¹⁴⁰

Den 19 januari 1919 hölls så de första allmänna valen i Tysklands historia och SPD kunde bilda ny regering, denna gång tillsammans med Centern och det liberala partiet DDP. Eley summerar konsekvenserna av denna kohandel på följande vis:

[...] the SPD's political imagination failed to escape from a remarkably moderate legalism [...] Here [in the movement for workers' councils] was the energy and institutional leverage for the further-reaching democratization whose neglect was so fateful for the Weimar Republic's survival. But not only did the SPD fail to grasp this positive opportunity; the party's own preferred strategy required the councils' active liquidation. In the name of one kind of democracy – parliamentary constitutionalism – another kind had to go.¹⁴¹

¹³⁸ Macfarlane, 1998, s. 177.

¹³⁹ Eley, 2002, s. 165.

¹⁴⁰ Macfarlane, 1998, s. 179.

¹⁴¹ Eley, 2002, s. 168.

Under fredens första år kom emellertid Tyskland att översvämmas av socialiseringskrav och socialiseringsförslag.¹⁴² Så tidigt som i november 1918 hade *folkkommissariernas råd* tillsatt en statlig socialiseringskommission med Karl Kautsky som ordförande till följd av påtryckningar från USPD:s representanter. Kautsky, som enligt Lundh tagit starkt intryck av Otto Bauers artikelserie – sedermera alltså känd som *Vägen till socialismen* – kom i februari 1919 att publicera ett eget handlingsprogram i SPD-tidningen *Vorwärts*. Även här stod frågan om produktionsökning i centrum, där Kautsky menade att "[...] the question of production itself is an even more urgent one than that of the mode of production."¹⁴³ Att återuppbygga landets ödelagda industrier och få igång produktionen ansågs således vara en förutsättning för framtida socialiseringsåtgärder, vilket kan sägas vara en invertering av det av socialister ofta framförda argumentet att socialisering i sig var en förutsättning för ökad produktivitet. Kautskys uppfattning delades även av Karl Legien, ledaren för landets socialdemokratiskt allierade fackföreningsrörelse.¹⁴⁴ Dock förordade Kautsky att staten, när freden väl etablerats, tämligen enkelt skulle kunna överta äganderätten till gruvorna, skogarna och de större godsena genom expropriation. Med hänvisning till det driftsrådslagsförslag som österrikarna utarbetat, såg han vidare framför sig att de socialiserade näringsgrenarna skulle styras av partsammansatta förvaltningsråd med lika representation för arbetarna, konsumenterna och staten.¹⁴⁵ Vad gällde de branscher som ännu inte var socialiseringsmogna skulle dessa organiseras i stora syndikat, ställda under statlig kontroll. Även dessa skulle ledas av partsammansatta råd bestående av representanter för ägarna, staten, producenterna och konsumenterna. I mångt och mycket stämde Kautskys plan överens med de allmänna tankarna rörande socialiseringsfrågan som vid denna tid cirkulerade.

Vad blev det då av tyskarnas planer? Socialiseringskommissionen lade den 4 mars 1919 fram ett förslag om kolindustrins socialisering som i stort låg i linje med den vision Kautsky presenterat i *Vorwärts*. Förslaget gick ut på att samhället, genom upprättandet av ett så kallat *Kohlengemeinschaft* under ledning av arbetarna, det allmänna och företagsdirektionen, skulle ta över såväl äganderätten som inmutningsrätten för hela landets kolproduktion. Liksom i Storbritannien, skulle det dock visa sig att även den tyska regeringen kringskar sin egen utredning. Vid det laget hade nämligen regeringens rikshushållningsminister Rudolf Wissell

¹⁴² Lundh, 1989, s. 57.

¹⁴³ Kautsky, Karl, 1919, *Guidelines for a Socialist Action Programme*. [Elektroniskt] tillgänglig: <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1919/01/guidelines.html>. (Hämtad 2018-04-18).

¹⁴⁴ Macfarlane, 1998, s. 181.

¹⁴⁵ Kautsky, 1919.

föregripit kommissionens arbete och lagt fram ett eget lagförslag, vilket redan hunnit antas av nationalförsamlingen.¹⁴⁶

Enligt Lundh innehöll detta markanta skillnader jämfört med kommissionens, då äganderättens socialisering inte var inkluderad, utan där istället ett slags planhushållning föreskrevs genom att gruvorna tvångsanslöts till ett nationellt syndikat. Detta fick socialiseringskommissionen att i april avgå i protest, och ehuru Wissell utarbetade ett tämligen ambitiöst efterkrigstidsprogram baserat på en långtgående planhushållning av ekonomin genom inrättandet av partsammansatta råd på olika administrativa nivåer, kom litet att i slutändan bli verklighet. Wissell hade nämligen kritiserat sin egen regering för att vara principiös och således fallit i onåd.¹⁴⁷ Fackföreningarna hade å sin sida i all tysthet övergivit sina krav om socialisering när det stora arbetsmarknadsavtalet träffats i november föregående år vilket bland annat inneburit att fackförbunden erkändes som förhandlande part och att 8-timmars arbetsdag stadfästes.¹⁴⁸ Och medan den folkliga mobiliseringen fortsatte under våren och sommaren 1919 med socialiseringskrav, landsomfattande strejker och upprättandet av lokala råd, var vänstern i landet alltjämt ohjälpligt splittrad och därmed obenägen att på allvar utmana SPD och försöka omsätta denna radikalism till genomförd politik. Industriell demokrati blev ett slags minsta gemensamma nämnare mellan arbete och kapital, och i denna anda antogs en driftsrådslag, varpå ett riksnäringsråd tillsattes med uppgift att kontrollera att lagen följdes. Således konstaterar Lundh att den tyska rörelsen runt socialiseringsfrågan inte renderade i någon faktisk socialisering, utan styrdes om till att handla om ökad statlig kontroll över industrin.¹⁴⁹

En splittrad internationalism

Det var emellertid inte enbart på nationell nivå som socialiseringsfrågan diskuterades. Under hösten 1918, när krigsslutet så äntligen kunde skönjas vid horisonten, kom frågan om ett återupplivande av Andra internationalen att aktualiseras. Detta grundade sig enligt Talbot C. Imlay i en stark vilja från arbetarrörelsens håll att på ett internationellt plan påverka hur den efterkrigstida samhällsordningen skulle utformas.¹⁵⁰ Initiativet, som huvudsakligen kommit från de brittiska, franska och tyska socialisterna, renderade i beslutet om en första ”arbetskonferens” i Bern i februari 1919. Bernkonferensen skulle framför allt komma att

¹⁴⁶ Lundh, 1989, s. 61.

¹⁴⁷ Lundh, 1989, s. 62.

¹⁴⁸ Eley, 2002, s. 167.

¹⁴⁹ Lundh, 1989, s. 63.

¹⁵⁰ Imlay, 2018, s. 55ff.

avhandla skuldfrågan med tyskarna i rollen som anklagad part, men även hur man skulle förhålla sig till nationen som enhet och den nationella kampen visavi det internationella arbetet, samt på vilken grund en ny International skulle kunna byggas. Vid mötet deltog 80 delegater från 21 partier, däribland SAP (med bland andra Möller och Branting), SPD, USPD, Labour och de ryska mensjevikerna; lyste med sin frånvaro gjorde emellertid de partier som under kriget ingått i den så kallade Zimmerwald-rörelsen, det vill säga de vars sympatier låg hos Lenin och bolsjevikerna.¹⁵¹ Dessa kom som bekant att bilda sin egen rivaliserande International, Komintern, i mars samma år, vilket en gång för alla skulle befästa den splittring inom arbetarrörelsen som ryska revolutionen gett upphov till.

I Bern förkunnade tyskarna i ett utlåtande att man i och med novemberrevolutionen störtat den förutvarande ordningen som enligt dem bar skulden till kriget, och att man nu var fast beslutna att verka, sida vid sida med övriga socialister, för en omdaning i socialistisk riktning inom det nyligen bildade Nationernas förbund (NF). I en resolution slog konferensen något undvikande fast att diskussionen partierna emellan varit klargörande och att man nu var övertygade om att tyskarna med sin ”revolutionära anda” skulle bidra till den internationella kampen för demokrati. Därutöver antogs ytterligare ett par resolutioner, där man i den ena förkunnade sitt motstånd mot bolsjevismen och i den andra uppmanade NF att utarbeta samt låta verkställa en ”International Labour Charter” innehållandes ett antal sociala reformer.¹⁵² I övrigt stadfästes inga mer konkreta krav om hur den nya samhällsordningen skulle vara beskaffad, och inga definitiva beslut rörande Internationalens framtid togs.

Det skulle emellertid inte dröja länge förrän nästa möte ägde rum, då man träffades i Lucern 1-9 augusti 1919. Vid denna tidpunkt hade klyftan mellan SPD och USPD vidgats ytterligare, och konferensen kantades av oenighet i en rad frågor, där den dominerande kom att kretsa kring hur man skulle förhålla sig till det nyligen bildade Komintern. Österrikaren Friedrich Adler (som endast ett par år tidigare mördat sitt lands premiärminister) förordade en ”syntes” mellan de två Internationalerna, vilket välkomnades av såväl USPD som fransmännen. Detta motsattes sig dock både SPD:s Eduard Bernstein och Labourledaren Ramsay Macdonald, där den senare i bolsjevismen endast såg en destruktiv och reaktionär kraft.¹⁵³ Därmed sköts än en gång frågan om Internationalens framtid på framtiden, och

¹⁵¹ *International Socialism and World Peace. Resolutions of the Berne Conference, February 1919.* ILP Pamphlets, New Series, No 1, s. 14. [Elektroniskt] tillgänglig: <https://ia800306.us.archive.org/15/items/InternationalSocialismAndWorldPeaceResolutionsOfTheBerneConference/BerneConference.pdf>. (Hämtad 2018-04-18).

¹⁵² *International Socialism and World Peace. Resolutions of the Berne Conference, February 1919.* ILP Pamphlets, New Series, No 1, s. 3.

¹⁵³ Imlay, 2018, s. 64f.

splittringen på mötet tog sig bland annat uttryck i det faktum att man inte kunde enas om en resolution rörande den allmänna politiska situationen utan istället fick presentera två. Meningsskiljaktigheterna kretsade bland annat kring synen på fredsfördragen, där majoritetsresolutionen välkomnade dem, även om man ansåg att de borde omformuleras för att lättare möjliggöra "the reconciliation of the peoples".¹⁵⁴ Minoriteten å sin sida var hårdare mot fördragen och såg dem som kapitalistiska och nationalistiska, där det hette att Ententen exploaterade segern enbart i syfte att tillskansa sig större profit åt de härskande klasserna.¹⁵⁵ Därutöver ställde sig minoriteten tydligt bakom den ryska revolutionen. Konferensen lyckades dock enas om en provisorisk konstitution, där man i ytterst allmänna ordalag fastställde vad målet med internationalen var: att avskaffa kapitalismen och socialisera produktionsmedlen för att åstadkomma mänsklighetens frigörelse.¹⁵⁶

Det slutgiltiga avgörandet rörande den före detta Andra internationalen skulle komma vid nästföljande konferens, som denna gång gick av stapeln i Genève mellan 31 juli och 5 augusti 1920. Vid det laget hade dock antalet deltagare krympt ordentligt då flera tunga partier hoppat av projektet, däribland USPD, det franska socialistpartiet SFIO samt österrikarna i SPÖ, som alla istället skulle komma att ansluta sig till den så kallade Wieninternationalen som bildades i februari 1921 på initiativ av Adler.¹⁵⁷ Under ett par års tid existerade alltså inte mindre än tre "Internationaler", vilket får betraktas som ett iögonfallande symptom på den identitetskris arbetarrörelsen genomled under denna period.

De kvarvarande spillrorna från Andra internationalen som under sommaren samlades i Genève lyckades emellertid uppnå enighet rörande de frågor som behandlades. Sett till de som år 1920 representerade majoriteten av socialister i sina respektive länder kan delegationer från sex socialdemokratiska partier – Storbritanniens, Sveriges, Danmarks, Hollands, Belgiens och Georgiens – sägas ha deltagit på kongressen.¹⁵⁸

¹⁵⁴ *The International at Lucerne, 1919. The Resolutions. The Provisional Constitution.* London: The Labour Party, 1919, s. 4. [Elektroniskt] tillgänglig: <https://ia800209.us.archive.org/14/items/internationalat100laborich/internationalat100laborich.pdf>. (Hämtad 2018-04-18).

¹⁵⁵ *The International at Lucerne*, 1919, s. 6.

¹⁵⁶ *The International at Lucerne*, 1919, s. 16.

¹⁵⁷ Denna organisation, bör dock enligt Imlay inte betraktas som en regelrätt International utan grundades i syfte att försöka överbygga motsättningarna mellan de moderata socialdemokraterna och kommunisterna i Komintern. Imlay, 2018, s. 81.

¹⁵⁸ *International Labour Organization.* Genève: Studies and Reports Series A #6 Oct. 14th, 1920, s. 3. [Elektroniskt] tillgänglig: <https://ia802701.us.archive.org/3/items/TheCongressOfTheLabourAndSocialistInternational/genève2.pdf>. (Hämtad 2018-04-18).

Detta var första gången den ”nya” Andra internationalen yttrade sig mer konkret i socialiseringsfrågan. Vid Lucernkonferensen hade beslut fattats om tillsättandet av en kommission med uppdrag att utarbeta ett socialiseringsprogram för Internationalen. I kommissionen ingick Sidney Webb och Philip Snowden från Storbritannien, holländaren Van der Waerden, fransmännen Albert Thomas och Adrien Pressemane, SPD:s Otto Hue samt Gustav Möller. I Genève kom så en resolution att antas baserad på kommissionens arbete, där man i breda drag beskrev hur socialiseringen skulle gå till. Här upprepades käpphästarna om behovet av gradvishet, kraven om arbetarnas meddeltagande i produktionens styrning, och nödvändigheten att skilja mellan administration och kontroll för att motverka byråkratism.¹⁵⁹ Vidare kom Internationalens socialiseringsmodell återkommande att definieras i kontrast mot den ryska. Bland annat tog man avstånd från det kaos man menade uppstod om arbetarna tilläts själva ta över fabriker då detta ledde till gruppegoism, vilket enligt Internationalen stod i motsatsförhållande till samhällets och produktionens bästa.¹⁶⁰ Det skulle med andra ord endast innebära ersättandet av en grups herravälde med en annans – proletariats – och i resolutionen utvecklade man resonemanget på följande sätt:

[...] in the bolshevist conception socialisation is carried out to the benefit of the proletariat, that is to say, of one social class [...] This pretended form of socialisation would in fact be nothing but the expropriation of one individual or group of individuals or of a class, which is contrary to the very principle of socialisation. It would maintain the parasitic form of production which socialisation seeks to destroy; only the beneficiaries would be changed, the organisation of production would remain in substance the same [...] It must, in fact, be remembered that for the socialist democracy, socialisation is not an expression of the dictatorship of the proletariat; it is not carried out for the benefit of one group or one class; it is rather the application of the principle confirmed by experience that the capitalist regime is powerless to ensure the production and distribution of wealth in such a manner as to satisfy the needs of the community.¹⁶¹

Citatet är avslöjande då ett implicit betraktelsesätt i Internationalens resonemang är att socialiseringen – åtminstone i den ryska versionen – inte avsevärt ansågs förändra samhällets sociala struktur. Samhället skulle även efter produktionens överförande från privat till social ägo i stor utsträckning vara indelat i ungefär samma klasser; annars vore talet om ett herravälde ersättande av ett annat meningslöst. Detta gick stick i stäv med Marx föreställning om proletariats universella natur. Enligt honom skulle tillvaratagandet av arbetarklassens partikulära intressen och den emancipation som var dess slutmål sammanfalla med det allmänna samhällsintresset i det att hela den exploateringsstruktur som kapitalismen vilar på

¹⁵⁹ SAP, verksamhetsberättelse, 1920. Stockholm: AB Arbetarnas Tryckeri, s. 41f.

¹⁶⁰ *International Labour Organization*. Genève: Studies and Reports Series A #6, 1920, s. 14.

¹⁶¹ *International Labour Organization*. Genève: Studies and Reports Series A #6, 1920, s. 14.

skulle bryta samman; därav universaliteten i och med sammanlänkandet med den övergripande exploaterings upphävande.¹⁶² Det faktum att ingen ny klasseexploatering (det vill säga proletariats exploatering av andra klasser) ansågs kunna träda i dess ställe grundade sig på idén att arbetarklassen genom den socialistiska revolutionen skulle upphäva sig själv som klass. Detta hade också SAP:s ursprungliga partiprogram alluderat till när det talade om att arbetarklassen skulle upphöra att vara en klass av lönearbetare. Nu hade det istället kommit att handla om att finna en sorts jämvikt mellan olika, mer eller mindre statiska intressen.

Kongressen erkände vidare att det faktum att Komintern lagt fram sitt sociala och politiska program och till stor del genomfört detta låg till grund för att man nu kände sig manade att presentera sitt eget dito.¹⁶³ Följaktligen fungerade kommunismen som en sorts katalysator för socialistinternationalen och utformandet av dess för den reformistiska arbetarrörelsens gemensamma program. Även det synsätt Kautsky tidigare gett uttryck för lyftes här fram då man menade att frågan huruvida det producerades över huvud taget var av överordnad vikt sättet på vilket det producerades. Vidare såg man framför sig att socialiseringen skulle anta tre olika former: statlig/nationell, kommunal samt kooperativ. Staten skulle äga all mark samt näringsgrenar av ”eminent nationell betydelse”, såsom transport- och elektricitetsväsendet, medan kommunen exempelvis skulle tillhandahålla vatten- och gasverkstjänst, och kooperativen bland annat bostäder och livsmedel.¹⁶⁴ Man fastslog emellertid målet att *samtliga* produktionsmedel skulle överföras i samhällets ägo; bönderna skulle dock få behålla sin jord men de skulle anta rollen som ”farmers for the community”. (Hur bönderna skulle kunna behålla sin egendom samtidigt som man förespråkade en totalsocialisering av jorden är oklart). Förändes den svenska delegationens talan önskade Rickard Sandler förtydliga att den del av jordbruket där arbete och äganderätt ännu var förenade på samma hand skulle lämnas orörd av socialiseringen.¹⁶⁵ Gällande förvaltningen skulle denna vara uppdelad på tre administrativa nivåer: en nationell representation med representanter för arbetarna, förvaltningspersonalen (tekniker etcetera), samhället och konsumenterna; ett distriktsråd sammansatt utefter samma linjer, samt ett arbetareråd i varje företag.

Vad kan då dessa ansatser till att försöka återuppliva en internationellt organiserad samverkan sägas ha haft för betydelse under vår undersökningsperiod? Det korta svaret är:

¹⁶² För vidare läsning, se Llorente, Renzo, 2013, ”Marx’s Concept of ”Universal Class”: A Rehabilitation”, *Science & Society*, vol. 77, nr. 4. New York, s. 539f.

¹⁶³ *International Labour Organization*. Genève: Studies and Reports Series A #6, 1920, s. 10.

¹⁶⁴ *International Labour Organization*. Genève: Studies and Reports Series A #6, 1920, s. 16.

¹⁶⁵ SAP, verksamhetsberättelse 1920, s. 43.

inte särskilt stor. Detta då arbetarrörelsens diverse fraktioner – i synnerhet den icke-kommunistiska delen – var alldeles för oeniga för att kunna utöva något reellt inflytande över samhällsutvecklingen på det internationella planet. Den gamla Internationalen betraktades av många som illegitim till följd av dess moraliska haveri vid krigsutbrottet och hade därmed, som vi sett, svårt att organisera tillräckligt många socialistpartier för att kunna utgöra en verklig maktfaktor på den internationella arenan. Samtidigt, som Eric Hobsbawm påpekat, går det inte att fränse Kominterns skuld i denna den internationella arbetarrörelsens organisatoriska misslyckande, då Lenin begärde en i det närmaste fanatisk hängivenhet och förpliktelse till sin revolutionära *vanguard*-modell.¹⁶⁶ Detta i en situation då stödet för den ryska revolutionen på gräsrotsnivå var tämligen utbrett, vilket inbjuder till tanken att ifall Komintern istället valt att satsa på en bred folklig mobilisering av arbetarrörelsen och dess organisationer i väst utefter mer inkluderande linjer hade historien kunnat ta en annan vändning. Som vi sett gjordes ansatser till att försöka överbygga klyftan mellan mer moderat socialdemokrati och bolsjevism i och med Wieninternationalen, men dessa planer rann ut i sanden då parterna visade sig fullkomligt ovilliga att försonas. Adlers planer om att få till stånd ett trepartssamtal infriades förvisso, då ett möte med representanter för de tre organisationerna ägde rum i Berlin på våren 1922. Meningsskiljaktigheterna visade sig emellertid oöverkomliga och det hela slutade med att Andra internationalen och Wieninternationalen sammanslogs vid den konstituerande kongressen för Socialistiska Arbetarinternationalen i Hamburg 1923.¹⁶⁷

Men även på regional nivå väcktes socialiseringsfrågan, närmare bestämt vid den nionde Skandinaviska arbetarekongressen som ägde rum i Köpenhamn den 21–23 januari 1920. Kongressen utmärkte sig bland annat av ett meningsutbyte mellan Gustav Möller och ordföranden för den norska landsorganisationen, Ole Lian, angående socialiseringens principer. Meningsskiljaktigheterna skulle huvudsakligen handla om var socialiseringen skulle inledas samt på vilken grund. I sitt resolutionsförslag menade Lian att kreditväsendet, tillsammans med försäkringsväsendet, kraftkällorna, naturtillgångarna och grossisthandeln borde vara först ut att socialiseras, då ränteutsugningen behövde upphöra.¹⁶⁸ Vad gällde metoden såg han både för- och nackdelar med en successiv socialisering; vilket förfaringsätt man skulle tillgripa var avhängigt av arbetarklassens styrka och organiseringsgrad i respektive

¹⁶⁶ Hobsbawm, 1994, s. 69.

¹⁶⁷ Imlay, 2018, s. 98.

¹⁶⁸ *Niende skandinaviske arbejderkongres. Kongressens protokol og beretninger*, 1920. Köpenhamn: F.E. Bordings Bogtrykkeri, s. 24. ARAB.

land.¹⁶⁹ Vidare beklagade sig Lian över sprickan mellan bolsjeviker och socialdemokrater, vilket inte var särskilt märkligt då det norska arbetarepartiet var det enda socialdemokratiska partiet i Norden som anslutit sig till Komintern. Istället för att fördöma den andra sidan ville han se en bred uppgörelse mellan de två falangerna och efterlyste ett djupare samarbete i socialiseringsfrågan mellan de nordiska partierna.

Möller å sin sida tog kraftigt avstånd från bolsjevismen och menade på grundval av produktivitetsoökningen och välståndshöjandet att de ryska metoderna endast ledde till inbördeskrig och produktionsapparaters sönderfall. Han erkände också att han inte med säkerhet kunde avgöra var socialiseringen borde inledas, men menade i polemik med Lian att kreditväsendet inte lämpade sig. Detta då samhället i så fall skulle bli ansvarigt för hela kreditgivningen i ett i övrigt privatkapitalistiskt system, och om man då indrog kredit till något företag skulle man få hela den borgerliga pressen efter sig och därutöver vända de arbetare som riskerade att förlora sitt jobb emot sig. Istället föreslog han med hänvisning till Österrike att trusterna utgjorde en naturlig måltavla, samt att naturtillgångarna och energiväsendet kunde vara lämpliga.¹⁷⁰

Vid kongressen antogs en resolution i frågan där man fastslog att socialdemokraternas uppgift var att ”erövra den politiska och ekonomiska makten i syfte att göra produktionsmedlen till hela folkets egendom och socialisera produktionen.”¹⁷¹ Arbetarna, hette det, organiserade sig i detta syfte utefter tre linjer; fackligt som producenter, kooperativt som förbrukare samt politiskt som statsborgare. Vidare fastslog kongressen att den industriella demokratin var ett förberedande led i socialiseringsprocessen, då arbetarna behövde mogna i sin administrativa förmåga, varför den medbestämmanderätt som de erhållit gällande arbetsvillkoren behövde utvidgas till att även inbegripa själva verksamheten. Slutligen fastslog man i enlighet med Möllers tankar att socialiseringen i första hand skulle beröra trusterna, kraftkällorna och råvarutillförseln.¹⁷²

SAP kraftsamlar

I Sverige hade tillsättandet av utredningarna om socialisering och industriell demokrati föregåtts av diskussioner inom SAP under föregående år, och flera, däribland Branting, menade att partiet, nu när rösträtten var säkrad, behövde utarbeta ett mer konkret

¹⁶⁹ *Niende skandinaviske arbejderkongres. Kongressens protokol og beretninger*, 1920, s. 23.

¹⁷⁰ *Niende skandinaviske arbejderkongres. Kongressens protokol og beretninger*, 1920, s. 37.

¹⁷¹ SAP, verksamhetsberättelse 1920, s. 4.

¹⁷² SAP, verksamhetsberättelse 1920, s. 5.

aktionsprogram som kunde ligga till grund för de närmaste årens politik.¹⁷³ I partistyrelsens protokoll framgår det tydligt att socialiseringen nu kommit att bli en central fråga. Möller påpekade att ”liksom författningsfrågan varit en naturlig centralpunkt i våra valprogram, så bli numera socialiseringsfrågorna det bärande”.¹⁷⁴ Vid ett partistyrelsemöte i maj 1919 framhävde Branting å sin sida speciellt behovet av att klargöra hur man ställde sig i försvars- samt socialiseringsfrågan, då det enligt honom rådde oklarhet kring vad partiet ville. ”Vi skola icke inbilla oss att vi komma ifrån socialiseringsfrågan och frågan om arbetarekontroll. Arbetarna komma att kräva det och det kan icke hjälpas om vi då skrämna åtskilliga genom att taga upp dem”, menade partiordföranden.¹⁷⁵

Rörande just socialiseringen rådde dock oenighet bland ledamöterna, där de mer skeptiska – ”högerflygeln” med Verner Rydén och Bernhard Eriksson i spetsen – menade att det förelåg en överhängande risk för byråkratisering vid en socialisering av en näringsgren, och att privatdrift därför var att föredra ur ekonomisk synpunkt. Eriksson förordade istället en ny koncessionslagstiftning, där naturtillgångarna skulle läggas under ”samhällets kontroll” samt att staten skulle starta sågverk och trämassefabriker. Han fick medhåll av Rickard Sandler, som menade att det var bättre att vara kättare i frågan rörande statsdrift men att få någonting uträttat, än att vara renlärig men skjuta allting på framtiden. Att Sandler här antog en så pass försiktig ståndpunkt får betraktas som smått överraskande. Detta då han samma år stod som huvudförfattare till den programrevision som just slagit fast att alla ”erforderliga” naturtillgångar, kreditväsendet, industrier, samt transport- och kommunikationsväsenden var lämpliga föremål för en socialisering. Värt att notera är också att Sandler här talar om ”statsdrift”, vilket antyder att det rådde viss oklarhet kring hur de socialiserade industrierna faktiskt skulle förvaltas. Möller såg emellertid ingen väg runt frågan och hänvisade, liksom Branting, till stämningarna bland landets arbetare. Samtidigt menade han att det inte var aktuellt med ett specificerat socialiseringsprogram, utan att det snarare handlade om att få till stånd en utredning, ställd i ljuset av produktionsökningsproblemet.

Den hänvisning som både Branting och Möller gjorde till landets arbetare grundade sig i det faktum att en stark lokal mobilisering runt socialiseringsfrågan växt fram. I november 1918 hade SAP presenterat sitt minimiprogram i författningsfrågan med krav om allmän och lika rösträtt. Lyste med sin frånvaro gjorde emellertid de sociala och ekonomiska frågorna. Under november och december månad hölls det i anslutning till detta massmöten runt om i

¹⁷³ SAP:s partistyrelsemöte 15 maj 1919. Vol. 1889/A/2/A/8, SAP:s arkiv, ARAB.

¹⁷⁴ SAP:s partistyrelsemöte 26 maj 1919. Vol. 1889/A/2/A/8, SAP:s arkiv, ARAB.

¹⁷⁵ SAP:s partistyrelsemöte 26 maj 1919. Vol. 1889/A/2/A/8, SAP:s arkiv, ARAB.

landets arbetarkommuner där arbetarna gav sina synpunkter på partiets krav, vilka sedan skickades in till det verkställande utskottet. Ehuru många slöt upp bakom minimiprogrammet var det ett inte oansenligt antal kommuner som kritiserade partiledningen för att inte gå tillräckligt långt, varför man formulerade egna listor som, utöver den allmänna rösträtten, ställde krav på republik, enkammarriksdag och militär nedrustning. Inkluderat i många av dessa fanns även en punkt om socialisering. Stockholms arbetarekommun förde exempelvis fram det något vagt formulerade kravet om att en kommission skulle tillsättas ”med uppdrag att skyndsammast möjligt utreda särskilt storindustrins ställning till samhället, i all synnerhet ur synpunkten att i alla avseenden trygga arbetarnas ställning.”¹⁷⁶ Andra var mer direkta i sina uppmaningar och valde istället att ställa sig bakom SSV:s mer radikala program, däribland arbetarna i Malmberget, som efterlyste en ”socialisering av bankväsendet och de viktigaste industrigrenarne samt arbetarekontroll över industrin.”¹⁷⁷ Katrineholms arbetarekommun krävde att partiet skulle ”vidtaga åtgärder för en snar socialisering av förtrustade industrier såsom sockerindustrin m.fl.”¹⁷⁸ Även Luleå, Svartsjöstaden och Ådalen arbetare ställde sig bakom bankernas och de viktiga industrigrenarnas socialisering. Med andra ord var landets arbetare pådrivande i frågan, vilket, utöver dessa krav om demokratisk utvidgning, framgick av det faktum att många arbetarkommuner förordade arbetsnedläggelse och generalstrejk ifall partiets program inte godtogs av oppositionen.

När partistyrelsen sammanträdde 18–19 augusti 1919 stod socialiseringsfrågan återigen på dagordningen. Denna gång ställdes den i ljuset av regeringssamarbetet med liberalerna, vars vara-eller-icke-vara aktualiserats till följd av den nyligen genomförda rösträttsreformen. Diskussionerna gällde det program för fortsatt regeringssamverkan som skulle fastställas och huruvida socialiseringsfrågan skulle inkluderas i detta. Det blev allt tydligare att samarbetet av flera, däribland Sandler och Nils Karleby, nu kommit att betraktas som en hämsko för realiserandet av partiets politiska program. Sandler argumenterade för att man skulle släppa liberalerna och, om så var möjligt, verka för en tudelning av det partiet vilket han ändå såg som ofrånkomligt. Förhoppningen var att det vänsterliberala utbrytarparti som då skulle bildas kunde utgöra underlag för ett regeringssamarbete med majoritet efter nästa riksdagsval.¹⁷⁹

¹⁷⁶ SAP, verkställande utskottet. Bilaga (omärkt numrering), 15 november 1918. Vol. A 3 B: 002, SAP:s arkiv, ARAB.

¹⁷⁷ SAP, verkställande utskottet. Bilaga (omärkt numrering), 22 november 1918. Vol. A 3 B: 002, SAP:s arkiv, ARAB.

¹⁷⁸ SAP, verkställande utskottet. Bilaga (omärkt numrering), 14 december 1918. Vol. A 3 B: 002, SAP:s arkiv, ARAB.

¹⁷⁹ SAP:s partistyrelsemöte 19 augusti 1919. Vol. 1889/A/2/A/8, SAP:s arkiv, ARAB.

Denna eventuella fortsatta samverkan med liberalerna hade även diskuterats av Möller i *Tiden*-artikeln ”I socialiseringsfrågan” från samma år, där han tog avstamp i frågan huruvida socialiseringen borde vara med i partiernas gemensamma plattform. Likt Sandler, kom Möller här att förespråka fortsatt samarbete med *vissa* inom det liberala partiet. Detta då han såg en risk i att få en kompakt samlad borgerlighet mot sig i socialiseringsfrågan, vilket även inkluderade den tekniska och administrativa ledningen ”som nästan undantagslöst äro borgerliga” i berörda företag.¹⁸⁰ Ifall man inte fick dessa med sig på tåget kunde de nämligen sätta käppar i hjulen vid eventuella socialiseringsåtgärder. Vidare framhövdes här återigen hur hela världen blivit uppfylld av socialiseringstankar, och att liberalerna därför borde hörsamma den uppfordran Arthur Engberg framfört i tidningen *Arbetet* rörande frågans objektiva utredning. I Tyskötterrike, påpekade Möller, ledde ”vår i hela Internationalen högt skattade partivän” Otto Bauer sin socialiseringskommission med dess förslag om socialisering av bergverken och järnindustrin, medan kolkommissionen i Storbritannien gått fram med sitt förslag om nationalisering av landets gruvnäring. Därmed kunde han självsäkert konstatera att ”[Driften] fram mot socialismen har börjat och kan icke hejdas”.¹⁸¹

I linje med detta efterlyste han att en utredning av hela det ekonomiska livet tillsattes med uppgift att utarbeta förslag kring var socialiseringen borde inledas, där den bekanta mognadsgraden fick fälla avgörandet. Utredningen skulle även ha till uppgift att utröna om hälftenbruk i vissa fall kunde vara att föredra samt vilken effekt en socialisering av bankväsendet skulle få. Detta förfarande utgjorde enligt Möller den ena och långsammare vägen framåt; en väg som han personligen föredrog. Det andra alternativet var att gå fram utan förberedande utredning och helt enkelt socialisera där koncentrationen nått längst, det vill säga socker- och kvarnindustrin, vilket Möller inte desto mindre uteslöt då den nuvarande Edénregeringen enligt honom var ”försagd”.¹⁸² Här medgav han dock att en socialisering av socker- och kvarnindustrin inte skulle få särskilt stor effekt, men att den ändå skulle kunna tjäna som ett pedagogiskt exempel på att samhällsdrift är möjlig att bedriva framgångsrikt. Detta till trots såg Möller problem som vidare behövde utredas, företrädesvis dem gällande ersättning, finansiering och drift.

Det var också under sommaren 1919 som programkommissionen kom att utarbeta sitt förslag till nytt partiprogram, vilket klubbades igenom på kongressen i februari året därpå. I kommissionen ingick Sandler, Möller, P A Hansson, Arthur Engberg samt Ivar Neuman, som

¹⁸⁰ Möller, 1919a, s. 189.

¹⁸¹ Möller, 1919a, s. 188.

¹⁸² Möller, 1919a, s. 190.

tillsammans utgjorde en del av den så kallade andra generationens socialdemokrater inom SAP. Programförslaget innebar, som tidigare nämnts, ett markant förtydligande av partiets socialiseringskrav, och betecknade som sådant, åtminstone delvis, ett avsteg från den passiva determinismen: ”[De] politiska åtgärderna för socialisering skola innebära en fullt medveten insats i den pågående utvecklingsprocessen till socialism”, anförde kommissionen.¹⁸³ Nu specificerade och för första gången inskrivna som punkt XIII i det politiska programmet (i motsats till de allmänna grundsatserna), innefattade kraven, som nämnts, alla ”erforderliga” naturrikedomar, industriföretag, kreditanstalter, och transport- och kommunikationsleder. I en kommentar till punkten hävdar Tingsten att den var ”den märkligaste nyheten i det politiska programmet”, men sedd i ljuset av den mobilisering som den europeiska arbetarrörelsen gjorde kring frågan efter världskrigets slut, förefaller den i mina ögon mindre egendomlig.¹⁸⁴ I den föregående punkten kom ”expropriationsrätt för samhällets behov” att stadfästas, vilket, som vi sett, var den juridiska förutsättning som fordrades för att arbetet med upphävandet av den privata äganderätten kunde inledas.¹⁸⁵ Rent allmänt ansåg kommissionen att de delar av samhället som uppvisade starkast koncentrationstendenser skulle vara först ut att socialiseras; ett synsätt man sammanfattade i devisen ”först mogna, se’n socialisera!”¹⁸⁶ I sin motivering till den nya trettonde programpunkten menade man att socialiseringen av ”vissa naturrikedomar” konstituerade ett ”näraliggande praktiskt-politiskt problem”, då dessa utgjorde själva grunden för den industriella produktionen och därmed samhällets ekonomiska bas.¹⁸⁷ Här skulle den privata äganderätten helt upphävas, även om man inte uteslöt att upplåta deras tillgodogörande åt enskild drift ”på vissa villkor”.

Därutöver menade kommissionen att också kapitalismens mest utvecklade form – finanskapitalet och dess kreditinstitut – borde angripas, då koncentrationen även på detta område nått långt: ”Redan behärska ett par storbanker större delen därav. Mognaden för socialisering är här uppenbart för handen.”¹⁸⁸ Samhället borde inte tolerera privata finansinstitut slog man fast, även om kooperativt ägda banker kunde få förekomma. I övrigt skulle socialiseringen ske successivt, och expropriationen skulle genomföras med ersättning till de exproprierade. Därutöver skulle näringsfriheten bevaras för att på så sätt förebygga ”oekonomisk drift”. Här tänktes framför allt kooperationsformen kunna spela rollen som

¹⁸³ ”Förslag till 1920 års kongress rörande det socialdemokratiska partiprogrammet”, 1919. *SAP motioner, 10:e – 15:e kongressen 1917–1936*. Stockholm: A.-B. Arbetarnes Tryckeri, s. 54.

¹⁸⁴ Tingsten, 1967, s. 243.

¹⁸⁵ Misgeld (red.), 2002, s. 37.

¹⁸⁶ ”Förslag till 1920 års kongress rörande det socialdemokratiska partiprogrammet”, 1919, s. 54.

¹⁸⁷ ”Förslag till 1920 års kongress rörande det socialdemokratiska partiprogrammet”, 1919, s. 55.

¹⁸⁸ Citerad i Tingsten, 1967, s. 244.

konkurrent till de socialiserade näringsgrenarna. Avslutningsvis gav man även sin syn på vad man ansåg att socialiseringen skulle ha för konsekvenser på längre sikt:

I den mån socialiseringen fortskrider avvecklas den politiska maktstaten och förvandlas till en ekonomisk statsförvaltning ... Enligt denna av socialismens främsta teoretici omfattade och redan av Engels med styrka uttalade uppfattning måste den socialisering, som vi eftersträva och som innebär utsugningens upphävande, på grund av själva sitt väsen medföra, att maktstaten med dess kineseri och dess byråkratiska former dör bort.¹⁸⁹

Vid partikongressen hade man emellertid ändrat inställning vad gällde bankerna. Möller, som förde programkommissionens talan i frågan, framförde liknande tankegångar som han gjort vid den Skandinaviska arbetarekongressen, och anförde följande argument:

Det har sagts att man skulle börja med att expropriera bankerna. Men det vore, enligt talarens uppfattning, opraktiskt att börja med dessa. Om man socialiserade bankerna, hur skulle det då komma att te sig? Låt oss tänka oss, att man funne det klokt att vägra kredit till en viss industri; då skulle det utan tvivel flamma upp ett starkt motstånd mot den socialistiska finansieringen. Arbetarna blevo arbetslösa, samhället finge skulder och man ammade upp mot sig en stark ovilja. En statens affärsbank, som konkurrent till de privata bankerna, är nyttig och nödvändig men det är icke nödvändigt och nyttigt att genast sluta all kreditgivning. Nej, vi få börja med att i samhällets hand överföra bankerna samt de väsentliga naturtillgångarna. Ha vi kommit dithän, så ha vi åtagit oss så mycket, som vi till en början orka med.¹⁹⁰

Att han avslutar sitt argument mot bankernas socialisering med att konstatera att ”vi få börja med att i samhällets hand överföra bankerna” är en motsägelse jag inte kan finna någon förklaring till. Möjligtvis menar han att kontrollen men inte äganderätten ska ligga i samhällets händer. Inte desto mindre verifierar det Przeworskis tes, det vill säga att socialdemokraterna – inte ens en av de personer som ägnat mest tid åt problemet – hade någon riktigt tydlig linje eller analys rörande var socialiseringen borde inledas.¹⁹¹ Vidare framhöll Möller att konsekvensen av utsugningens upphävande måste vara att fattigdomen försvinner – annars skulle socialiseringen missa målet. Produktionsökningen var alltså av högre vikt då socialiseringen saknade egenvärde; den var ett medel, inte ett självändamål. I övrigt godtogs, som Tingsten påpekat, den nya programpunkten utan i princip någon som helst diskussion på kongressen: tystnaden kan tolkas som att den i partimedlemmarnas ögon betraktades som ett fullt naturligt krav.¹⁹²

¹⁸⁹ ”Förslag till 1920 års kongress rörande det socialdemokratiska partiprogrammet”, 1919, s. 56.

¹⁹⁰ SAP, protokoll 11:e kongressen, 1920. Stockholm: Tryckeriaktiebolaget Tiden, s. 84.

¹⁹¹ Przeworski, 1985, s. 34.

¹⁹² Tingsten, 1967, s. 246.

Strax efter SAP:s kongress bröts regeringssamarbetet med liberalerna, då de senare valde att lämna regeringen i mars 1920. Anledningen var det förslag till en kommunalskattereform som utarbetats av finansdepartementet under ledning av den socialdemokratiska finansministern F.V. Thorsson. Reformen gick framför allt ut på att införa en inkomstskatt för bönderna, som tidigare varit undantagna inkomstbeskattning, och därmed nivellera den ojämnhet som förelåg. Vid kongressen hade SAP beslutat om att driva förslaget oavsett liberalernas inställning och att man var beredda på ” [...] att taga alla konsekvenser, som kunna bli nödvändiga för framförande av denna reform [...]”¹⁹³ Den 6 mars lämnade Edén in regeringens avskedsansökan, och efter att själv ha tackat nej på kungens framställning om att bilda en egen regering gick frågan över till Branting som accepterade uppdraget.

Vid tillträdet lämnade den nye statsministern en förklaring till statsrådsprotokollet där han gav sin syn på den nya regeringen. Här medgav Branting att förutsättningarna för realiserandet av det socialdemokratiska programmet var ytterst begränsade då partiet inte hade majoriteten i riksdagen bakom sig; att man trots allt tackat ja till kungens förfrågan berodde på att man helt ställde sig bakom förslaget kring kommunalskatten.¹⁹⁴ Statsministern kom emellertid att slänga in en brasklapp i det att utredningarna kring den industriella demokratin och socialiseringen, vars igångsättande partiet, som vi sett, planerat, nu aviserades:

Den inskränkning i arbetsprogrammet som förhållandenas makt pålägger regeringen, utesluter emellertid icke, att förberedande utredningar igångsättas rörande de frågor om djupgående sociala och ekonomiska omdaningar, som tiden självt bragt till aktualitet. Jag nämner härvid särskilt det redan på förra regeringens program upptagna spörsmålet om industriell demokrati samt utredning rörande lämpliga delar av det ofantligt omfattande socialiseringsproblemet. Det är min övertygelse, att en objektivt lagd, utan hänsyn till förutfattade meningar bedriven undersökning av dessa sociala utvecklingslinjer skall komma att anvisa framkomliga vägar att under stärkande av vårt folks produktiva kraft häva nu bestående skarpa motsättningar i samhället och därmed lägga grunden till en ljusare framtid för hela vår nation.¹⁹⁵

Den 22 juni tillsattes så utredningarna, och till ledamöter i socialiseringsnämnden utsågs utöver Sandler – som gavs ordförandeskapet – professor Gunnar Andersson, direktören O. Falkman, Nils Karleby, fil. d:r A. Lindblad, Gustav Möller samt professor Gustav Steffen. I samband med tillsättandet av socialiseringsnämnden anförde Branting till statsrådsprotokollet också sina direktiv. Här ges en inblick i Brantings syn på socialiseringen och dess syfte. Det första statsministern konstaterade var den grundläggande brist i det kapitalistiska systemet,

¹⁹³ SAP, verksamhetsberättelse 1920, s. 15f.

¹⁹⁴ SAP, verksamhetsberättelse 1920, s. 17.

¹⁹⁵ SAP, verksamhetsberättelse 1920, s. 18.

som bestod i att en så pass stor del av det ekonomiska livet var undandraget det allmännas inflytande:

Över de olika slagen av företag inom näringslivet, huru omfattande de än äro och vilken betydelse de än hava för hela befolkningens välförstånd, bestämma enväldigt de personer, som antingen äga de ekonomiska företagen eller för tillfället innehava aktiemajoriteten i bolagen, utan hänsyn till vare sig huruvida de äro kvalificerade för en sådan uppgift eller de fullfölja densamma under tillbörligt hänsynstagande till samhällets, konsumenternas och den anställda personalens intressen.¹⁹⁶

Branting ställde med andra ord frågan i ljuset av de övergripande maktförhållandena i samhället, såväl inom och över produktionen som över dess avkastning. Därefter gick resonemanget över till produktivetsproblemet, där han menade att den dittills rådande ekonomiska laissez faire-doktrinen nu bevisats vara felaktig. Den fria konkurrensen garanterade nämligen inte en rationell produktion då den både gett upphov till skapandet av ”en mängd överflödigt arbete” som bidrog till varornas fördyrande, och till monopolväsendet vilket inte på något sätt låg i linje med allmänintresset. Världskriget hade lett till folkets krav på en ”djupgående ekonomisk rekonstruktion av samhället” och gemensamt för dessa strävanden var att man ville kringskära privatkapitalets fria förfoganderätt över såväl naturtillgångar som (andra) produktionsmedel: ”samhällsintressets suveränitet över enskilda intressen är därvid utgångspunkten”, menade Branting.¹⁹⁷ Han lyfte här fram exempel på områden som redan låg i samhällets händer, såsom kommunikationsväsendet (telefon, post, järnvägar och telegraf), domänverket, tobaks- och spritdistributionen, samt en rad kommunala rörelser, däribland gas- och elektricitetsverken och spårvägarna. Dessa av samhället övertagna områden erbjöd alla en ”provkarta på olika hittills använda sätt för lösning av det organisatoriska problemet vid enskilda företags överförande i allmän ägo eller under allmän kontroll.”¹⁹⁸ Däremot, framhöll Branting, var det inte tal om uppställandet av någon schablon som gällde oavsett hänsyn till de olika näringarnas särskilda natur: ”en schematisk socialisering av hela produktionen ligger fjärran från den tankegång, som här utvecklats, som den svenska socialdemokratin ansluter sig till.”

Detta uttalande har av Dannefjord tolkats som att SAP redan här hade gett upp tankarna om en socialisering utefter mer marxiska linjer, och att hotet mot den rådande samhällsordningen därmed försvunnit.¹⁹⁹ Kvarstod gjorde endast en enögd strävan mot ökad produktivitet. I mångt och mycket håller jag med Dannefjord, samtidigt som vi bör ha i åtanke

¹⁹⁶ Direktiv till socialiseringsnämnden. Återgivna i SAP, verksamhetsberättelse 1920, s. 21.

¹⁹⁷ SAP, verksamhetsberättelse 1920, s. 22.

¹⁹⁸ SAP, verksamhetsberättelse 1920, s. 23.

¹⁹⁹ Dannefjord, 2009, s. 217.

vem adressaten här är. Till viss del kan måhända Brantings återhållsamhet skrivas på kontot att han riktar sig till statsrådsprotokollet (och ytterst offentligheten), varför han uttryckte sig mer försiktigt än vad han gjort vid, säg, ett valtal. Inte desto mindre torde det vara ställt utom rimligt tvivel att SAP genomgått en förändring i det att man inte längre kunde sägas vara befattade med vad Jonsson kallar det ”direkta” äganderättsproblemet, det vill säga det synsätt där äganderättens socialisering ses som ett medel för att upphäva mervärdet, lönearbetet och arbetarklassen som sådan.

Valrörelsen och andrakammarvalet 1920

Vi låter oss inte åtnöjas med några deklamationer om samhällsintresset eller med att staten inskrider för att hindra de värsta avarterna av privatkapitalistisk företagsamhet. Vad som enligt vår mening kräves är ett kraftigt demokratiseringsarbete på det ekonomiska området, inledandet av en ekonomisk politik som på detta område liksom det politiska gör folket till herre i eget hus.²⁰⁰

- Per Albin Hansson, tal på valdagen, 5 september 1920.

Upptakten inför vad som kommit att kallas ”socialiseringsvalet” urskilde sig på mer än ett sätt från valrörelser i allmänhet. För det första var det en allmänt hållen uppfattning att förestående andrakammarval skulle följas av ett nytt redan året därpå till följd av den vilande grundlagsändring som väntade i och med den allmänna rösträttens genomförande. För det andra, då inga konkreta socialiseringsförslag sattes på agendan, tog valet formen av ett slags allmän folkomröstning för eller emot socialismen (eller socialdemokratin) i någon mening. Socialiseringsnämnden hade som vi sett upprättats i juni och kom att utgöra det huvudsakliga slagträet i debatten, men i och med att utredningen knappt hunnit inledas fanns det som sagt inga egentliga förslag för valmännen att ta ställning till. Inte desto mindre utgjorde nämnden ett rött skycke för borgerligheten, som i mångt och mycket koncentrerade sig på att måla upp nämnden och dess syfte som ett hot mot den rådande samhällsordningen. Således inledde Högerpartiet sitt valupprop på följande sätt: ”De val till riksdagens andra kammare som förestå gälla ytterst huruvida vårt samhälle skall bygga vidare på sin historiska grund eller brådstörtat utsättas för genomgripande förändringar i socialistisk anda”.²⁰¹ Vidare menade partiet att ”[Den] enskilda äganderätten, förutsättningen för självständighet, företagsamhet, arbetsflit och sparsamhet, skall värnas mot ingrepp vare sig i form av socialisering,

²⁰⁰ Citerad i *Social-Demokraten*, 6 september 1920, s. 6.

²⁰¹ Allmänna valmansförbundets valupprop, juni 1920. [Elektroniskt] tillgängligt: <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/m/manifesto/1920>. (Hämtad 2018-04-18).

tvångsavlösning, driftsråd eller förkvävande statsförmynderskap.”²⁰² Liknande tongångar hördes även från de två jordbrukarorganisationerna, Bondeförbundet och Jordbrukarnas riksförbund. Den fjärde punkten i Bondeförbundets valprogram försvarade den privata äganderätten på följande vis:

Då äganderätten är den säkraste grundvalen för skapandet af trefnad och välstånd för vårt folk och är det bästa medlet att framdrifva produktionen, samt då ett upphäfvande af densamma skulle verka nedbrytande på hela vår jordbruksnäring vill Bondeförbundet kämpa för den privata äganderättens bevarande. Vi anse, att jordfrågans bästa lösning är att skapa allt flera och flera egna jordbruk på [den rådande] äganderättens grund.²⁰³

Liberalerna intog i sammanhanget en något försiktigare position, men ryckte även de i sitt valprogram ut till försvar av den enskilda äganderätten, som man tillsammans med arbete, sparsamhet och personlig företagsamhet såg som ”grundvalar för all ekonomisk utveckling.”²⁰⁴ En tydlig skiljelinje hade med andra ord dragits i det att borgerligheten gjorde gemensam sak med bondepartierna när det nu handlade om att undsätta den hotade privata äganderätten.

Denna anstormning kom dock inte som någon överraskning för SAP:s ledare; tvärtom var den förutsedd. Branting hade på ett partistyrelsemöte i juni, endast några dagar innan utredningarna tillsattes, menat att ”[Initiativ] i dessa frågor skola snart tagas, åtföljda av uttalanden, som skola få emot sig en samlad borgerlig storm. Efter dessa uttalanden skall här begynnas en stor borgerlig kampanj mot oss. Här har vi anslaget till valrörelsen. För eller emot en socialdemokratisk åskådning blir fältropet vid valen.”²⁰⁵

Vad gäller SAP:s valmanifest, som publicerades i *Social-Demokraten* 14 juli, karakteriserades detta av en något mer försiktig, defensiv hållning i frågan. En inledande redogörelse för vad partiet åstadkommit under dess tre år i regeringsställning följdes av en polemik mot såväl borgerligheten som ”bolsjevikerna” i Vänsterpartiet. Här hette det att Högern, i det enskilda initiativets namn, manar ”de besittande skarorna till kamp”, medan bolsjevikerna, ”de själlösa eftersägarna till de ryska diktatorerna [...] frukta en på praktiska förslag uppbyggd planmässigt genomförd omdaning av samhället i sådana demokratiska former, att deras våldsteorier och diktaturspekulationer skulle

²⁰² Allmänna valmansförbundets valupprop, 1920.

²⁰³ Bondeförbundets valprogram, 1920. [Elektroniskt] tillgängligt: <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/c/manifesto/1920>. (Hämtad 2018-04-18).

²⁰⁴ De frisinnades valprogram, 1920. [Elektroniskt] tillgängligt: <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/fp/manifesto/1920>. (Hämtad 2018-04-18).

²⁰⁵ SAP:s partistyrelsemöte, 18 juni 1920. Vol. 1889/A/2/A/9, ARAB.

kullkastas och blott framstå såsom de ihåliga fraser de äro.”²⁰⁶ Partiet var således inställt på att i valrörelsen bedriva ett ”tvåfrontskrig”. När det kom till vad partiet själva ville i socialiseringsfrågan var anspråken som sagt något nedtonade:

Vad socialdemokratin vill i socialiseringsfrågan kan i korthet sammanfattas på följande sätt. Produktionen skall försiktigt och planmässigt men målmedvetet omorganiseras i syfte att främja allmänt välbefinnande och ekonomisk rättfärdighet i samhället. Ledstjärnan vid denna organisation måste vara att alla möjligheter till produktionens ökning utnyttjas, ty endast därigenom kan allmänt välbefinnande åstadkommas, och att de kapitalistiska profitmöjligheterna inskränkas för att slutligen avskaffas ty endast därigenom kan ekonomisk rättfärdighet skapas. I första hand gäller det då att åt samhället överlämna förfoganderätten över enskilda monopol och landets mera betydande naturrikedomar.²⁰⁷

Förvisso talade man här om att så småningom avskaffa kapitalistiska profitmöjligheter, men genom en negativ läsning går det att konstatera en total frånvaro av ägandefrågas maktdimensioner, vilka G A Cohen redogjort för och som presenterats ovan. Saknas gör också den marxiska föreställningen om proletariats universella natur, som tidigare diskuterats. Dessa frågor hade istället fått lämna plats åt en strävan efter att på ekonomistiska grunder ”främja allmänt välbefinnande och ekonomisk rättfärdighet i samhället”. Värt att notera är också att det här endast talas om förfoganderätt, inte äganderätt. Även vad gäller vilka sektorer som ansågs utgöra lämpliga föremål för socialiseringen kan en moderering skönjas – nu rörde det ”i första hand” endast större monopolföretag och betydande naturrikedomar.

Hur ska detta tolkas? Primärt ser jag nedtoningen som en konsekvens av partiets strävan efter röstmaximering och dess behov att anpassa sig efter parlamentarismens spelregler; dess rädsla för att framstå som allt för radikalt tvingade partiet att inför väljarna inta en försiktig hållning. Detta bekräftas också av att man sökte appellera till en bredare skara samhällsgrupper. Förutom de självklara – industri- och lantarbetarna – menade man nu att även ”det stora flertalet av tjänstemän i enskild och offentlig tjänst” samt de mindre jordbrukarna hade att vinna genom att lägga sin röst på SAP.²⁰⁸

Bilden av att det socialdemokratiska partiet, som Tingsten hävdar, bedrev en defensiv kampanj bör dock i min mening nyanseras något.²⁰⁹ Snarare var det så att man anpassade sin melodi efter publiken: inför kärnväljarna uppvisade partiets ledarfigurer stark entusiasm och självsäkerhet. I en ledare i *Social-Demokraten* inför första maj 1920

²⁰⁶ SAP:s valupprop, ”Till Sveriges arbetande folk”, juni 1920. [Elektroniskt] tillgängligt: <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/manifesto/1920>. (Hämtad 2018-04-18).

²⁰⁷ SAP:s valupprop, 1920.

²⁰⁸ SAP:s valupprop, 1920.

²⁰⁹ Tingsten, 1967, s. 257.

kunde Möller sålunda hävda att arbetarklassen stod inför ett nytt historiskt skede, där den politiska makten måste begagnas ”till att åstadkomma en radikal omgestaltning av de ekonomiska förhållandena, en omgestaltning som upphäver arbetarnas beroende av enskilda egendomsherrar.”²¹⁰ Vidare menade han att detta skede framför allt utmärktes av socialiseringsproblemet, vars yttersta syfte var att i grunden förändra samhällets ekonomiska struktur. Han fortsatte:

Människorna skola arbeta för sig själva. Detta skall ej endast gälla fabrikörer, grosshandlare, godsägare och över huvud samhällets nuvarande ekonomiska herrar. Det skall gälla alla. Socialiseringen är det medel, varigenom människorna skola uppnå detta nya samhällstillstånd [...] Vi samlas alltså idag först och främst för att inleda socialdemokratins nya kampskede: kampen för socialisering!²¹¹

Liknande tongångar hördes från många av de ledande socialdemokrater som valtalade, men med de vanliga reservationerna att socialiseringen skulle ske successivt och att ökad produktivitet var av essentiell vikt. Till exempel hävdade Sandler i ett tal inför Norrköpings arbetarkommun 18 juli, att stora delar av det ekonomiska livet även framledes skulle komma att ligga i privata händer.²¹² Också Möller, som var den mest pådrivande i socialiseringsfrågan, påstod att även om SAP skulle få en majoritet i riksdagen, skulle det inte bli fråga om mer än vissa storindustriers socialisering under efterföljande mandatperiod.²¹³ Dessa åsikter låg klart i linje med den försiktighet och planmässighet som fastslagits i valmanifestet. Det var med andra ord en sorts balans man från partiets sida försökte uppnå mellan det radikala innehållet i sin socialiseringssträvan och behovet av att inte framstå som oansvariga samhällsomstörtare.

Jordfrågan

Om vilka väljare kom då valstriden huvudsakligen att handla? Borgerligheten riktade i synnerhet in sig på bönderna och landsbygdsbefolkningen, och menade att SAP ville beslagta deras jord, vilket föranledde socialdemokraterna att i sitt valmanifest tillbakavisa detta genom att inkludera sin nyss reviderade programpunkt i jordfrågan. Här fastslogs bland annat kraven om tvångsköp av större enskilda jordegendomar samt ett utökat skydd för arrendatorerna genom en förändrad arrendelagstiftning, men någon

²¹⁰ Citerad i *Social-Demokraten*, 1 maj 1920.

²¹¹ Citerad i *Social-Demokraten*, 1 maj 1920.

²¹² Citerad i *Social-Demokraten*, 19 juli 1920.

²¹³ Möller, ”Kampen om bönderna”, *Social-Demokraten*, 14 augusti 1920.

generell socialisering av jorden var det inte tal om.²¹⁴ Bakgrunden till detta låg i det faktum att man betraktade de mindre, självständiga jordbrukarna som ett undantag i sin allmänna socialiseringsteori i det att de fortfarande var ”förenade med sin produkt” och alltså ännu inte alienerats av den kapitalistiska utvecklingen.²¹⁵ Men detta hindrade alltså inte de borgerliga partierna att ändå utmåla sig själva som försvarare av folket på landsbygden, som 1920 fortfarande utgjorde drygt 70% av Sveriges totala befolkning.²¹⁶

Möller hade själv i ett par *Tiden*-artiklar under 1918 uppmärksammat behovet av att ena arbetarna inom industrin och jordbruket under gemensam socialistisk fana. Genom en statistisk analys av 1917 års valresultat, kunde han konstatera att det svenska samhället bestod av tre huvudgrupper: bönder, jordbruksarbetare och industri- och kommunikationsarbetare, som tillsammans utgjorde 1 131 496 personer eller 78,4% av befolkningen.²¹⁷ För honom var socialdemokraternas framgång avhängig av att bönderna och jordbruksarbetarna separerades i sina politiska lojaliteter: medan de förra ”avstått från bruket av sitt sunda förnuft i frågor, som röra vår författnings utseende och innehåll” och präglades av gruppegoism, utgjorde jordbruksarbetarna en potentiell koalitionspartner vilka tillsammans med industriarbetarna kunde ge SAP majoritet i andra kammaren.²¹⁸ Detta då de två arbetargrupperna hade ett gemensamt grundintresse i egenskap av att båda var egendomslösa och utsugna. Vidare hävdade Möller att det var de landsbygdsproletärer som fortfarande röstade med borgerligheten som utgjorde det primära hindret för en aktiv socialistisk politik: ”De med borgerliga partier röstande jordbruksarbetarna spela alltså en avgörande roll för hela vår politiska och därmed även vår sociala utveckling.”²¹⁹

Sett ur detta perspektiv är det med andra ord föga förvånande att borgerligheten riktade in sina kampanjer mot att måla upp socialdemokratin som ett hot mot bönderna och landsbygdsbefolkningen. Ju närmare valdagen man kom, desto tydligare blev också de socialdemokratiska företrädarnas ängslan över att borgarnas propaganda skulle lyckas. Allt oftare kom valtalen att handla om att tillbakavisa påståenden som gjorts av Arvid Lindman, Ernst Trygger et al. i denna fråga. Även här kom Otto Bauers skrift *Vägen till socialismen* att spela en roll då den – tillsammans med Möllers broschyr

²¹⁴ Tingsten, 1967, s. 249.

²¹⁵ Tingsten, 1967, s. 250f.

²¹⁶ SCB, ”Riksdagsmannavalen 1918-1920”. Stockholm: Kungliga Boktryckeriet. P A Nordstedt och söner, s. 26.

²¹⁷ Möller, Gustav, 1918b, ”Studier i valstatistiken”, *Tiden*, nr. 5, s. 196. Då siffran är så pass låg räknar jag med att han här egentligen endast inkluderar den del av befolkningen som var upptagen i röstlängden.

²¹⁸ Möller, 1918b, s. 195.

²¹⁹ Möller, 1918b, s. 197.

Socialiseringsproblemet och Wigforss *Den industriella demokratin* – utgjorde den huvudsakliga vallitteratur som tillhandahölls åt väljarna.²²⁰ Apropå den förra kommenterade *Social-Demokraten* följande: ”Såsom i detalj utformat förslag till samhällets övergång från kapitalistisk till socialistisk produktionsordning och till samhällets organisation i socialistisk anda torde innehållet i denna skrift vara bland det allra bästa som producerats i den socialistiska litteraturen.”²²¹ Skriften sågs emellertid av borgerligheten som ett bevis på SAP faktiskt ville socialisera jorden då *Vägen till socialismen* innehöll ett kapitel vid namn ”bondehushållningens socialisering”. Detta trots att Bauer här åtskilde de självägande böndernas ”arbetsegendom” – vilken skulle förbli deras privata egendom – och godsägarnas ”utsugningsegendom”.²²² Dock skulle det enligt Bauers modell bland annat inrättas agrardistriktsmyndigheter som skulle kunna utfärda tvångsföreskrifter rörande vad som skulle odlas och på vilket sätt.

I en ledare med titeln ”Kampen om bönderna” såg sig Möller tvingad att rycka ut till försvar och menade att denna av Bauer utarbetade skiss var specifik för österrikiska förhållanden, då det svenska jordbruket var mer utvecklat. Texten är en till stor del tämligen hätsk polemik mot Lindman som Möller menar medvetet feltolkat såväl Bauer som vad SAP vill i frågan för att således kunna måla fan på väggen genom att skrämma bönderna. Ledaren avslutas: ”Hr Lindman är endast ute för att bland bort korten. Då han talar om bönderna tänker han på kapitalisterna. Ty det är icke bönderna som äro hotade, men väl kapitalismen. Han törs blott icke säga vad han tänker, ty då skulle hans parti komma tillbaka till riksdagen så svagt, att det knappast skulle märkas.”²²³

Inte desto mindre var det tydligt att socialdemokraterna var oroade. Allt oftare såg partiets representanter sig tvungna att klargöra var man stod i frågan. I ett uttalande i *Social-Demokraten* menade riksdagsmannen tillika jordbrukaren O.L Johansson att målet med partiets jordbrukspolitik var att produktionen skulle öka, samt att priserna på det som producerades skulle sjunka. Således såg han framför sig en blandad jordbruksproduktion där både småbruk och stordrift hade en given plats. Vidare förordade Johansson en skärpt vanhävdslag för att garantera att jorden kom ”i verkligt dugliga jordbrukares händer”, och för att pressa priserna ville han se åtgärder mot spekulation och jobberi.²²⁴ Riksdagsmannen P.A. Sjöholm försvarade även han SAP:s

²²⁰ *Social-Demokraten*, 27 juli 1920.

²²¹ *Social-Demokraten*, 27 juli 1920.

²²² Bauer, 1983, s. 29.

²²³ *Social-Demokraten*, 14 augusti 1920.

²²⁴ *Social-Demokraten*, 17 augusti 1920.

jordprogram mot de som hävdade att partiet ville konfiskera böndernas jord och att det är en missuppfattning att man vill socialisera den. Hans vision var en istället en självförsörjande bondebefolkning.²²⁵ Jordbruksminister Olof Nilsson menade å sin sida att stordriften hade sin givna plats; det viktiga var att lantarbetarna kunde känna ro och arbetsglädje. Även på partikongressen hade Nilsson ryckt ut till försvar av storproduktionen.²²⁶ Här kan konstateras att SAP, trots upprepade försök att uppvisa enighet, inte riktigt hade en tydlig linje gällande synen på det framtida jordbrukets organisation.

De sista dagarna innan valet karakteriserades av intensivt kampanjande, med fortsatt blandade signaler. I ett valtal i Halmstad inför 4,000 åhörare menade Branting att valstriden präglades av en teoretisk diskussion ”över problem, som icke äro aktuella just nu”.²²⁷ Han fortsatte med att framhäva att socialiseringsproblemet var ett internationellt sådant och påpekade att man i Norge och Danmark hade kommit längre än i Sverige. Han fortsatte:

Den gamla världsordningen har efter världskriget fått en svår stöt och kommer endast i en mycket förändrad form återinträda då den väldiga böljegången lagt sig. Den uppfattning, som menar att världskatastrofen blott vore en elak dröm, misstager sig. Makten har förut legat hos ett fåtal mer eller mindre begränsade demokratiska personer. Detta fåtal, vars hela välde vilat på kapitalet, har behärskat den politiska utvecklingen. Härur har världskatastrofen framgått. Detta system har fått sig ett grundskott genom kriget. Massorna vilja ej åter bli maktlösa kuggar i ett stort maskineri, som kan leda till nya katastrofer.²²⁸

Med hänvisning till en broschyr av en icke namngiven industriman i Lothringen menade statsministern vidare att en socialisering var aktuell av mellan 20-30% ”av de mera betydande grenarna, varigenom samhället finge ett kontrollerande grepp på hela produktionen och sålunda kunde bedöma denna produktions verkliga framställningskostnader, varigenom i sin tur trusternas vinstmarginal kunde ”kontrolleras”.²²⁹

Valets förutsättningar och resultat

Innan vi går in på valresultatet kan det vara värt att redogöra för dess formella förutsättningar. Totalt deltog sex partier – Allmänna valmansförbundet, Liberala samlingspartiet, Jordbrukarnas riksförbund, Bondeförbundet, SAP samt SSV – i riksdagsvalet, vilket var

²²⁵ Citerad i *Social-Demokraten*, 2 september 1920.

²²⁶ SAP, protokoll 11:e kongressen, 1920, s. 81.

²²⁷ Citerad i *Social-Demokraten*, 6 september 1920.

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Ibid.

uppdelat i 56 valkretsar.²³⁰ Den växande klyftan mellan socialdemokratin och Vänsterpartiet märktes i det att partierna endast gick fram med gemensam partibeteckning i 16 valkretsar, i motsats till 39 under föregående val. Däremot gjorde nu Högern och Liberalerna gemensam sak i 6 kretsar, vilket enligt SAP:s verksamhetsberättelse för 1920 ”vid de närmast föregående valen varit fullständigt uteslutet”.²³¹ Vidare samarbetade Högern med Jordbrukarnas riksförbund i totalt 13 valkretsar och med Bondeförbundet i 3 stycken, samt med dem båda i 5 valkretsar: ett ytterligare bevis på borgerlighetens konsolidering på grund av dess socialiseringsmotstånd.²³²

Kraven för att få rösta var enligt riksdagsordningen följande: varje svensk man som fyllt 24, undantaget: den som stod under förmyndarskap eller konkurstillstånd; den som erhöll understöd, inräknat hustru och barn; den som inte betalat skuld till stat eller kommun; värnpliktiga som inte fullgjort sina värnpliktsövningar; den som ådömts straffpåföljd, samt nyinflyttade som underlåtit att styrka fullgjord skattskyldighet. Av en total befolkning på 5,874,000 var det således 1,494,437 (25,6%) av dessa som var upptagna i röstlängden, och av dessa var 1,192,922, det vill säga 20,4% av alla svenskar, röstberättigade. 3/5 av dem som fanns med i röstlängden, men inte var berättigade att rösta var det på grund av obetald skatt. Av gruppen ”icke-röstberättigade” var arbetarklassen samt stadsinvånare överrepresenterade: av arbetarna var 71,5% röstberättigade; av stadsbor var motsvarande siffra 68,9% jämfört med landsbygdens 84,3%.²³³ Om man ser till det totala antalet röstberättigade – 1,192,922 – bodde 75,1% av dessa på landsbygden och 24,9% i städerna.²³⁴ Arbetarpartierna gick med andra ord till val i en sorts strukturell motvind.

SCB:s valstatistik redogör även för befolkningens olika sociala strata. Vad gällde den *högre klassen* bestod denna av totalt 114,390 personer, varav 96,222 (84,1%) var röstberättigade. Hit räknades bland andra godsägare, direktörer, industriidkare, ingenjörer och utövare av så kallade fria yrken (läkare, advokater, konstnärer etc.). *Medelklassen*, till vilken man exempelvis räknade hemmansägare, arrendatorer, hantverkare och hotell- och kaféinnehavare, bestod totalt av 519,467 personer, varav 481,429 (92,7%) var berättigade att rösta. Den största klassen – vad som benämndes *kroppsarbetarnas klass* – utgjordes av

²³⁰ Det ska dock påpekas att alla partier inte deltog i samtliga valkretsar. Exempelvis ställde Jordbrukarnas riksförbund och Bondepartiet upp i 32 respektive 34 av dessa. SCB, ”Riksdagsmannavalen 1918-1920”, s. 43.

²³¹ SAP, 1920 års verksamhetsberättelse, s. 48.

²³² SCB, ”Riksdagsmannavalen 1918-1920”, s. 44.

²³³ SCB, ”Riksdagsmannavalen 1918-1920”, s. 28.

²³⁴ SCB, ”Riksdagsmannavalen 1918-1920”, s. 29.

860,580 personer, varav 615,271 (71,5%) som sagt var röstberättigade. Hit räknades torpare, industri- och transportarbetare, lantbruksarbetare, skogvaktare och dylikt.²³⁵

Hur gick det då i valet? När de sista rösterna lagts och räknats stod det klart att Högern tillsammans med bondeorganisationerna var de stora vinnarna. 658,183 godkända röstsedlar hade mottagits; 473,923 från landsbygden och 184,260 från städerna. Jämför man dessa siffror med siffrorna för år 1917 visar det sig att en minskning av väljarkåren för hela riket ägt rum med 78 860 personer; endast 55,3% av de röstberättigade gick till valurnorna i septembervalet 1920. Partierna fick följande fördelning av rösterna: Högern 27,9% (+ 3,2% jämfört med 1917), Jordbrukarnas riksförbund 6,2% (+ 3%), Bondeförbundet 8,0% (+2,7%), Liberalerna 21,8% (-5,8%), SAP 29,7% (-1,4%), SSV 6,4% (-1,7%).²³⁶

Högerpartiet återtog sin position som näst största parti i riksdagen. Partiet såg en ökning i nästan samtliga valkretsar, undantaget Hallands län samt Göteborgs och Bohus läns-södra krets till följd av bondeorganisationernas frammarsch. Mest markant växte man i Stockholms stads andra och första krets, Hallands krets samt Landskrona, Helsingborg och Lunds krets och Kalmar läns norra valkrets.²³⁷

Jordbrukarnas riksförbund dubblade antalet valkretsar i vilka man ställde upp från 16 till 32 och ökade mest av alla partier sett till röstetal, 73,6%. Mest ökade man i Östergötlands och Malmöhus läns landsbygds krets, Gotland, Halland, Jönköping läns västra, samt Göteborgs och Bohus läns södra. Även Bondeförbundet såg en markant ökning, 33,3%. Man deltog nu i 34 valkretsar jämfört med 24 i föregående val, och i 18 av fallen genom gemensam partibeteckning med Högern och jordbrukspartierna. Sin största styrka räknade förbundet i Västergötland, Halland, Västmanland, Uppland, Dalarna, Hälsingland, Medelpad och Ångermanland ävensom i Jönköpings läns östra valkrets; maximum påträffades liksom år 1917 i Skaraborgs läns södra valkrets.²³⁸

Liberalerna var de stora förlorarna i valet. Man miste sin förutvarande styrka med 29,4%, och blev nu tredje största parti med 21,8%. Socialdemokraterna å sin sida gick från 31,1% till 29,7% och minskade sitt röstetal med 33,656 eller 14,7%. Man backade mest i Östergötlands läns södra (-1,900 röster), Hälsinglands norra (-1,649), Södermanlands läns södra (-1,607), Kopparbergs läns västra (-1,582) och Kristianstads läns sydöstra (-1,505). Allt som allt backade man i 49 valkretsar. Den största ökningen såg man i Stockholms båda

²³⁵ SCB, "Riksdagsmannavalen 1918-1920", s. 33.

²³⁶ SCB, "Riksdagsmannavalen 1918-1920", s. 47.

²³⁷ SCB, "Riksdagsmannavalen 1918-1920", s. 47.

²³⁸ SCB, "Riksdagsmannavalen 1918-1920", s. 47f.

kretsar samt ganska markant i valkretsen Helsingborg, Landskrona och Lund med 2,049. I sin analys menar dock SCB att den senare kretsens ökning skedde till följd av dess befolkningsökning genom inkorporeringar. I absoluta tal förlorade man störst i Götaland men procentuellt sett var motsvarande förlust störst i Norrland med 21,7%. Även SSV gjorde som vi sett ett dåligt val, då man röstetalsmässigt tappade 17,187, eller 29%, av rösterna. Totalt var det 6,4% av väljarna som lade sin röst på Vänsterpartiet. Bäst gick det i Norrland, övre Värmland, Stockholms stad, samt Dalarna; största minskningarna ägde rum i Gotland, Blekinge, Skåne och Halland.²³⁹

Valdeltagandet var högst bland gruppen godsägare/större arrendatorer (80,9%), därefter gruppen industrialister/direktörer/disponenter etc. (79,8%). Av industri- och handelsarbetarna röstade endast 55,5%. Deltagandet var exceptionellt lågt bland majoriteten av de egendomslösa grupperna: drängar, statare och hemmavarande söner 49,3%, övriga jordbruksarbetare 42% och torpare m.fl. 40%.²⁴⁰ Detta tyder på att SAP:s strävan att locka till sig de mindre bemedlade arbetarna på landsbygden misslyckades. Dessvärre framkommer det inte i statistiken vad de respektive klasserna eller yrkesgrupperna röstade på för parti.

Valnederlagets förklaringar

Den 5 september röstade 41 av 56 valkretsar, varefter ett preliminärt valresultat gick att utläsa. I en osignerad ledare i *Social-Demokraten* konstaterades med besvikelse utfallet av de räknade rösterna. Bland orsakerna som angavs återfanns det dåliga vädret samt det faktum att inga brännande frågor stått inför sin lösning, men den största syndabocken var väljarna själva: resultatet tydde nämligen på ”allvarliga brister i svenska folkets politiska uppfostran”.²⁴¹ I ett valtal i Folkets Hus i Stockholm den 8 september menade Branting att det ”är nödvändigt för vårt parti, som står i främsta ledet, att se till vilka förhållanden, som göra att den framryckning vi hittills kunnat konstatera, fått lämna plats åt ett långsammare tempo”.²⁴² När han vädrade sina tankar om tillbakagången för partiet framhöll han att det var naturligt att åtskilliga av dem som följt partiet när de socialistiska idealen inte stod i förgrunden nu tvekade när positionerna flyttats fram, men att detta rimligtvis även borde innebära en motsatt rörelse. Vidare konstaterade han att ”en omtyckt käpphäst under denna valrörelse har varit påståendet att socialiseringen en gång påbörjad med nödvändighet skulle utsträckas längre och

²³⁹ SCB, ”Riksdagsmannavalen 1918-1920”, s. 48f.

²⁴⁰ SCB, ”Riksdagsmannavalen 1918-1920”, s. 42.

²⁴¹ *Social-Demokraten*, 7 september 1920.

²⁴² Citerad i *Social-Demokraten*, 9 september 1920.

längre.”²⁴³ Mot denna föreställning – som inte var helt orimlig då det nyss antagna partiprogrammet otvetydigt förespråkade en sådan sorts socialisering – framhöll Branting att man hela tiden anammat en försiktig ståndpunkt där socialiseringen var en lång process. När i sin tur Per Albin Hansson i ett valtal den 12 september gav sig på att försöka förklara det dåliga resultatet framhävde han att det ofta varit svårt att som regerande parti gå till val. En annan förklaring han förfäktade var att de som tidigare röstat med SAP för dess allmänna politiska radikalism denna gång hesiterat och föredragit att sitta hemma och avvakta situationen. Till följd av proportionsprincipen, beklagade sig Hansson, var konsekvensen av valet att det krävdes en majoritet i riksdagen för ett parti för att detta skulle kunna omsätta sitt partiprogram till regeringsprogram – vilket nu alltså inte blev fallet.²⁴⁴

Vid nästföljande partistyrelsemöte den 13 oktober medgav Branting att förhoppningarna inför valet grusats men att man trots allt hållit ställningarna relativt väl. Han framhöll vidare att folkmajoriteten inte velat gå samma väg som partiet; i synnerhet vad gällde socialiseringsfrågan.²⁴⁵ Den främsta orsaken till valresultatet menade han låg i att man varit i regeringsställning när man gick in i valet: ”oppositionsställningen gav oss förut vind i seglen”, påtalade Branting. Han fortsatte med att argumentera för att partiet framledes borde föra en politik som undvek att ”driva tillsammans motståndarna”. Vid samma möte menade Nils Karleby att det i den socialdemokratiska politiken fanns ett tomrum som han ansåg skulle komma att fyllas när utredningarna var klara. På grundval av dessa skulle man sedan ha ett ekonomiskt program som kunde ge förutsättningarna för partiet att sitta vid maktens roder.²⁴⁶ Både Karleby och Möller framhöll att det var av stor vikt att den nya regeringen inte upplöste utredningarna.

Något varken forskningen – med undantag för Lotta Grönings avhandling *Vägen till makten* – eller socialdemokraterna i sin eftervalsanalys uppmärksammat är den ekonomiska situation SAP befann sig i kring tiden för valet.²⁴⁷ Partiet tycks nämligen, till följd av att partikongressen mer eller mindre uttömt partikassan, ha saknat erforderliga resurser för att kunna bedriva en tillräckligt omfattande valagitation. Detta uppmärksammades i *Social-Demokraten* gång på gång under sommaren, där partiet, under den återkommande rubriken

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Citerad i *Social-Demokraten*, 13 september 1920.

²⁴⁵ SAP:s partistyrelsemöte, 13 oktober 1920. Vol. 1889/A/2/A/9, SAP:s arkiv, ARAB.

²⁴⁶ SAP:s partistyrelsemöte, 13 oktober 1920. Vol. 1889/A/2/A/9, SAP:s arkiv, ARAB.

²⁴⁷ Jmf Gröning, Lotta, 1988. *Vägen till makten. SAP:s organisation och dess betydelse för den politiska verksamheten 1900-1933*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, s. 121.

”Valrörelsen”, ständigt kom att vädja om donationer. Gustav Möller å partistyrelsens vägnar beskrev den 7 juli partiets ekonomiska uppförsbacke i följande ordalag:

De svaga punkterna i socialdemokratins ställning äro för det första att skattesträcken komma att härja valmännens led i en förfärlig utsträckning, ty de nya rösträttsbestämmelserna ha ännu ej trätt i kraft, och för det andra att partiet är fullständigt medellöst, fattigare på pengar än någonsin. Om partiet icke kan skaffa de nödvändiga penningmedlen är striden från början hopplös. Partiet är fattigare än förr och valrörelsen blir dyrare än förr [...] Endast de största ekonomiska uppostringar från varje anhängare av partiet kan rädda det ur den fullständigaste misär.²⁴⁸

Denna i tämligen desperata ordalag formulerade uppmaning skulle förvisso kunna tolkas som ett försök att väcka medlemmarna ur sin slummer, och att retoriken därmed överdrevs, om inte följande publicerats en vecka senare under samma rubrik:

Om alla partivänner ha en klar förståelse för detta insamlingsarbets oerhörda betydelse för partiet och den strid, som vi stå inför, skulle de fördubbla sina ansträngningar. Det är en sådan ökad kraftansträngning som på alla håll är av nöden. Utan tvivel råder inom en del partikretsar en viss slöhet och bristande känsla för, vad tiden verkligen kräver av oss. Det är absolut nödvändigt att en uppräckning sker, där lojheten fått insteg.²⁴⁹

Källorna ger visst stöd åt att dessa pekuniära problem påverkade valrörelsen. Detta ges vi en inblick i genom de valagitationsrapporter som skickades in till SAP:s verkställande utskott.

Den 19 juni gav Västerbottens partidistrikt sin syn på valagitationen och dess hinder:

Agitationen för höstens riksdagsmannaval har redan börjat vad våra motståndare beträffar. Bristen på en lokal partipress kommer under denna agitation bliva ytterst kännbar, då vi sakna tillfälle att verksamt möta den. Därför se vi oss nödsakade att hos partistyrelsen anhålla om allt det stöd, som kan ges. Då nu detta år, vad Västerbotten vidkommer, får betecknas som det fackliga genombrottets år, ha vi skäl att hoppas att våra ansträngningar skall krönas med framgång, om blott ansträngningarna bli gjorda. Med de medel, som stå oss till buds, synes oss emellertid saken tillspillogiven. Vad vi sålunda först behöva är ett ekonomiskt bidrag till valstriden.²⁵⁰

Den agitator som sedermera kom att stå för partidistriktets agitation kunde efter sin resa konstatera att den ”till stor del kan anses vara förfelad.”²⁵¹ Han beklagade sig bland annat över att partivännerna inte getts tillräckligt med tid på sig för att kunna ”reklamera” på ett adekvat sätt. Dessutom, påpekade agitatorn, saknade många platser organisatorisk förankring, vilket lett till att många planerade möten blivit inställda då inga dykt upp. Vidare anförde han att ”bland våra medlemmar däruppe är man mycket bekymrad över sin ställning på grund av

²⁴⁸ *Social-Demokraten*, 7 juli 1920.

²⁴⁹ *Social-Demokraten*, 15 juli 1920.

²⁵⁰ SAP, verkställande utskottet. Bilaga nr. 80–1920, 19 juni 1920. Vol. A 3 B: 003, SAP:s arkiv, ARAB.

²⁵¹ SAP, verkställande utskottet. Bilaga nr. 94–1920, 3 september 1920. Vol. A 3 B: 003, SAP:s arkiv, ARAB.

saknad av ett eget tidningsorgan och endast ett sådant synes det mig kan föra rörelsen däruppe framåt.”²⁵² Därför kunde han konstatera att turnén varit misslyckad. Agitatoren för Ångermanlands partidistrikt vittnade om liknande erfarenheter när han diskuterade orsakerna till varför SSV var starka i länet: ”Den omständigheten att distriktet ej äger någon socialdemokratisk tidning, spelar givetvis en betydande roll och enligt mitt förmenande bör snarast göras något åt den saken...”²⁵³ Agitatoren för Norrbotten, Thorvald Zetterling, som även han mötts av tomma lokaler på flera orter sammanfattade sina intryck på följande sätt:

Mina intryck från denna resa och min uppfattning om vad som bör göras för att få Norrbottens arbetare, att åter ansluta sig till vårt parti, är att inga mer pengar böra offras på föredrag. Allt inträse bör koncentreras på Norrländska Social-demokraten. Föredrag äro nog i och för sig bra, men beträffande Norrbotten är det tidningen som skall göra susen. Våra partivänner däruppe *måste* göra allt vad de kunna för att få in pengar till tidningen samt att få densamma spridd.²⁵⁴

Andra rapporter vittnar om liknande förhållanden och det är tydligt att avsaknaden av partipress i flera delar av landet upplevdes som en hämsko i arbetet under valrörelsen, även om det naturligtvis är svårt att avgöra hur står påverkan den ekonomiska och organisatoriska bristen faktiskt hade. Inte desto mindre pekar källorna på att denna situation bland såväl de socialdemokratiska gräsrotterna som inom ledningen tillskrevs en relativt stor betydelse.

Epilog

När partiet ett år senare återigen stod inför att bilda regering, då man erhållit 36,2 procent av rösterna i valet, kunde Möller konstatera att ”en socialdemokratisk regering finge främst en negativ uppgift: att hindra en borgerlig samling för bedrivande av reaktionär politik.”²⁵⁵ Beträffande socialiseringsfrågan var uppgiften enligt honom att låta utredningen få fortsätta ostört. Partiets valmanifest inför 1921 års val förklarade att det var av vikt att ”socialiseringsnämnden får fortsätta sina betydelsefulla utredningsarbeten och att alla försök att resa hinder i dess väg eller att sabotera dess verksamhet med all nödig kraft tillbakavisas.”²⁵⁶ Men i övrigt ställdes inga mer konkreta, offensiva krav i frågan i partiets valplattform.

²⁵² SAP, verkställande utskottet. Bilaga nr. 94–1920, 3 september 1920. Vol. A 3 B: 003, SAP:s arkiv, ARAB.

²⁵³ SAP, verkställande utskottet. Bilaga nr. 95–1920, 14 november 1920. Vol. A 3 B: 003, SAP:s arkiv, ARAB.

²⁵⁴ SAP, verkställande utskottet. Bilaga nr. 93–1920, 30 augusti 1920. Vol. A 3 B: 003, SAP:s arkiv, ARAB.

²⁵⁵ SAP:s partistyreelsemöte, 6 oktober 1921. Vol. 1889/A/2/A/9, SAP:s arkiv, ARAB.

²⁵⁶ SAP:s valupprop 1921. [Elektroniskt] tillgängligt: <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/manifesto/1921>. (Hämtad 2018-04-18).

En genomgång av partiets handlingar under 1920-talets inledande år ger vid handen att socialiseringsfrågan diskret sköts åt sidan och andra, mer dagsaktuella spörsmål hamnade på agendan; däribland Ålandsfrågans lösning, samt hur man skulle tackla den arbetslöshet som uppstått i och med lågkonjunkturen som svepte över stora delar av västvärlden 1921. 1920-talet var som bekant en ökänt stormig situation gällande det parlamentariska läget, då regeringar kom och gick i en sällan skådad omfattning. Socialiseringsfrågan kom i stort att vara sovande under 1920-talet, men väcktes till liv igen i och med börskraschen på Wall Street 1929 och den efterföljande depressionen. Vid SAP:s kongress 1932 lämnades nämligen tre motioner in med krav på att socialiseringen återigen borde sättas i centrum för partiets politik, vilket följdes av en maratondebatt i frågan. Två av dessa kom från enskilda medlemmar, Per Emil Bruswitz respektive Carl Lindhagen (den senare å Stockholms arbetarekommuns vägnar), medan den tredje kom från Riseberga arbetarkommun. Bruswitz uppmanade kongressen, med hänvisning till den Socialistiska Arbetarinternationalens beslut att sätta socialiseringsfrågan i centrum för sin verksamhet, att göra detsamma. Hemställen inbegrep önskan om att ”förhandlingar inledas och överenskommelser träffas med broderpartierna i andra länder i syfte att ernå gemensamt och planmässigt uppträdande i så stor utsträckning som möjligt i socialiseringsfrågan samt med avseende å åtgärder till hindrande av kapitalflykt.”²⁵⁷ Riseberga arbetarkommuns motion byggde på kravet om upprättandet av en 10-årsplan.

Detta föranledde Sandler å partistyrelsens vägnar att besvara partimedlemmarnas uppmaningar. I sitt anförande ställde han frågan i ljuset av Sovjetunionens ”gigantiska industrialiseringsexperiment” och menade att även om det fanns mycket där att dra lärdom om – både på gott och ont – ställde han sig tvekan till att landets metoder gick att tillämpa i Sverige.²⁵⁸ Gällande Österrike hade man där gjort en ”mycket fruktbringande insats” under revolutionsperioden men snart ingenting haft ”annat än skulderna att socialisera.” I sin dom över Tyskland menade Sandler att ”[Det] förefaller, som om den lära man där hade fått i blodet om den ekonomiska utvecklingsprocessen fram emot socialismen hade framkallat en viss sterilitet med hänsyn till förmågan att begagna en konjunktur till nyskapande verksamhet i socialiseringens tecken.”²⁵⁹ Kontentan gick till stor del ut på att stilla otåligheten genom att hänvisa till socialiseringsnämndens pågående arbete. Sandler var emellertid inte redo att

²⁵⁷ SAP, protokoll 14:e kongressen, 1932. Stockholm: Tryckeriaktiebolaget Tiden, s. 420.

²⁵⁸ SAP, protokoll 14:e kongressen, s. 424f.

²⁵⁹ SAP, protokoll 14:e kongressen, s. 425.

avskriva den för socialdemokratin principiella förpliktelsen till strävan efter ekonomins socialisering, då han avslutade med orden:

Jag hoppas, att denna kongress, och vad som efter den följer vid prövningen av ett svenskt socialiseringsprogram och i utformningen av ett svenskt socialiseringsprogram skall visa, att den svenska socialdemokratin är medveten om sin skyldighet i detta hänseende, att ge alla sina krafter i arbetet för att organisera samhällets socialistiska omvandling. För detta kommer det krävas en socialiseringsaktion, och den aktionen kommer förvisso att bli den svenska socialdemokratins största framtida uppgift.²⁶⁰

Beträffande socialiseringsnämnden pågick dess arbete, åtminstone formellt sett, ända till 1936, då en rad betänkanden – samtliga författade av Sandler allena – publicerades.

Rapporterna innehöll dels redogörelser över diverse europeiska länders behandling av frågan, dels mer teoretiska diskussioner kring olika aspekter av problemet. I principbetänkandet med titeln ”Socialiseringsproblemet” kunde Sandler med illa dold ironi konstatera att ”[Vad] den kontinental revolutionens socialiseringsflod lämnat efter sig är alltså väsentligen papper, visserligen i den omfattning att socialiseringen icke saknat betydelse för pappersindustrin.”²⁶¹ Socialiseringsfrågans nekrolog var därmed skriven.

²⁶⁰ SAP, protokoll 14:e kongressen, s. 431.

²⁶¹ Socialiseringsnämnden, 1936, *Socialiseringsproblemet. Allmänna synpunkter.* (SOU 1936:7). Stockholm: Finansdepartementet, s. 2.

Den uteblivna omdaningen

Avslutande diskussion

Vilka slutsatser kan vi då dra av denna den europeiska socialdemokratins misslyckande med att under 1910-talets slut inleda socialiseringen av det ekonomiska livet? I uppsatsen har jag ämnat belysa denna strävan genom den vidare kontext i vilken frågan kom att aktualiseras, med utgångspunkt i två monumentala händelser: första världskriget och den ryska revolutionen. Dessa dubbla, interrelaterade skeenden kom som vi sett att leda till att socialdemokratins roll och position inom staten radikalt omformulerades, vilket bland annat tog sig uttryck i att man gick från att vara i opposition, till att vid krigsslutet i flera länder inneha regeringsmakten. Detta ledde i sin tur till att den allmänna rösträtten kunde genomföras, även om det i Sverige skulle dröja till 1921 innan reformen kunde träda i kraft. Den politiska demokratin sågs emellertid huvudsakligen som ett verktyg (om än bärandes på egna värden) med vilket socialdemokratins grundläggande målsättning – att socialisera äganderätten över produktionsmedlen – skulle kunna realiseras. Denna idé hade sin grund i Andra internationalens tolkningar av Marx analyser av det kapitalistiska samhället, men hur man faktiskt skulle skrida till verket var det få, om någon, som hade en klar bild av. Marx var som bekant själv ovillig att erbjuda någon schablon för hur det framtida socialistiska samhället skulle organiseras, och socialdemokratin hade i sin tur underlåtit att ta vid där han slutat genom att i teoretisk detalj planera för hur den ekonomiska och sociala omdaningens rent konkret skulle kunna genomföras. Detta insåg man, om än sent omsider, själva.

Vad gäller kriget och de europeiska revolutionerna kan de här sägas ha spelat en paradoxal roll för den reformistiska arbetarrörelsens partier. Å ena sidan utgjorde dessa förbundna händelser en sorts våg på vilken socialdemokratin surfade sig till makten; tack vare den politiska och sociala malström de utlöst ställdes SAP och dess systerpartier för första gången inför möjligheten att kunna inleda sitt arbete med att avlösa kapitalismen. Å andra sidan skedde det hela med en utvecklingstakt som onekligen överrumplade det ledande skiktet inom arbetarrörelsens reformistiska gren. Det deterministiska och passiva synsätt som präglade Andra internationalen nödgades man överge nu när allt fast och beständigt, i högre grad än någonsin tidigare, tvingats på flykt. Socialdemokratin stod således, till följd av massornas krav på en radikalt ny ordning, inför skarpt läge; ett läge man dock hamnat i utan att själva varken bett om det eller varit förberedda på. Denna historiska öppning hade så att säga smugit sig på bakifrån.

Den febrila teoretiska aktivitet som inleddes under krigets allra sista, omvälvande år vittnar emellertid om en genuin vilja att på allvar ta itu med det så kallade socialiseringsproblemet. Att våga försöka ta språnget från ord till handling tycks ha betraktats med ett slags skräckblandad förtjusning (där vissa till synes var mer förtjusta än andra). Det huvudsakliga bränslet kom som vi sett från Österrike och, mer specifikt, austromarxisten Otto Bauer. Att det var just i detta land som den mest detaljerade och genomarbetade planen för hur socialiseringen skulle kunna genomföras är kanske ingen tillfällighet, då de personer som sällade sig till det austromarxistiska nätverket ända sedan sekelskiftet skolats i att kombinera praktiskt politiskt arbete med teoretisk, intellektuell verksamhet. För dem stod det tidigt klart att en grundläggande förutsättning för att kunna realisera sin målsättning bestod i att detta möte mellan teori och praktik var genomtänkt utformat.

Den modell som Bauer kunde presentera i januari 1919 i *Vägen till socialismen* kom att utöva stort inflytande på många inom den övriga europeiska socialdemokratin, däribland Karl Kautsky och, i Sverige, Gustav Möller. Den senare hyllade som vi sett Bauers schema i *Tiden*, där de österrikiska lagarna noggrant redogjordes för, och skriften kom sedermera att tryckas som vallitteratur inför ”socialiseringsvalet” 1920. Genom intryck av rådsrörelsen, som i flera länder uppstått spontant 1917/1918, kombinerades här idén om industriell demokrati med socialt ägande. Dessa tvillingreformer ansågs tillsammans utgöra den kungsväg som skulle leda till socialismen; dels genom att öka makten över produktionen hos dem som stod i mer direkt förbindelse med den, dels genom kringskärandet av kapitalets grepp över det ekonomiska livet i och med äganderättens socialisering. Tack vare att arbetarna skolades i drift och förvaltning skulle de således förberedas för att till slut själva kunna sköta ruljangsen, vilket gradvist skulle minska beroendet av ”borgerliga teknici”.

Vidare kunde enligt modellen den obalans mellan arbetarekontroll och planmässighet som ansågs föreligga i det ryska systemet förebyggas i och med att råden var partsammansatta; representation från andra intressen så som konsumenter, regering och riksdag skulle förhindra såväl oekonomisk drift som ”gruppegoism”. Farhågorna för en svällande byråkratisk apparat skulle i sin tur stillas genom att de socialiserade företagen åtskildes från staten. Inte desto mindre lämnades flera frågor obesvarade, inte minst den rörande hur kalkyleringar skulle kunna genomföras över hur mycket som skulle produceras samt hur detta skulle värderas: grundläggande problem rörande vad som skulle ersätta den kapitalistiska marknaden och prissättningen lämnades under uppsatsens undersökningsperiod därefter och kom att uppmärksammas först under nästföljande decennier.

Vad kan vi då säga om försöken att implementera dessa reformer? Som vi sett gjorde socialdemokratin i ett tidigt skede vägvalet att föga sig efter vad Jonsson kallar de kapitalistiska försvarsinstanserna och deras villkor. Accepterandet av dessa spelregler innebar samtidigt avståndstagandet och sedermera, efter oktoberrevolutionen, det aktiva misstänkliggörandet av alternativa vägar. Vägen till socialismen, var socialdemokraterna övertygade om, behövde gå via borgerliga samhällsinstitutioner. Det kanske mest extrema exemplet på detta återfinns vi i Tyskland, arbetarrörelsens vagga och fyrbåk, där SPD inte tvekade att använda våld för att kväsa spartakisternas radikalism. I och med anlitaandet av de paramilitära tillika högnationalistiska *Freikorps* visade partiledningen på vilken sida man stod när allt ställdes på sin spets. Det efterföljande sabotaget av landets socialiseringskommission och dess arbete under våren 1919 befäster bilden av att SPD inte helhjärtat trodde på socialiseringen som sådan; åtminstone inte sett ur partiledningens perspektiv. I stället nöjde man sig med att driva igenom ett antal borgerligt-demokratiska reformer – den parlamentariska formen ansågs därmed viktigare att slå vakt om än det ekonomiska omdaningsarbetet och mobiliserandet kring det.

I Österrike å sin sida satte parlamentarismen även här käppar i hjulet, men till skillnad från den tyska socialdemokratin (så som den företrädde av majoritetssocialisterna i SPD), föll man inte på eget grepp. Istället för ett ”inre” motstånd kan man, åtminstone huvudsakligen, snarare tala om ett ”yttre”, såtillvida att koalitionspartnern CS, som trots dess inledningsvis positiva inställning till socialisering, framgångsrikt lyckades bromsa reformarbetet. Detta tog sig bland annat uttryck i de dispyter rörande socialiseringens utformning och omfattning som kom att uppstå. Som vi sett kan dock inte all skuld tillskrivas det kristligt-sociala partiet, då även landets finansdepartement, kontrollerat av finansministern tillika partivännen Joseph Schumpeter, tycks haft en hämmande effekt på SPÖ:s omdaningsförsök. Därtill tillkom de misslyckade försöken med att ansluta Österrike till Tyskland, även om det naturligtvis är svårt att säga vad detta hade inneburit ur socialiseringssynpunkt. I Storbritannien kom regeringen, liksom i Tyskland, att kringskära sin egen utredning, med den skillnaden att det här inte var ett socialdemokratiskt utan ett liberalt parti som innehade den exekutiva makten. Här låg emellertid inte några mer omfattande socialiseringsförslag på bordet, utan begränsades till att röra den i och för sig så viktiga gruvnäringen. Vad som inte desto mindre går att konstatera i samtliga av dessa fall är att det förefaller ha varit tämligen nära att socialiseringsaktioner faktiskt genomfördes. Frågan, som visserligen saknar svar, inställer sig ifall en sorts kedjereaktion utlösts om något/några av dessa länder faktiskt lyckats socialisera delar av sin industri.

Den svenska behandlingen av socialiseringsproblemet ägde rum i kontexten av denna för den europeiska kontinenten ytterst omvälvande tid. Sverige hade lyckats hålla sig utanför kriget men var ingalunda förskonat från dess konsekvenser. Dyrtid, ransonering och det beryktade kommissionsväsendet tog ut sin rätt på befolkningen, som 1917 inledde en proteströrelse som snabbt spred sig över stora delar av landet. Krav på allmän rösträtt utökades till att under 1918 även inbegripa själva den ekonomiska organisationen i sig. När socialdemokraterna, tillsammans med liberalerna, väl baxat igenom sin författningsproposition i riksdagen ställdes därför socialiseringsfrågan i centrum för SAP:s politiska fokus. Här står det klart att Gustav Möller med god marginal var den mest pådrivande i arbetet med att försöka utarbeta en plan för hur omdaning skulle kunna inledas. Dels skrev han ett flertal artiklar i ämnet i *Tiden*, där han själv innehade redaktörsposten, dels var han partiets representant vid alla de konferenser som ägde rum under vår undersökningsperiod. Därutöver satt han med i Internationalens socialiseringsutskott och var därför – även på den internationella arenan – en centralfigur i utformandet av den reformistiska arbetarrörelsens socialiseringsplan. Idéutbytet med partikollegor nere på kontinenten var genom dessa möten stort, vilket reflekterades i det faktum att SAP:s ledning ofta hänvisade till utländska skrifter och debattinlägg. Följaktligen överensstämde till stor del den svenska synen på hur socialiseringen skulle gå till med övriga socialdemokratiska partier i Europa.

En skiljelinje som dock går att identifiera var den rörande frågan om jorden och bönderna, vilket bland annat blev tydligt på Internationalens kongress i Genève, då Rickard Sandler å SAP:s vägnar önskade understryka att de självägande jordbrukarnas mark skulle lämnas orörd vid en framtida socialiseringsaktion. Det finns skäl att tro att detta föranleddes av den inhemska debatten som blossat upp under den pågående valrörelsen, där socialdemokratin av borgerligheten anklagades för att vilja ta böndernas jord ifrån dem. Detta kom även till uttryck i det faktum att Möller såg sig tvungen att ta avstånd från den plan Bauer lagt fram rörande ”bondehushållningens socialisering”. Granskningen av valet och de diverse uttalanden som under valrörelsen kom från olika företrädare för SAP ger emellertid vid handen att partiet inte hade en genomtänkt och enhetlig linje angående jordbrukets framtida organisering. Somliga menade att målet var att alla bönder skulle vara självägande, medan andra ansåg att storproduktion inom jordbruket hade sin givna plats och såg därför framför sig en till formen diversifierad produktion.

Vad gäller de inre spänningarna inom den svenska socialdemokratin kan det konstateras att Branting tycks ha anlagt ett längre och mer ambivalent perspektiv på socialiseringsfrågan.

Vid valrörelsen tog detta sig bland annat uttryck i hans tal om att spørsmålet var ett teoretiskt problem som ännu inte var aktuellt. Han ifrågasatte även tanken om att socialiseringen gradvis skulle utökas, vilket i sammanhanget får betraktas som ett avsteg från partilinjen. Den nyss antagna programpunkten rörande just socialiseringen talade ju om en tämligen extensiv sådan, och själva det faktumet att frågan för första gången tillägnats en punkt i det politiska programmet indikerar att SAP ansåg att aktioner stod för dörren, vilket också programkommissionen explicit hävdade. Den samlade bilden av partiordförandens inställning är emellertid sammansatt. Å ena sidan, med hänvisning till såväl utvecklingen på kontinenten som stämningen bland landets arbetare, såg han det som oundvikligt för partiet att ta itu med vad han vid ett tillfälle benämnde som det ”ofantligt omfattande socialiseringsproblemet”. Å andra sidan var han medveten om att borgerligheten skulle drivas samman av SAP:s aktualisering av frågan och att det gällde att försöka bygga en bro mellan röstmaximering och intressekamp. Mer än exempelvis Möller, tycks Branting alltså ha haft en pragmatisk syn på det hela, där det ur hans synvinkel gällde att jämka samman olika intressen såväl inom partiet som i landet över huvud.

Den av motståndarna erkända ekvivalensprincip som Jonsson menar fordras för att strävan efter röstmaximering på ett lyckat sätt ska kunna konvergera med intressekampen lyste emellertid ännu med sin frånvaro. Måhända söktes denna princip i det starka fokus socialdemokratin satte på frågan om produktionsökning, men man lyckades aldrig övertyga borgerligheten (eller väljarna) om att en socialisering faktiskt skulle leda till ökad produktivitet, och man kunde heller inte lägga fram några konkreta bevis för att visa att så var fallet. Som en konsekvens av detta enträgna produktivitetsfokus kom frågans ursprungliga maktdimensioner att tonas ned, även om partiet försökte hålla två bollar i luften samtidigt genom att koppla samman socialiseringen och – kanske framför allt – den industriella demokratin med idén om en demokratisk utvidgning inom produktionens sfär. Däremot står det klart att man lämnat vad Jonsson kallar det ”direkta äganderättsproblemet” därhän: arbetarklassen var inte längre den ”universella klass” vars intressens tillgodosende skulle innebära att den övergripande exploateringsstruktur som kapitalismen vilade på bröt samman. Målet var inte längre att upphäva proletariatet som klass, utan istället handlade det nu om att finna den rätta balansen mellan olika intressen i samhället (arbetare, konsumenter, staten etcetera). Detta kom bland annat till uttryck genom 1920 års programrevision, där stycket där

det talades om lönearbetets upphävande ersatts och istället nu talade om den kapitalistiska utsugningens upphävande.²⁶²

Gällande riksdagsvalet hade SAP oddsen emot sig av flera skäl. Parlamentarismen och dess villkor reste en hög gärdsgård för partiet att kliva över om man skulle kunna göra verklighet av sin grundläggande målsättning. Socialdemokratin tvingades till följd av arbetarklassens numerär att söka stöd även hos andra grupper i samhället, där man företrädesvis siktade in sig på lantarbetarna och de lägre tjänstemännen. Värt att nämna är emellertid det faktum att *kroppsarbetarnas klass* enligt SCB:s sätt att räkna faktiskt utgjorde majoriteten av de röstberättigade i valet – 615,271 (51,5%) gentemot över- och medelklassens sammanlagda 577,651 – vilket sätter ifråga Przeworskis påstående om att arbetarklassen så gott som aldrig utgjort majoriteten av (den röstberättigade) befolkningen.²⁶³

Bortsett från dessa metodologiska frågor om hur proletariatet bäst definieras, var det långt ifrån alla arbetare på landsbygden som tillhörde det socialdemokratiska lägret, och denna stora grupp – som Möller sett som nyckeln till makten – var man nu tvungna att vinna över. En anledning till detta var att de egendomslösa klasserna traditionellt sett var mindre benägna att rösta, vilket innebar att socialdemokratin behövde räkna med andra grupperns stöd för att vinna valet.²⁶⁴ Borgerligheten var i allra högsta grad medveten om detta och utnyttjade SAP:s blandade budskap i jordbrukspolitiken genom att måla ut sig själva som böndernas försvarare, och här använde Lindman et al. sig bland annat av *Vägen till socialismen* som slagträ i debatten. Hur många av landsbygdsarbetarna som röstade på socialdemokratin respektive borgerligheten vet vi dessvärre inte, men statistiken visar att de tillhörde den grupp där valdeltagandet var som lägst, vilket indikerar att de, åtminstone inte i tillräckligt stor utsträckning, lockades av SAP och dess valmanifest. Till detta problem kom det faktum att rösträttsreformen inte trätt ikraft och att stora grupper i samhället – framförallt kvinnorna men också de som inte betalat skatt (där arbetare var överrepresenterade) – inte hade rösträtt i valet. Således var som vi sett endast en femtedel av den svenska befolkningen röstberättigad, vilket tvivelsutan var till SAP:s nackdel.

Ett ytterligare problem var det faktum att det inte fanns några konkreta förslag för valmännen att ta ställning till. Socialiseringsnämnden hade som vi sett bildats i juni och hade knappt hunnit inleda sina utredningar när valet stod för dörren. Därför kom det att anta skepnaden av en sorts folkomröstning för eller emot socialismen, men ”socialism” visade sig

²⁶² Misgeld (red.), 2002, s. 34.

²⁶³ Przeworski, 1985, s. 23.

²⁶⁴ Dannefjord, 2009, s. 208.

vara ett alltför abstrakt lockbete – som dessutom inte tillräckligt tydligt definierats – för att få väljarna att bege sig till valurnorna i tillräckligt hög grad. Detta kan i mina ögon till stor del förklara varför deltagandet blev så pass lågt. Det kan nog nämligen påstås att konkreta förslag, som av väljarna anses påverka dem mer direkt i vardagen, i högre grad får folk att gå och rösta än det motsatta. Den ospecificerade socialiseringen, visade det sig, var alltså inte ett sådant förslag. Till detta kom det faktum att SAP saknade tillräckliga medel för att kunna bedriva en grundlig valagitation. Alla dessa faktorer sammantagna leder till slutsatsen att mycket var osynkroniserat i SAP:s strategi, samtidigt som det bör framhållas att mycket låg utanför partiets kontroll. Kriget och revolutionerna hade satt socialiseringsfrågan på agendan, varför man såg sig tvungna att gå sina kärnväljare till mötes och smida medan järnet fortfarande var varmt. De organisatoriska och institutionella förutsättningarna var emellertid ännu inte på plats för att kunna smida på bästa sätt, och när förutsättningarna väl infunnit sig var ögonblicket förlorat.

Finns det då fog för Jonssons påstående om att ”socialiseringsvalet” 1920 hade lika stor påverkan på SAP:s ideologiska förändring som det så kallade kosackvalet 1928, efter vilket folkhemstanken blev partiets ledstjärna? Svaret är enligt min mening tudelat. Vad som kan konstateras är att SAP efter valet aldrig kom att sätta frågan på agendan igen, vilket indikerar att Jonsson i mångt och mycket har rätt. Det vakuum som Karleby hoppades att utredningarna om socialisering och industriell demokrati skulle fylla kom att kvarstå under 1920-talet. Däremot kan valnederlaget inte enkom förklara denna ideologiska förskjutning. Om vi för ett ögonblick tillåter kontrafaktiska spekulationer är det i mina ögon nämligen högst oklart om en socialdemokratisk seger i valet faktiskt hade ändrat historiens gång i någon större utsträckning. SAP, liksom övriga socialdemokratiska partier i Europa, hämtade sin energi från kontinentens revolutionära situation, där folkets krav på radikal förändring ledde till att partierna, som vi sett, mer eller mindre såg sig tvungna att ta upp socialiseringsfrågan till behandling. Men revolutionära ögonblick har en kort livslängd, och vad som hade krävts för att socialiseringen skulle kunnat genomförts hade varit att socialdemokratin vid detta tillfälle stått redo med ett konkret och genomarbetat handlingsprogram för hur man skulle skrida till verket. I och med omfattningen av socialiseringsnämndens uppdrag är det tveksamt om en valseger hade påskyndat dess utredningsarbete eller ändrat dess resultat i någon större utsträckning, vilket leder till slutsatsen att historien förmodligen hade fortlöpt mer eller mindre oförändrad; stigen var redan beträdd. Till skillnad från exempelvis Österrikes socialiseringskommission, som inte utredde *om* utan snarare *hur* socialiseringen skulle ske, var socialiseringsnämndens uppgift att istället ”utan hänsyn till förutfattade meningar” utreda

frågan. ”Socialiseringsvalet” kan nog däremot sägas ha tjänat som ett avskräckande exempel för SAP att återigen sätta socialiseringsfrågan i förgrunden i en valrörelse.

Detta inbjuder till funderingar om relationen mellan den nationella och den internationella dimensionen av socialdemokratins strävan efter ekonomisk och, i förlängningen, social omdaning. Enligt min mening står det efter denna granskning klart att en mer fullkomlig förståelse av socialdemokratins socialiseringsambition – dess aktualisering och övergivande – måste hämtas just ur anläggandet av ett bredare, transnationellt perspektiv. Trots visad hänsyn till varje lands specifika omständigheter, som inte ska förbises, var dessa reformistiska arbetarpartier gemensamt inlemmade i en kamp mot samma, för att tala med Jonsson, kapitalistiska försvarsinstanser: staten, rätten och nationen. Socialdemokratins partier runt om i Europa hade, genom sina till stor del gemensamma vägval, ställt upp tämligen likartade kriterier för vad som krävdes för att omdaning skulle kunna genomföras. Dessa kom att ytterligare accentueras i och med bolsjevikernas maktövertagande, samtidigt som denna, med Geoff Eleys ord, ”nya horisont” bidrog till att så split bland den reformistiska arbetarrörelsens partier. Därutöver leder själva det faktumet att kriget och revolutionerna verkade som katalysatorer över hela kontinenten för socialdemokratien och dess socialiseringssträvan till slutsatsen att ett snävt nationellt fokus på socialiseringsfrågan ger en ofullständig bild av detta för den reformistiska arbetarrörelsen så avgörande historiska ögonblick. Faktum är trots allt, som Przeworski påpekat, att denna strävan efter omdaning genom socialisering inte renderade i några faktiska socialiseringsaktioner någonstans, vilket enligt min mening styrker slutsatsen att förståelsen måste hämtas på en mer generell och övergripande nivå.²⁶⁵

Ur ett vidare perspektiv kan här den tudelade internationella arbetarrörelsen – med sina två sinsemellan oförenliga visioner om hur det socialistiska samhällets skulle kunna komma till stånd – ytterligare sägas ha bidragit, om än mer indirekt, till svårigheterna att realisera socialiseringsmålsättningen. Bolsjevismen sågs av reformisterna som en odemokratisk rörelse, med en därtill ytterst oorganiserad modell för hur det ekonomiska livet skulle kunna läggas i samhällets händer. Det ryska förfaringssättet ansågs endast leda till kontrarevolution och en ödelagd produktionsapparat, vilket gick stick i stäv med de mer moderata socialisternas envisa betoning på vikten av ökad produktivitet, genom vilken det allmänna välståndet skulle kunna höjas. Somliga i det socialdemokratiska lägret var emellertid mer avogt inställda än andra till det ryska experimentet; något som blev tydligt vid den

²⁶⁵ Przeworski, 1985, s. 33.

internationella konferensen i Lucern. Denna schism ledde som vi sett till att SPÖ, SFIO, USPD och andra övergav skeppet och istället bildade den så kallade Wieninternationalen. Därmed försvagades möjligheterna att påverka hur den efterkrigstida organisationen av samhället skulle se ut, även om förhoppningarna på NF som en arena för socialt och ekonomiskt förändringsarbete snart grusades.

Den ömsesidiga misstänksamheten drabbade dock arbetarrörelsen hårdast på de respektive nationella planer. Det klarast lysande exemplet på detta finner vi i Tyskland, där inte mindre än tre stora partier – SPD, USPD och kommunisterna i KPD – sade sig representera arbetarklassens intressen, vilket, återigen främst på grund av SPD, ledde till att det socialistiska omdaningsarbetet gick i stå. Ett skäl till varför Österrike var det land som trots allt nådde längst i sin strävan kan tänkas vara att man lyckades hålla samman inom SPÖ, där sökandet efter en sorts medelväg mellan socialdemokrati och kommunism förmodligen bidrog till att blidka ytterligheterna något. I Sverige innebar sprickan inom arbetarrörelsen att SAP istället för att kunna visa upp en enad front i valrörelsen fick bedriva ett slags ”tvåfrontskrig”. Antalet gemensamma partibeteckningar minskade drastiskt, även om det naturligtvis är omöjligt att säga vad en enad socialistisk front mot borgerligheten hade inneburit för valresultatet.

För att slutligen återknyta till den komplicerade frågan kring huruvida detta socialiseringsprojekt var predestinerat dödfött (så som det definierades genom de villkor man accepterat och de kriterier man ställt upp), eller om socialdemokratin gav upp av egen vilja, ansluter jag mig i mångt och mycket till Przeworskis ”pessimistiska” analys. I sitt postskriptum till *Capitalism and Social Democracy* menar han att arbetarrörelsens beslut att sträva efter politisk makt kan ses som det avgörande ögonblicket, samtidigt som han understryker att inga andra gångbara alternativ fanns att tillgå. Den parlamentariska vägen låste inte desto mindre fast socialdemokratin och begränsade dess handlingsutrymme. Vidare hade denna arena, som Dannefjord visat, en återverkande effekt på partiernas strukturer och målhierarkier. Przeworski framhåller således att de flesta farhågorna rörande vilka (negativa) konsekvenser detta vägval skulle få besannades: istället för den breda massans mobilisering och kamp delegerades ansvaret till ledare, representanter och andra partifunktionärer, vilket bidrog till en byråkratisering av rörelsen; istället för mer långsiktiga ideologiska och strategiska diskussioner kom det hela mer och mer att reduceras till taktisk-tekniska frågor om hur man skulle kunna vinna nästa val; och i och med att drömmarna om en socialistisk

riksdagsmajoritet så gott som aldrig infriades fick man istället på kompromissens väg nöja sig med att – för att tala med Jonsson – anpassa sig efter det möjliga.²⁶⁶

Detta leder oss in på frågan om reformismens möjligheter och begränsningar. Przeworski ifrågasätter inte huruvida reformer i sig är möjliga, utan snarare huruvida *reformism* som en möjlig väg mot socialism är det. Enligt honom kräver detta nämligen att reformerna ifråga är irreversibla, kumulativa, möjliggörande för ytterligare reformer samt att de leder i en socialistisk riktning.²⁶⁷ Vad gäller det första kriteriet kan en borgerlig regering till exempel tämligen enkelt privatisera tidigare gemensamt ägda företag och sektorer eller nedmontera välfärdsprogram. I andra fall krävs inte ens några aktiva motreformer, utan det räcker istället med att en regering inte gör någonting alls för att en tidigare genomförd reform ska undermineras. Reformerna kan således utan större ansträngningar reverseras.

Rörande det kumulativa kravet framhåller Przeworski här att det krävs att de samlade reformerna bygger ett samhälle som vidkänns som socialistiskt i någon mening, vilket försvåras av det faktum att reformer tenderar att skapa nya problem som måste tas itu med. Som exempel på detta lyfter han bland annat fram miljöförstöring, statsapparaten byråkratisering och den privata sfärens erodering. Detta leder till att politiken omformuleras till att i allt högre grad handla om problemlösning, vilket, som Przeworski framhåller, inte är detsamma som reformism.

Gällande frågan huruvida en viss reform möjliggör för ytterligare reformer är detta inte alltid fallet, utan effekten kan, åtminstone i vissa fall, vara den motsatta. Här refererar Przeworski till Rosa Luxemburgs framförda tankar om att om exempelvis fackföreningar ges inflytande i ett företags tekniska administration så riskerar detta att teknisk innovation och rationalisering motverkas. Fackföreningarna kan därmed bli en ”reaktionär” kraft vilket har en demobiliserande och hämmande effekt på ytterligare reformer (även om Przeworski menar att just denna fråga är omstridd inom forskningen).²⁶⁸

Men på ett mer grundläggande plan ställer Przeworski frågan – och här lyfter han fram SAP som exempel – huruvida socialdemokratiens politik faktiskt lett till ”socialism” ifall man mot alla odds lyckats realisera sitt program så som det var utformat vid 1900-talets inledning. Det så kallade löneslaveriet hade, i motsats till vad Marx sett framför sig, inte upphävts, utan enligt Przeworski snarare universaliserats genom att socialdemokratin aldrig slutade mäta eller tolka rationalitet i termer av profitjakt/produktivitet. Alienationen hade således kvarstått

²⁶⁶ Przeworski, 1985, s. 241.

²⁶⁷ Przeworski, 1985, s. 241.

²⁶⁸ Przeworski, 1985, s. 242.

genom att något gångbart alternativ till den kapitalistiska logiken aldrig formulerats. Przeworski sammanfattar detta på följande vis: ”Socialism was not a movement for full employment but for the abolition of wage slavery; it was not a movement for efficiency but for collective rationality; it was not a movement for equality but for freedom.”²⁶⁹ Detta betyder enligt honom inte att strävan efter inomkapitalistiska reformer är lönlös utan endast, återigen, att de inte bör betraktas som steg mot ett socialistiskt samhälle.

Denna ”järnhårda” läsning av socialdemokratins predikament må vara rätt och riktig. Samtidigt har historien gång på gång påvisat sin kontingenta natur, vilket inbjuder till slutsatsen att allt fortfarande är möjligt. Dagens tendenser att utan vidare kasta ut barnet med badvattnet har utan tvekan visat sig leda till en återvändsgränd, varför vi kanske – trots allt – har något att vinna på att ta oss en titt i historiens backspegel och se om där finns något vi kan ta oss med in i morgondagens strider.

²⁶⁹ Przeworski, 1985, s. 243f.

Abstract: Social Democracy's Lost Transformation

The present thesis deals with social democracy's attempt and subsequent failure to realise its original primary objective, i.e. to socialise the economy, in the aftermath of World War I and the Russian and European revolutions. This ambition had sprung from the leaders of the labour movement's interpretation of Marx and his analyses of capitalism, as socialisation was believed to hold the key to bringing about a more just and equal (socialist) society, free from exploitation and alienation. However, these intellectual exponents of reformist socialism had not theoretically planned for how the transition from capitalism to socialism could be enabled but had instead concentrated all their efforts on making suffrage universal, as this was viewed as a *sine qua non* for the socialist transformation. These interlinked events, the war and the revolutions, then, radically transformed the role of the reformist labour parties within their respective countries, and, in many cases, brought them to power. This rendered the passive and deterministic view on the development of capitalist society of the (defunct) Second International obsolete and unviable: social democratic parties were suddenly expected to act on their promise now that suffrage had been made universal.

The aim of the study is, through a synthetical approach, to map and analyse the nature of this push for socialisation and a democratic expansion within the political and theoretical context of European social democracy in general and the Swedish Social Democratic Party (SAP) in particular. I trace the main theoretical thrust to have come from the Austro-Marxist school of thought and Otto Bauer, the leader of the Austrian social democratic party, whose model became a blueprint for socialist leaders in other European countries. Here, the idea of industrial democracy was combined with social ownership, which together formed the "road to socialism".

Further, due to social democracy's early-stage acceptance of parliamentarism and its conditions (along with its exclusion of extra-parliamentary actions), I enquire into how this choice of path affected social democracy's ability to go through with its socialisation scheme. Through a case study of the 1920 general election in Sweden – where SAP put socialisation at the top of their agenda and lost – I offer a more detailed look of how this primary objective crashed on the rocks of parliamentarism. In line with political scientist Adam Przeworski, I argue that this social democratic project – as it was defined through its different criteria and parliamentarism's conditions – was all but structurally impossible to realise at this historic juncture.

Populärvetenskaplig sammanfattning

Under 1800-talets mitt förutspådde Karl Marx att kapitalismen skulle gå under på grund av dess inre motsättningar. Ursprunget till detta systems instabilitet och de orättvisor som följde i dess spår härledde han till dess ekonomiska grund – den privata äganderätten – som i det framtida socialistiska samhället skulle ersättas med ett ägande som delades gemensamt. På så sätt skulle människan kunna uppnå den frihet som berövades henne i det rådande samhällssystemet. Hur det här skiftet rent konkret skulle gå till gav han dock i sina texter knappt några ledtrådar till; det fick samhällsutvecklingen och proletariatet själv diktera.

I knät på Marx uttolkare – den växande arbetarrörelsens intellektuella ledare – landade alltså ett svårlöst problem. Det gällde nu att försöka omvandla denna teori till praktisk politik. För den reformistiska grenen av arbetarrörelsen var en ovillkorlig förutsättning för byggandet av det socialistiska samhället att rösträtten blev allmän och lika, och socialdemokratiska partier såväl i Europa som i Sverige lade därför allt sitt krut på att få den politiska demokratin till stånd. Detta innebar samtidigt att ursprungsfrågan om hur arbetet med äganderättens ”socialisering” sköts på framtiden.

Till följd av första världskriget och det sociala och politiska kaos som följde i dess spår hamnade socialdemokratiska partier i flera länder i regeringsställning och den allmänna rösträtten genomfördes, så även i Sverige. Nu hade man med andra ord tillskansat sig det verktyg man ansåg krävdes för att kunna inleda med arbetet att flytta över äganderätten över alla så kallade produktionsmedel (fabriker, maskiner, naturtillgångar etc.) till samhällets händer. I ett Europa härjat av revolutioner och krig skulle socialdemokratin nu försöka göra verklighet av sin ursprungliga målsättning.

I denna uppsats undersöker jag ur en bredare europeisk kontext såväl hur dessa försök såg ut som varför arbetarrörelsens reformistiska gren – socialdemokratin – misslyckades med sitt uttalade mål. Jag utreder närmare vilka modeller som under en kort men intensiv period utarbetades; hur dessa var beskaffade och varför. I ett svenskt perspektiv undersöker jag även det riksdagsval som ägde rum i september 1920, då Sveriges socialdemokratiska arbetareparti satte socialiseringsfrågan högst upp på agendan och förlorade sin regeringsställning. Jag argumenterar för att de kriterier socialdemokratin ställde upp för att genomföra detta ekonomiska systemskifte – i första hand accepterandet av parlamentarismen och dess diverse villkor – ledde till en återvändsgränd vad gäller möjligheterna att realisera målsättningen.

Källor och litteratur

Källor

Otryckta källor

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB)

Sveriges socialdemokratiska arbetarepartis arkiv

Handlingar rörande valrörelser (Vol. 1889/F/7/A/6).

Handlingar rörande programrevisioner (Vol. 1889/F/9/1).

Partistyrelsens protokoll 1919–1921 (Vol. 1889/A/2/A/8, Vol. 1889/A/2/A/9).

Verkställande utskottets protokoll med bilagor 1918–1920 (Vol. A 3 B: 002, Vol. A 3 B: 003).

Tryckta källor

Niende skandinaviske arbejderkongres. Kongressens protokol og beretninger, 1920.

Köpenhamn: F.E. Bordings Bogtrykkeri.

SAP, ”Förslag till 1920 års kongress rörande det socialdemokratiska partiprogrammet”, 1919, i SAP motioner, 10:e – 15:e kongressen 1917–1936. Stockholm: A.-B. Arbetarnes Tryckeri.

SAP, Protokoll 11:e kongressen, 1920. Stockholm: Tryckeriaktiebolaget Tiden.

SAP, Protokoll 14:e kongressen, 1932. Stockholm: Tryckeriaktiebolaget Tiden.

SAP, 1920 års verksamhetsberättelse. Stockholm: A.-B. Arbetarnes Tryckeri.

SCB, *Riksdagsmannavalen 1918–1920*, Stockholm: Kungliga Boktryckeriet. P A Nordstedt och söner. 1921.

Socialiseringsnämnden, *Socialiseringsproblemet. Allmänna synpunkter*, (SOU 1936:7), Stockholm: Finansdepartementet.

Socialiseringsnämnden, *Ur socialiseringens ”europiska” idékrets*, (SOU 1936:8), Stockholm: Finansdepartementet.

Tidningstryck

Social-demokraten 1919–1920.

Tidskrifter

Tiden, 1918–1920.

Internet

Allmänna valmansförbundets valupprop, 1920. [Elektroniskt] tillgängligt:

<https://snd.gu.se/sv/vivill/party/m/manifesto/1920>.

Bondeförbundets valprogram, 1920. [Elektroniskt] tillgängligt:

<https://snd.gu.se/sv/vivill/party/c/manifesto/1920>.

De frisinnades valprogram, 1920. [Elektroniskt] tillgängligt:

<https://snd.gu.se/sv/vivill/party/fp/manifesto/1920>.

Fitzpatrick, Michael. "What could Vienna's low-cost housing policy teach the UK?",

The Guardian, 15 december 2017. [Elektroniskt] tillgängligt:

<https://www.theguardian.com/society/2017/dec/12/vienna-housing-policy-uk-rent-controls>.

International Labour Organization, Genève: Studies and Reports Series A #6 Oct. 14th, 1920. [Elektroniskt] tillgängligt:

<https://ia802701.us.archive.org/3/items/TheCongressOfTheLabourAndSocialistInternational/geneva2.pdf>.

International Socialism and World Peace, Resolutions of the Berne Conference, February 1919, ILP Pamphlets, New Series, No 1. [Elektroniskt] tillgängligt:

<https://ia800306.us.archive.org/15/items/InternationalSocialismAndWorldPeaceResolutionsOfTheBerneConference/BerneConference.pdf>.

Kautsky, Karl, "Guidelines for a Socialist Action Programme". [Elektroniskt] tillgängligt:

<https://www.marxists.org/archive/kautsky/1919/01/guidelines.html>.

"Labour and the New Social Order", 1918. [Elektroniskt] tillgängligt:

<https://pdcrodas.webs.ull.es/anglo/LabourPartyLabourAndTheNewSocialOrder.pdf>.

SAP:s valupprop, 1920. [Elektroniskt] tillgängligt:

<https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/manifesto/1920>.

SAP:s valupprop, 1921. [Elektroniskt] tillgängligt:

<https://snd.gu.se/sv/vivill/party/s/manifesto/1921>.

The New York Times, 6 mars 1919, (okänd författare). [Elektroniskt] tillgängligt:

<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1919/03/06/97080406.pdf>.

The International at Lucerne, 1919. The Resolutions. The Provisional Constitution.

London: The Labour Party, 1919. [Elektroniskt] tillgänglig:

<https://ia800209.us.archive.org/14/items/internationalat100laborich/internationalat100laborich.pdf>.

Litteratur

- Adler-Karlsson, Gunnar, *Funktionssocialism*. Oskarshamn: Bokförlaget Prisma, 1967.
- Balibar, Etienne, *The Philosophy of Marx*. London: Verso, 1995.
- Bauer, Otto, *Vägen till socialismen*. Stockholm: Arkiv, 1983 [1921].
- Bergström, Villy, 1989, "Program och ekonomisk politik 1920-1988", i Misgeld, Klaus, Molin, Karl & Åmark, Klas (red.), *Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år*. Kristianstad: Tiden, 1989.
- Blomqvist, Håkan, "Arbetarråden i Sverige 1917", i Bosdotter, Kjersti, Ekdahl, Lars & Lindgren, Anne-Marie (red.), *Då var det 1917*. Huddinge: ARAB och AKS, 2017.
- Bottomore, Tom, "Introduction", i Bottomore, Tom & Goode, Patrick (eds.), *Austro-Marxism*. Oxford: Clarendon Press, 1978.
- Cohen, G.A., *Karl Marx's Theory of History. A Defence*. Oxford: Clarendon Press, 1978.
- Dannefjord, Per, *Organisationspraktiker och målförändring. Exemplet svensk socialdemokrati*. Lund: Arkiv förlag, 2009.
- Ekdahl, Lars, "Svensk arbetarrörelse på den tredje vägen?", i Blomqvist, Håkan & Ekdahl, Lars (red.), *Kommunismen – hot och löfte*. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2003.
- Eley, Geoff, *Forging Democracy. The History of the Left in Europe 1850-2000*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Engels, Friedrich & Marx, Karl, *Kommunistiska manifestet*. Helsingborg: Demokraten, 1909 [1848].
- Esaiasson, Peter, *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget, 1990.
- Friberg, Anna, *Demokrati bortom politiken. En begreppshistorisk analys av demokratibegreppet inom Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1919-1939*. Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2012.
- Gadamer, Hans-Georg, *Sanning och metod i urval*. Göteborg: Daidalos, 1997 [1960].
- Gröning, Lotta, *Vägen till makten. SAP:s organisation och dess betydelse för den politiska verksamheten 1900-1933*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1988.
- Hobsbawm, Eric, *The Age of Extremes*. New York: Vintage Books, 1994.
- Imlay, Talbot C., *The Practice of Socialist Internationalism. European Socialists and International Politics 1914-1960*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Jonsson, Tomas, "Att anpassa sig efter det möjliga. Utsagningsbegreppet och SAP:s ideologiska förändringar 1911-1944". Göteborg: Arachne skriftserie, nr. 14, 2000.

- Llorente, Renzo, "Marx's Concept of 'Universal Class': A Rehabilitation", *Science & Society*, vol. 77, nr. 4, 2013.
- Lundh, Christer, *Den svenska debatten om industriell demokrati 1919-1924. I. Debatten i Sverige*. Lund: Studentlitteratur, 1987.
- Lundh, Christer, *Den svenska debatten om industriell demokrati 1919-1924. II. Utländska Inspirationskällor*. Lund: Studentlitteratur, 1989.
- Macfarlane, Leslie J., *Socialism, Social Ownership and Social Justice*. London: Macmillan Press Ltd, 1998.
- Marx, Karl, *Kapitalet*. Uddevalla: Bo Cavefors Bokförlag, 1969 [1867].
- Misgeld, Klaus (red.), *Socialdemokratins program 1897-1990*. Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 2001.
- Przeworski, Adam, *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Schmidt, Werner, *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum. En studie kring arbetarrörelsens historiska misslyckande*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1996.
- Schmidt, Werner, ... *då är jag inte marxist*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1997.
- Seidl, Christian, "The Bauer-Schumpeter Controversy on Socialization", *History of Economic Ideas*, vol. 2, nr. 2, 1994.
- Tingsten, Herbert, *Den svenska socialdemokratins idéutveckling I*. Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonnier, 1967 [1941].
- Winberg, Christer, "Tingstens idékritik och den tidiga svenska socialdemokratin", *Scandia*, 1980:1.
- Östberg, Kjell, "Demokratiska drömmar i många former", i Bosdotter, Kjersti, Ekdahl, Lars & Lindgren, Anne-Marie (red.), *Då var det 1917*. Huddinge: ARAB och AKS, 2017.